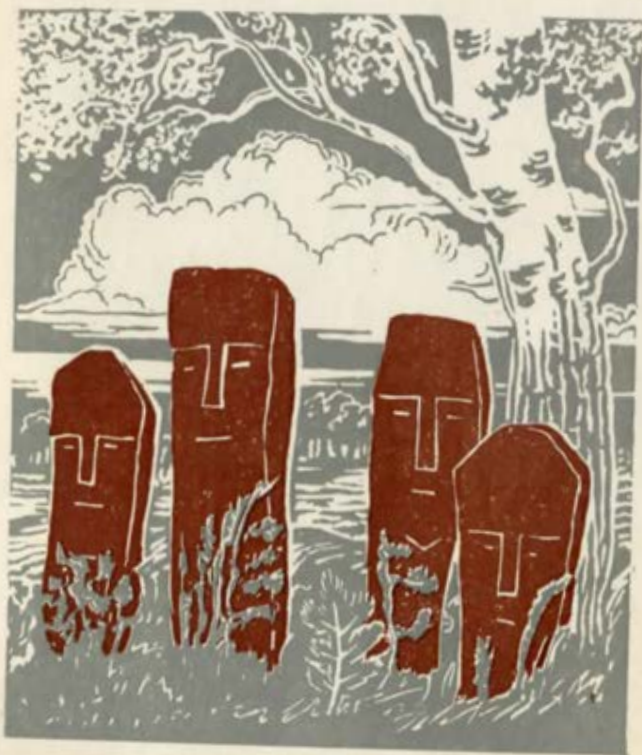

Kers-Hindrey-Nõid

KARL AUGUST HINDREY

NÕID

WESTENBERG

Kirjastus EESTI RAAMAT Stockholm

KARL AUGUST HINDREY

N Õ I D

"EESTI RAAMAT" - STOCKHOLM 1948

K. A. HINDREY

LOOJAK

I

NÕID

ROMAAN

I

Neli meest istus kevadisel õhtul tule ümber. Üks hobune krõmpsutas ettepanud heinu puu all. Lääne pool kumas taevas kahvatult ja rohekaskollaselt.

Mehed sõid, aeg-ajalt värsket veiseliha odade otsa pistes ja tulel küpsetades.

„Kui kuu välja tuleb, peaks edasi minema,” lausus üks.

„Kuhu sa ikka tead minna,” vastas teine, „mis siin viga uut päeva oodata.”

Ta katsus sidet, mis oli mähitud ümber pea ja kange läbiimbunud verest.

„Kui saaks kuidagi otseteed Koiva äärde,” otsustas jälle esimene.

Teised kaks olid liiga väsinud, et jutust osa võtta. Üks hoidis oda pahemas käes, teine oli seotud nõoriga kaela ja paksus mähkmes.

„Sakslane sa pole, aga sakslase hobune sul,” lausus nüüd mähitud peaga mees esimesele.

„Võtavad käest jälle ära, kui jõuangi omade juurde.”

„Võta sadul maha, ka valjad kaota ära,” soovitas teine.

„Pole sest abi midagi, tunnevad sadula- ja rihmajälgedest — parem vahetan või müün, kui saan . . . Mis su nimi on?”

„Ma olen Kuigas . . . Metsepoole mehi.”

„Keelest kuulda. Kes sind siis ajas? Metsepoole liivid hoiavad ju eestide poole.”

„Tea nüüd, kelle poole hoida . . . tulid sisse ja põletasid varem juba, enne kui said Papinküla juurde.”

Nad vaikisid natuke, siis ütles esimene:

„Ma olen Imand, — Üस्कüla poolt.”

Mõlemad vaatasid neljanda poole, kes oli käsivarred löönud ümber põlvede ja tukkus, pea käsivarrel. Noor nägu oli unes lõtv ja haiglane.

„Ei ta pole saks ega lätlane,” ütles Kuigas tasa ja viipas peaga tukkuja poole.

„Rist rüül . . . Sõjasulane, võndude seast sealt Kuramaa tagant . . .”

„Eks ikka sealt poolt küll — Võnnus neid suurt polegi enam... ära suland lätlaste sekka...”

Imand lõikas oda otsast liha, sõi ja mõtles ja oli murelik.

Kuigas nagu aimas tema mõtteid ja hakkas tasa ning aeglaselt arutama:

„Ei tea, kas ongi kusagil rahu praegu. Sestsaadik, kui sakslased tulid Väina suus maale, sestsaadik pole muud kui vaenu maailm täis. Oli mis ta oli, aga nüüd muudkui lõhu paremale ja pahemale, ette ja taha. Pistsid nagu erilaste pessa oma sõjakäikudega Ugandisse, Sakalasse ja Soontaha, nüüd aga võta vastu, parv tuleb ja läheb, teine parv kohe jälle järel, ei anna hingatagi!”

Nüüd aga löi jutu sekka kolmas, kel oli parem käsi kaelas.

„Selle eest põletasime maha Otenpää,” ütles ta, „Soontagagi käisime, ja mis veel tegime kolme aasta eest Sakalas... Käsivarred küünarnukkideni veres...”

Kuigas ei pannud teda tähelegi, sülitas vaid kõrvale, kuna Imand kohendas odaga tukke ja süsi.

Kolmas luges vaikimist heakskiiduks ja jätkas, kuidas nad läinud kahe aasta eest oma vanemate Russiniga ja Varindotega Sakala kallale ja teinud mehise verepulma.

„Tühja ka,” lausus nüüd Imand, „kaugele te ikka saite... natuke Alistekunna pool olite, aga kui Viljandist hakkas tulema ikka päris sõjamehi, siis keerasite ruttu tagasi.”

Lätlane läks elavaks ja vehkis terve käega ning seletas, kuni välja tuli, et ta ise polnud kaasas käinudki ja edasi kõneles vaid seda, mida teised olid jutustanud.

„See ikka nende viis,” ütles Imand nagu vabandades teisele liivlasele, „neil kargab kirpki kolm silda korraga.”

Kuigas naeratas poole näoga, hoides mähist, mille all haavavalu takistas naermist.

”Ja kuidas käis läinud aastal meie käsi Ümeral?” küsis ta lätlaselt. See ei vastanud.

Nad olid Raupa juures laiali peksetud, lahku aetud oma meestest ja põgenenud põhja poole, sest lõunapoolsed teed olid eestlasi täis olnud. Lausa ime oli, et Võnnu kants veel püsima jäi — Raupa oli maha põletatud ja külad ja kirikud kõik tuhaks tehtud.

„Kui saaks Koiva äärde,” kordas Imand. „Peseks ristinõiduse jälle maha...”

„Selleks paras iga vesi,” vastas Kuigas.

„Ega meie poleks läinud eestide vastu, aga saksad ja Kaupo võtsid meilt pantvange — kuhu sa ikka pääsed.”

„Ei aidanud Valge Kristus Kaupot midagi — Ümera juures langesid poeg ja väimees korraga...”

Kakk huikas ja naeris kõledalt lepestikus. Lätlane tegi ristimärgi.

„Halb lind,” ütles ta, „halvad vaimud.”

„Kellele halb, kellele hea,” lausus Kuigas, vaatas aga siiski nagu kartlikult sinnapoole, kust huikas öökull.

Ja pimeduses paistis kogu aeg edasi kestvate võitlus jõudude vahel, milledest nad enam ei teadnud, kelle poole hoida. Preestrid, neid tuli üha rohkem, needsid ära kõik, mis oli püha ning armas olnud seniseile jumalaile, ühes nende enestega ja ütlesid, et need on kõik vaid kurjad vaimud. Kuid vaimud tasuvad omalt poolt jälle kätte ja preestrid ei kaitse nende jumalused ei piina ega surma vastu. Tuhaks põlevad nende kirikud samuti nagu pühad hiied ja tammed, milledele võõrad vaimulikud panevad külge kirve ja tule. Ja ei ole rahu enam sugugi, ei kevadel ega suvel, ei saa künda ega külvata, kuna varem ikka anti aega jumalaile valmida lasta vilja õnnistava taeva all...

Aga nad on kummalised ja kohutavadki, need võõrad preestrid! Ei nad kogu enesele varandust, ainult oma jumalaile ja kirikuile. — Nad on kasinad ja karsked ja surma nad ei karda. Ilma võitlemata kallutavad nad pea ette löögile. Ja laulavad veel, kuigi mõnel on silmadesse kirjutatud hirm. Hoiavad käed risti rinnal ja ootavad, mis nendega tehakse. Neil on sees mingi vägi või nende taga seisab mingi nägematu võim. Ja seepärast ongi nad kohutavad. Kuigi oleks parem, et neid siin maal poleks, kuigi oleks hoopis parem, kui neid kunagi poleks tulnudki siia. Ning olekski hea, kui saaks neist kõigest ühekorraga lahti. —

Aga neid kaitsevad raudrüüs mehed, saksad, neid kaitseb nüüd juba palju teisigi. Lätid ja liividki on hakanud neid kaitsema. Südames on valus ja parata pole midagi, tuleb katsuda vaid elada, kuidas saab.

Nad mõtlesid mõlemad ühte ja sedasama, mõlemad liivlased, ja igatsevad rahu.

Imand igatses tagasi Väina laiale suudmele, millel säras päike ja kus voolas vesi laialt merre, millele vajus purjesid ja millelt sõudsid randa lootsikud, rasked ja kalalõhnalised.

Ei olnud parata midagi, tuli vaid katsuda hinge sees hoida ja püüda kuidagiviisi valida kõrvalteid, et mitte sattuda eestlaste kätte, kellest ei võinud teada, kuhupoole suunduvad nende tõusud.

Alles üleleile lõhkusid nad Raupa pool, sealt vahest keeravad itta Võnnu poole — aga võib-olla on Võnnut piiramas juba teised. Ja nad on vihased nüüd lätlaste Sakalas käimisest saadik, ei võta vange enam, et olgu siis vaid naisi ja lapsi.

Kuma läänes ei vähenenud, laienes isegi, nagu oleks juba suviharja aeg ja heinategu. Ja mehed mõistsid, et põlesid ju ikka veel külad või aga oli süüdatud uusi öisel retkel.

Nad olid masendatud ja väsinud põgenemisest, millel nad olid kokku sattunud, kartlikud enne üksteist eemalt vahtides valmis kaduma puhmastikku, kui kohatu osutub vaenlaseks. Ei võidud ju kindel olla, et vastutulija pole vaenlaste teejuht, mõni leppimatu liivlane Toreidast või Metsepoolest, mõni vangi langenud lätlane, kes hirmul, et selja tagant tuleb nool või oda, käib jõukude ees, näitab teed ja juhatab kätte peitu läinud vastased.

Kust võtavad õige kallaletungijad kõik need mehed välja, kes tulevad laine laine järele, kord siit, kord sealt? Noh, lätlased olevat Sakalas teinud kõik maatasa, aga ikka tuleb sealt veel maleva maleva järele ja tulejuga käib neil taga, maha jäävad mustad varemed. Ega Varindote ja Russin ikka rohkem palju nottida ei saanud kui väljadel ja külades töötavaid orje, kes võisid osalt olla varem vangi langenud lätlasedki. See Sakala muidu sigitaks nagu sipelgas, koeks nagu kala, et hävinegu palju tahes, ikka on uusi asemel.

Kuigas arutas neid mõtteid unisel häälel, suikus, võttis mõtte jälle uuesti üles. Ja lätlane, tundes neis vaenu, sõandas ütelda vaid mõne sõna sekka. Oli ta ju õieti leplik ja üksi.

Muld ja värsked lehed ning nupud lehkasid karedalt ja viisid mõtted kündmisele, kus vaos kõnnivad kuldnokad. Ei saanud need neli meest aga kündma. Tuulekeeris, mis oli tõusnud kuumalt, paiskas nad eemale kodust. See leitsak, mis oli võtnud alguse vihaseist südameist, põletas maad lõunas ja põhjas, idas ja läänes.

Varemete juures põlvitas nii kirdes kui kagus nutvaid naisi ja otsis tuha seest meeste ja laste kõrbenud jäänuseid, põhja poole veeres voore varaga, naisvangidega ja laipadega, lõuna poole tuli tagasi samasuguseid killavoore, edelas ja loodes kumas ja suitses ja sõjasarved hüüdsid võikalt hommikuti ja õhtuti. Suurtel piiramistel kõlisesid mõõgad, mürt-susid taprid ja prahvatasid kärbid vastu kilpe, sakslaste kiivrite vastu kõlises nooli ja kilksus odasid, aeti püsti redeleid kõrgetele püstpalkaedadele, kanti kokku lepikuid ja kaasikuid müüride alla, et nende põlev lõõsk lämmataks seespool sõdijaid. Kogu maa oli kuumas palavikus ja viskles vihaselt Väina jõest kuni Räveleni. Ning selles palavikus olid need neli meest siin padrikus praegu vaid kübemekesed, keda paiskasid külma ja kuuma tõmblused kord siia ja kord sinna. Kui nad olid rännanud mõni aeg ja endid peitnud, sattusid nad omameeste jõugule, kes valmistas

minema põhja poole, Tarbatuni või Otenpääni, et kätte maksta Idumäel, Raupal, Papinkülas, Ümeral ja Beverinis valatud vere eest.

Oli juba varasuvine aeg, kui Papinkülas, mida sakslased nimetasid Papendorfiksi, mitu vaimulikku jälgis ehitamistöid. Tahuti ja kanti palke, värsket puu lõhn segas end suitsu lehaga, mis tõusis eemaldatavaist söestunud varemeist.

Pikk tumedas rüüs vaimulik seletas teistele, kuidas uus kirik tuleb kaunim endistest, paganate poolt äraveetud kella asemele tuleb veel suurem ja kiidab oma helinatega üle maade Jumala vägevust ja Jumala poja ning Jumala ema võimu.

„Vaadake, kui pehmelt ja siidiselt haljendavad orud ja mäed, kuidas tuul silitab nurmede viljalaike! Nii paitab ka kiriku kellahelin põldusid ja aasu, kaasikuid ja hiisi, kust on lahkunud kõik pahad vaimud. Ja kus nad peaksid veel pesitsema salajaste paganate kaitsel, sealt peavad nad põgenema ja peitu pugema külma põhja poole. Kuid ka sinna jõuab järele Jumala võim ja hävitab nad.”

Kõneleja oli kasvult üle keskmise pikk, suurte lahkete hallide silmadega, mis olid natuke kaugel teineteisest ja peente kulmukaarte all. Ta pikk habe oli küll tume, kuid luitunud päikese käes nagu ta rüügi, mis kattis kandilisi õlgu ja kõhnavõitu keha. Kui ta näitas kätega maastikule, siis olid tema liigutused laiad ja hoogsad ning tema kõne oli täis ilukõlalist vaimustust.

„Kui aga tuleb jälle paganaid, vend Henricus,” lausus üks vaimulikke, noorem temast, punapõseline ja paksu kaelaga, „veel rohkem kui seni, siis peaks olema rohkem kantse ja müüre, mis sa arvad?”

„Kui tulebki rohkem paganaid, siis tuleb ka meile abi merelt ja maalt. Piiskop Albert on läkitanud sõnumeid, et on kogunud suure väe ja tuleb ristirüütlitega ja tal on kaasas veel kolm piiskoppi... nõnda et varsti võime siin olla julged ja teostada Jumala tahtmist.”

Nad olid kõnelnud omavahel saksat, kuid viimased laused ütles Henricus liivi keeles, mida siinpool mõistsid ka sisserännanud lätlased. Ja töölisid jäid viivuks kuulatama.

Ühe palkide virna juures konutas mees, keda riietuse järgi ei saadud pidada ei liivlaseks, lätlaseks ega sakslaseks. Tal oli kurb ja sünge ilme, ta pikad juuksed olid sassis ja ta pilk oli kurjalt ning põlglikult suunatud kõnelevale preestrile.

„Sa näed,” pöördus tema poole Henricus, „ega ei aita teie verised rünnakud, Jumala vägi võidab teid ikkagi.”

„Pole veel kätte jõudnud kõikide päevade õhtu,” vastas ähvardava

värinaga hääles mees, kes ennast nimetas Harivaldeks ja oli maha jäänud edasiliikuvaist eestlastest ning peeti nüüd siin kinni.

Ta oli kuulus tark oma kihelkonnas ning oli kaasa tulnud kahtleva südamega. Märgid ei näidanud ei õnnestumist ega ebaõnnestumist. Ja ta oli soovitanud edasi lükata pealetungi, kuni jumalad näitavad õige aja. Kuid kui teda ei kuuldud, oli ta kaasa läinud, sajatades ja vihaselt, et vahest veel viimastel silmapilkudel avastada jumalate tahtmist ja saada nende nõusolekut.

Siin Papinkülas oli ta ärevusest ja vihast peksva südamega näinud kiriku sisustist ja pidanud enesele ütlema, et kristlaste jumalaile on antud asupaik, mille sarnast tema jumalail ei ole. Siin oli ju koctud ja kullaga tikitud vaipu imeliku kirjaga, millel oli kindlasti sees oma tugev nõidus ja vägi.

Ta oli neid katsunud ja silitanud, oli tõstnud hõbedast kellukest ja karikaid kord siia, kord sinna, laulnud oma sünged ja ühetoonilisi laule sinna juurde ning oodanud kristlaste jumalate viha. Oli sülitanud pildile näkku, millel oli kullatud peaga naine väikese lapsega, oli pillanud maha ristile löödud inimese kuju, oli tallanud teda jalgadega, kuid ei olnud sündinud midagi kui seda, mis alati sõjas: väljas oli kuulda karjeid, hõikeid, naeru, naiste kisa, tule praksumist, uste prahvatamisi taprite ja kärpide hoopide all, vandumist ja ülbet naeru ning veiste rahutut ammumist.

Ta oli tulnud kirikust välja ja otsinud mehi, kes aitaksid välja tuua kirikust kõik, mis oli kaunis ja milles peitus kristlaste jumalate võim. Oli tahtnud kõike seda vedada koju ja panna maha oma pühasse hiide oma jumalate jalgade alla. Ja kella ülevalt tornist oli ta tahtnud maha tuua ning oli seda teinudki ühes teistega. Kuid siis oli tulnud meestele peale ningi rutt, nad hakkasid ruttama Raupa poole, sest sinna olevat vaja suuremat jõudu. Ning nõnda jäänud ta vaid mõne mehega järele, saanud ka teele saata kirikukella ja varandused ning jäänud lõpuks hoopis üksi vaatlema kiriku põlemist. Laulnud ja kõndinud ümber tule, pilganud kristlaste jumalaid ja siis langenud temale küll tornist üks palk pähe. Ning nõnda leidsid teda uimasena mõned julgemad liivlased, kes esimese maru järel sõandasid tagasi hiilida.

Siin ta siis istus. Preestrid olid püüdnud teda sundida tööle, kuid olid sellest loobunud, kui ta uhkelt keeldus. Teda võidavat surmata, kuid ei pane ta kätt külge hoonetele, mida ehitatakse vaenulikele jumalaile. Ja liivlased jätsid ta rahule, suhtusid temasse kuidagiviisi austavalt ja kartlikult. Sest ta oli ju seoses nende vanade jumalatega, kes olid sõbrad ja sugulased eestlastegi omadega ja kel oli palju vägevust, nagu seda

võis näha sellest kõrkusest, millega suhtusid põhja poolt üha siia poole voolavad jõugud ja malevad sakslastesse, lätlastesse ja paraku ka liivlastesse enestesse. Ning liivlased ja isegi lätlased käisid salaja Harivalde juures nõu ning abi küsimas haiguste ja vigastuste, ning ei võidud ütelda, et ta poleks tark ja ei teaks ravida haigusi, mis paistsid olevat surmatõveks.

Henricus, keda liivlased ja lätlased hüüdsid lühemalt Henrikuks, asus Harivalde ette, kes ei tõusnud oma palgiotsalt, vaid silmitses preestrit ja kaasatunud vaimulikke teraselt ja põglikult.

„Me oleme küllalt juba kõnelnud kahekesi,” ütles Henrik ja vaatles lahkelt istuvat, „kas sa mitte pole püüdnudki kõige selle üle järele mõtelda?”

„Arusaajal ilma mõtlematagi kõik selge. Selge seegi, et sa kõnelesid ja kõneled liivit sellepärast, et kõik sind kuuleksid.”

„Mis kasu oleks sellest, kui kõneleksin ladinat või saksat — ega sa seda ei mõista.”

„Keeli võib suus olla palju, aga mul on vaid üks keel suus ja üks meel südames.”

„Su meel on karm ja sa mõtled kurja.”

„Kas sina mõtled head, kui ähvardad suure sõjaväega?”

„Pole ma ähvardanud, aga kaitset kallaletungide vastu peame nõutama.”

„Teame seda kaitset. Kes põletas kolme aasta eest Otenpää maha?”

„Te olite ju Riia kaupmehed paljaks röövinud Pihkva teel, lätlaste maal riisunud.”

„Riia kaupmehed ärgu toetagu venelasi, kellega meil sõda, ja lätlased olid samuti venelaste maksualused.”

„Riia kaupmehed aga on meie kaitsealused, nagu lätlasedki praegu,” ütles Henrik järsku kõrgilt. Ei pidanud ta enese vääriliseks vaielda põhjapoolse tigeada mehega, kes on pagan ja sorts.

Ta keeras temale selja, ta nagu võttis kinnise ja tähtsa ilme. Oma kaaslase seas oli ta kõige kõrgem, oli piiskopi esindaja siin ja kogu tema olemus tõrkus äkki sõnu raiskamast vangiga, kes oli pärit kaugetest mustadest põhjapoolsetest laantest ja rahva keskelt, keda paremaks ei saanud lugeda kui metsikuks oma veriste ohverdustega, mitmenaisepidamisega ja veretasuga. Koristamatuna ja kasimatuna paistis ta temale ja oligi seda oma praeguses vabaduseta olukorras nagu mingiks jonniks.

Henrik ei mõelnud küll praegu oma elukäigule, mis lahutas teda nagu laia kuristiku kaudu sellest metsikust ja tigeadast mehest, kuid kogu see elukäik ja harjumused hakkasid temale enesele teadmata vastu. Ta ihkas vaid, et niisuguseid inimesi ja niisuguseid rahvaid ei oleks, kes kogu oma

kurja tahtega ning aetuna põrguvürsti lakkamatust kiusust sõdivad jumala headusega.

Ta pööras oma pilgu väikese hoone poole, mis oli temale püstitatud kiiruga, ja ta pilk võttis jälle lahkema ilme. Seal teadis ta olevat oma kirjutuslaua, teadis olevat riuleid pärgamendiga, millele tuli märkida kõik sündmused teiste vaimulikkude ja kirjameeste eeskujul, kes panevad kirja ristiusu leviku samme Jumala kiituseks.

Palju oli kaduma läinud sellest, mida ta oli hoolega ning armastusega maalinud pärgamendile, tuli oli selle hävitanud. Kuid muist oli alles Ükskülas, ja see, mis puudus, oli varsti uuesti kirjutatud.

Ja mõnus on teha seda tööd, kui päike paistab sisse väikesest luugiaugust ning ei tekita liiga palju palavust. Ei ole küll kõik enam nii mugav nagu seni, suure tugitooli asemel on nüüd ruttu kokkutaotud pink ja kirjutuslaud pole ka mitte küllalt sile. Kuid kui juba ordurüütli vooruste sekka kuulub vaesus, üks siis vaimulik on selleks harjutatud juba maast-madalast ja kohanenud paatrite koolis puudusega ja kasinusega.

Henrik sammus hoone poole alustama oma päevatööd.

Ta oli lasknud ehitada oma kambri ümber nõnda, nagu see temal oli olnud Riias, kus ta oma esimesed sammud oli astunud sellesse ellu, mis teda oli viinud nii kõrgele Jumala sulaste astmikus.

Kuigi ta kambri astumisel tundis nagu väikest mälestuse virvendust oma kooliajast võõrsil, siiski oli see vaid nõnda õrn puhang, et ta ei ulatunud õieti tema teadvussegi, vaid kadus täiesti töörohmu ees.

Ei olnud ju see varajane aeg olnud valuta. Ta oli isegi palju pidanud nutma ja oli kohanenud alles üsna pikkamööda kõige sellega, mis oli nii täielikult teine kui elu kodumaal.

Kui nad ta olid ära viinud pikale teekonnale, kui ema oli nutnud ja isa oli kõhatanud ja tammunud kohmetuses ühelt jalalt teisele, siis oli olnud väga raske.

Õed-vennad olid teda saatnud hirmunud ja haledate pilkudega, hoolimata paatri lohutustest, et see on Jumala tahtmine ja et Henrik tuleb tagasi Jumala salvituna ning aukandjana.

Ning nõnda see ju oli olnud, kuigi oli suur olnud igatsus kodu järele, tema jõgede, mägede, järvede ja luhtade järele, laulude järele, mis kõlasid nüidult nüidule, isegi lume krudisemise järele talvisel ajal, mis kõlas nagu teisiti kui siin Väina kaldal.

Ema hellus oli puudunud valusalt, aga sund oli muutunud aegamööda kohuseks, siis veendumuseks, et nii ongi kõige parem. Ja Henrik oli tundma õppinud hoopis teisi olusid, oli elanud inimeste keskel, kellede

käitumine oli teine ja parem, kellede laad ja viis oli õilsam ja kus taotleti ehitada Jumala riiki maa peal.

Ning nüüd võis ta tunda südame põhjast põlastust kõige selle jõhkruise vastu, mis avaldus vaid jõus ja kavaluses, kõigi rüüstamiste ja laastamiste vastu, milles eriti välja paistsid need, kes olid alles paganad ja ei heitnud ristiusu seaduste alla.

Ta võis õigusega veendunud olla ristiusu lõplikus võidus, sest ta teadis, kuidas olid paganad olnud vanasti sakslased nagu ka taanlased ja norralased ning rootslased, kes nüüd ise juba saatsid välja Jumala sulaseid paganate maale, et ristida ja painutada metsikuid inimesi austama õigust ja vältima kurja. Kuradi riik maa peal pidi lõppema, pidi võidetama kas heaga või kurjaga. Ning nõnda siis oli ta kutsutud ja salvitud kirja panema kõike, mis sündis selles võitluses Jumala igavese vastase Saatana vastu.

Siin oma rahva keskel tundis ta ennast rohkem omal kohal kui kunagi kusagil. Tõsi küll, vahetevahel tõusis temas igatsus nende linnade järele lõunas ja läänes, vaiksete võlvialuste ja sammaskäikude järele kloostrites, üle katuste käivate kellahelinate järele ja puhta, kombelise rahva järele, millest temale olid jutustanud paatrid, rüütlid ja Gotlandi ehitusmeistrid. Ta oleks meelsasti vestelnud tarkade meestega Jumale meelepäraste asjade üle, oleks laiendanud ja süvendanud oma teadmisi, uurides vanu käsikirju. Aga tunne, et ta on praegu üks neid, kes valmistab niisuguseid käsikirju, mida loevad ja uurivad pärastised põlved, andis ikkagi väga palju. Ning ümberringi kuulda oma lapsepõlve keelt, mille kaudu ärkasid varajasemad mälestused ja meeled, lõi kõik nii koduseks.

Ja oli ta küll sündinud rohkem kagu pool, ja needki lätlased, kes praegu siin elasid, oli suurelt osalt selle aja jooksul, kus ta ise oli õppinud Riias piiskop Alberti õukonnas, siia kolinud, kus üks inimpõlv tagasi elas veel hulk liivlasi, aga nüüd oli viimaseid siin üsna vähe veel.

Nad olid ikka veel kuidagi salalikud, need liivlased, päris neid usaldada ikkagi ei võinud, kuigi nende vürst Kaupo juba ammu oli kristlane ja kõrges aus piiskopi kui ka mõõgavendade juures. Aga need põhjapoolsed liivlased Metsepoolest ja Toreidast vaatasid kõõrdi, see oli päris ilmne. Kuid sundida sai neid siiski eestlaste vastu, seda rohkem et eestlased nüüd ka enam vahet ei teinud ja rüüstasid nii lätlaste kui liivlaste maid.

Kaupo oli vägev vürst, seda ei saanud salata. Tütred oli ta pannud rüüttele mehele, oli paavstigi juures Roomas käinu, ja teda koheldi piiskopi ja rüütlite poolt suure auga. Kuid polnud kahtlust, et ta ikkagi täitis piiskopi soove, et ta polnud enam see, kes ta oli varem, päris

iseseisev ja vaba. Ja Henrik mõnules veidi oma tundes, et tema ise oli sealpool küljel, kus oli suurem võim ja tarkus.

Igatahes polnud viimasel ajal lätlastel enam liivlaste poolt karta midagi. Aga varem olid liivlased olnud peaaegu niisama vägivaldsed kui eestlasedki. Kukennoisi lõunapoolses osas, kus Henrik oli sündinud, küll palju ei juhtunud, kuid küllalt oli kuulda sellest, mida liivlased olid teinud rohkem lääne pool lätlaste kallal. Kuigi nad olid pehmemad kui eestlased, kes olid pärispaganad omas ülbuses ja kurjuses.

Neid viimaseid oli Henrik näinud esmakordselt oma lapsepõlves. Tumedalt mäletas ta seda pikka kärarikast kärkivat ja kõrki voori, mis läbi läks ühel varajasel hommikul tema kodukülüst. Ja, kõrvu võis Henrikule veel praegugi tekkida see lõpmatu klõbin ja kilin kokkupuutuvaist kilpidest, mõõkadest, odadest ja tapreist ning hobusekapjade kabin külmanud maal.

Ratsameeste mõnelgi hobusel olid palmitud lakad, milledes oli väikesi kurinaid, ja üks mees istus kõrbtäkul ja kõneles teise kõrvalratsutajaga. Tal olid heledad juuksed, lai rõõmus nägu, aga ta vaatas kõrgilt alla ja naeris nagu hirnub noor täkk. Nad ei küsinudki teed, vaid läksid edasi Seelpilsi poole. Ja Henrik mäletas, et vanemad inimesed arvasid neid minevat läbi seelide maa Leetu sõtta. Tagasi nad ei tulnud seda teed, sest Henrik neid enam ei näinud. Meelde aga oli jäänud selle naerva mehe pilk, mis oli kõrgilt käinud üle küla ja inimeste, nagu oleks kõik tema oma.

Ei olnud Henrikul häid mälestusi sellest rahvast. Ja tal tuli kirja panna kõik, mis ta teadis temast ja mis ta oli kuulnud. Hävitanud olid eestlased aga selle osa, mis ta oli kirjutanud lätlaste sõjakäigust Viljandisse, mille need olid ette võtnud sakslastest sõjameeste juhatusel. Ning nüüd pidi ta kirjutama selle tüki ja järgmised uuesti.

Ta asus tööle rõõmuga, mida temale valmistas kirjutamise kunst, kirjatähtede hoolikas maalimine, kusjuures oli nii mõnus läbi kaaluda ja mõelda kõike, mis on tähtis kirja panna ja mis pole nii oluline, et temale raisata aega.

Oli hea tunne kirjutada omast rahvast, et see ka tõstis pead ja oli toime tulnud suurema sõjaretkega. Henrik naeratas natuke, kui tal tuli kirjutada sõna "Letgallia" ja ta toetas lõua käele ja mõtles natuke, — kes oli küll esimesena nimetanud lätlaste maad Letgalliaks ja tarvitanud nime Semgallia. Temale meenus roomlase kirjeldus gallialastest, kelledest kõneldi kui väga sõnarikkast ning ilukõne ja vaidlust armastavast rahvast. Kas polnud see viimaks seesama või sugulane tõug, hõim, kes hiljem oma linna Lutetia andis püha Genoveva kaitse alla? Kas ei vihjanud nimi

Letgallia sellele sugulusele? Aga kuna Henrik teadis enda olevat võhiku ses küsimuses, mõtles ta hiljem pärida targemalt. Aga siiski ta muigas, sest sõnarohked on lätlased niisama nagu vanad gallialased üteldi olevat. Ja ta asus edasi andma vanemate Russini ja Varindote sõnu tapatalgutest Sakalas.

Avatud uksest vajuks tuppa vari ning sisseastumise luba palus vend Anselmus, juba vanem vaimulik. Ta oli teretunud külaline, sest ta tundis alati huvi sellest, mida Henrik teadis jutustada ja maalis pärgamendile. Temaga sai läbi kõnelda kõike, mis oli kirjutatud, ning mõnikord oskas ta anda lisateateid, mis olid kasulikud.

Vend Anselmus palus enesele mõned pärgamendid ning asus lugema. Seejuures hakkasid mõlemad mõtteid vahetama, miks Henrik kord kirjutas siinsete rahvaste ülemaist kui princeps'ide, teinekord kui senior'ide ja mõnikord oli lisanud quasi rex. Ning nad jõudsid uuesti otsusele, et kui need suured vanemad endid ise ei nimeta kuningaiks ega vürstideks, siis ei saa seda ka teha kroonik. Aga vaat' venelastel on juba vürstid, neil on isegi suurvürste. Kuid kas need on kuningad? Kuigi neil on niisama suur võim kui kuningail.

Ja nad kaalusid vaikes vestluses, kuidas on võimuga õieti lood eestlaste vanemate juures, ei saanud hästi edasi ja mõtlesid seda küsimust veelgi uurida.

Väljas oli aga järsku kõik jäänud vaikseks. Ei olnud enam kuulda palkide tahumist ja vasarate kõlksumist. Mõlemad vaimulikud ei pööranud sellele tähelepanu, jätkasid oma juttu, lugemist, kirjutamist. Vaikus väljas kestis edasi.

Seal oli Harivalde läinud liivlastest tööliste juurde ja ütelnud vaikselt: „Kas teie ei kuule?”

Ise näidanud näpuga loode poole.

Tema imelikust, nagu võidu- või kahjurõõmsast pilgust häirituna olid mehed aegamööda töö seisma jätnud ja hakanud kuulutama. Niisama tegid ka lätlastest mehed ja sakslastest tööjuhid. Kuulatasid ja raputasid pead: nad ei kuulvat mitte midagi.

„Tulevad,” ütles Harivalde ja noogutas pead.

„Kes?” küsis üks liivlane tasa ja vaatas sinnapole, kuhu Harivalde ikka veel näitas.

„Nad on juba mitu päeva teel,” ütles nõid nagu iseenele. „Tulevad pikkades ridades, mäest üles, mäest alla, üle jõgede, läbi metsade. Ja nüüd on nad varsti siin.”

Mehed vaatasid nagu valusa ja tardunud ilmega Harivalde imelikku nägu, milles oli rahuldust ja kindlust ja kahjurõõmu. Nad ei küsinudki

enam. Üks tõmbas vöö kõvemini ümber keha, pistis otsustavalt kirve vahele, kõndis ruttu ühe onni juurde ja tõi sellest välja kilbi ja oda. Ning hakkas minema lääne poole.

Ja siis naeris Harivalde.

„Kas üksi tahad neile vastu minna?”

Mees jäi järsult seisma, vaatas tagasi Harivalde poole ja keeras siis äkki maanteele itta.

Ta oli kaotanud pea. Seisatas veel korra ja vaatas Harivalde poole.

„Võnnu pool on vist julgem praegu,” ütles see ja naeratas. „Kuigi nad võivad ka Võnnu kallale minna... selja tagant... ringi... poolsõõris...”

Ja mees hakkas ruttama.

Nüüd hakkasid ka teised jälle liikuma, esiteks veel aeglaselt, siis aga ikka kiiremini. Kahmasid kätte oma tööriistad, mis olid ka relvadeks. Palke vedavad hobused rakendati eest, mõni neist hakkas tantsisklema inimese kärsitust kiskumisest. Võõrad ehitusmeistrid hakkasid küsivalt üksteise pilke otsima, panid pead kokku, küsitlesid möödaruttavaid ja kiireid vastuseid pilduvaid mehi ja siis üks neist kähku Henriku elamu poole.

Harivalde aga seisis ja kuulatas, tegi ühe käega imelikke liigutusi, nagu tõmbaks ta käega helisid kõrva juurde, ja ta nägu oli täis rõõmsat rahu. Ta kuulis.

Ning mõne aja järele, kui suurem hulk mehi oli eemal ruttamas Võnnu poole ja oli jäänud vaiksemaks, siis kuulatasid ka juba teised ning arvasid ka kuulvat. Siiski astus üks ehitusmeister liivlase saatel Harivalde juurde ja küsis sellelt tõlgi kaudu:

„Kui ruttu nad siin võivad olla?”

Harivalde vaatas päikest.

„Kui päike on käe laiuse võrra kõrgemal, siis võivad nad siin olla.”

See tähendas ruttamise vajadust.

Henrik sammus ruttu ühes sõnumit viima läinud meistriga ja paater Anselmusega Harivalde poole.

„Sa ütled, et eestlased tulevad?” küsis ta ja oli kahvatu.

„Kuulata ise,” vastus Harivalde nagu tülpinult ja istus jälle oma pakule.

Ning hoidis näpu nüüd püsti nagu hoiatades. Suure pärna all Henriku ja teiste tähtsamate jaoks valmis pandud hobused norskasid ja puristasid, aga siis tekkinud vaikuses oli siiski kuulda kaugelt peent väätsumat ja siis teist veidi tumedamat pikka häält. See kõik võis ju ka olla mõne linnu või putuka sumin, kõrv võis ju petta, see võis olla hüüp veelombi ääres või mõni ammuv lehm kusagil väga eemal, kuid siiski läks rahutus nüüd õige suureks.

Henrik ruttas tagasi, paater Anselmus libistas oma roosikrantsi läbi sõrmede ja ta huuled liikusid kiires palvetamises. Ja varsti oli tagasi Henrik oma pärgamentidega ja kõige vajalikumate asjadega ning hakkas astuma hobuste juurde. Peatus aga järsku, vaatas tagasi Harivaldele, kes istus üsna rahulikult.

„Sa siis mõtled vist, et saad nüüd vabaks,” küsis ta teravalt.

„Vabaks küll,” vastas Harivalde nagu hoopis ilmaaegsele küsimusele.

„Aga kui mehed su köidavad ja kaasa võtavad?”

„Ma ei näe kedagi, kes mind köidaks.” Harivaldel oli käes väike oks ja sellega joonistas ta enese ette liiva sisse kõiksugu märke ja jooni.

„Siduge ta,” pöördus Henrik paari lätlase poole. Need vaatasid kaheldes ringi, nagu otsiksid nad pilkudega mingit nõõri. Ka sakslasest sõjasulane, kes hoidis üht hobust, vastas, et parem olevat rutata kui jahtida tühja paganaga.

„Aga sind peab siis ju surmama kui Jumala vaenlast,” lausus Henrik ähvardavalt.

„Ei näe ma kedagi, kes mind surmaks,” vastas Harivalde ükskõikselt, lisas oma kirjale liiva sees veel mõned kõverad jooned ja tõusis siis, astus Henriku ette.

Sellele ja teistele paistis ta järsku pikemana. Puhmaskulmude alt särasid julged ja targad silmad, mis naersid.

„Ei ole teist kellestki minu tapjat. Ja kas tead, papp,” ta näitas käega sinnapoole, kust kostis nüüd sarvehääl juba natuke selgemini, „mina neid kutsusin. Mina, mina, mina kutsusin. Istusin siin paku peal ja istusin öösi pakul kongis ja kutsusin. Päeval ütlesin igale linnule, kes lendas põhja poole, et vii sõnumeid. Vii teateid, et ma siin olen vangis ja et nad tulgu ja pistku tuli otsa teie neetud kantsidele ja küladele. Ja linnud läksid. Aga ei toonud vastust. Öösel saatsin oma mõtteid minema põhja poole, ikka kangemad mõtted. Ja siis nad said sõnumeid lindudelt ja tundsid südameis mu mõtteid. Hakkasid seadma endid valmis, võtsid odad ja kilbid ja hakkasid tulema. Ja kust nad läbi tulid, korjasid nad juurde mehi. Kas näete suitsu?”

Nad nägid suitsu tõusvat ühe kõrge metsaga kaetud künka tagant.

Ja Harivalde löi äkki mõlemad käed avatuina Henriku poole, sõrmed laiaili nagu haarava kulli küüned, ja hõiskas välja oma rõõmu.

„See silmapilk, mida keegi kulutaks mu mahalöömisele, see kaob tal põgenemiseks ja ta ise sureb siis mitu surma...”

Nad vaatasid teda kõik hirmunud pilgugu, Henrik pildus temale vastu ladinakeelseid needmisi ja ruttas oma hobuse juurde.

Kui nad olid kadunud metsatuka taha ja natuke tolmu veel kanti tuulest üle orase, istus Harivalde tagasi oma pakule.

Ta oli saatnud oma ihkamised ja soovid põhja poole, oli istunud, lõug mõlemal rusikal, ja oli kange olnud ja ikka kangemaks läinud hinge kinnipidavast tahtejõust, kuni viimaks kergusetunne temale ütles, et kodukülas vend teda kuulis oma hinge kõrvaga. Nõnda oli see olnud alati, nõnda olid nad saatnud teineteisele sõnumeid.

Ei olnud ju mingi ime, nad olid kaksikvennad ja olid pärinud ja õppinud nõiduse ja tarkuse oma isalt ja vanaisalt. Harivalde mõtles äkilises tujus, et sooviks õige juhtida ühe jõugu põgenevale Henrikule ja tema kaaslastele teele vastu. Kui oleks siis jälleägemine, kui nad võtaksid vangi uhke papi! Kuid vist nad lööksid ta kohe surnuks. Ja ta oli ka liiga väsinud ja loid juba pikast ihkamisest. Las lähevad peale. Kui jumalad tahavad, satuvad nad hiljem ikkagi kätte, olgugi Võnnu kindlas kantsis, mis maha tuleb põletada. Las nüüd jooksevad.

Aeglaselt tõusis ta ja hakkas asjalikult kõndima hoonelt hoonele ja süütama. Kui jõudsid päralt esimesed ratsanikud, siis põlesid lausa leekides Papinküla värskelt ehitatud ning alles pooleli olevad hooned.

II

See maanurk siin ei teadnud sõjast ega muust maailmast.

Õo oli lai, kõrge ja valge. Laotus kumerdus mõlemal poolt linnuteed, mis kuhugi sihtis, kuid oma suunas oli seisma jäänud. Ja taevatähed olid nagu kukkumisel tardunud ja paigale jäänud säravad tilgad, värisid vaid rahutult. Kogu taevas oli täis seda värisevat elu, mille keskel vaid kuu oli vaikne ja ükskõikne oma hõbedases jaheduses.

Aga vaikne oli kõige selle all ka maa.

Kebja najatas aiatarale, tõmbas viisurihmad kõvemini kinni. Koer istus tema ees, oli kivistunud kuulamisel, üks kõrv kikkis, raske varjulaik lumel kõrval. Ta koon sihtis üle oru, mille teisel, väga kaugel nõlvakul oli üks tüme metsaviir teise järel.

Ka Kebja vaatas sinnapoole.

See seal taga oli keelatud maa. Kes sellele astus, kannatas varem või hiljem ja võis isegi saada surma. Sest seal valitses Must Meego oma patuse perega.

Kebja tõmbas oma vibu keelele paar mänglevat häält, koer vaatas tema poole tagasi. Jah, nooled olid ilusasti tupes, kõik oli korras, juba eile läbi vaadatud, oda ots teritatud. Keha oli peagu kuum alles magamisest, poolkasukas võis eest lahtigi jääda.

Ja siis laskus Kebja seda nõlvakut mööda alla sinnapoole, kuhu ta ei tohtinud minna, kuhu ta aga tahtis nõnda, et mõteldes sellele lõualuud kokku raksatasid.

Juba viisteistkümmend aastat tagasi, kui Kebja oli alles olnud poisike, oli ta vaadelnud siit ülevalt aiataralt seda orgu, mille keskel jooksis nüüd peenike nire, mis kadus mõlemal pool kaugusesse kahe kõrge kallaku vahel. Ja Kebja kujutelmas jooksis mõnikord veel palju vett selles hiiglaste jõesängis, millest ta ei teadnud, kus oli tema algus ja kus oli tema lõpp. See oli olnud tol ajal, kui Vanataat lõi maailma ja kõik oli olnud tohutu suur, jõed, järved, puud, inimesed ja loomad. Nüüd aga

oli vaid nire, mis küll esimesel külastamisel osutus päris laiaks jõeks, siit ülalt mäelt aga paistis lindina.

Isa oli väga tõelnud, kui ta Kebja tagasi tuli oma esimeselt uurimiskäigult.

See oli olnud ühel talvel, kus pakane oli tõmmanud katte üle soo. Selle soo veereni võis minna, seda teadsid kõik, aga jõge tema keskel polnud keegi veel näinud lähedalt. Soo ise ei lasknud, sest ta oli vaid õhuke rohu kamar, mis kohe hakkas vappuma ja vajuma, kui katsusid panna jalga temale. Poisikesed vaid katsusidki, vanemad mehed muudkui hoitasid. Sest soost peale oli ju kõik keelatud maa ning Musta Meego valduse all.

Oli neid, kes ütlesid teda näinud olevat. Aga see oli niisama hea, nagu nad ütlevad, et nägid pärna haldjat või maa-aluseid, vaimu ja tontu: nad ei teadnud õieti kunagi täpselt seletada või kirjeldada, kuidas ta oli oma viisilt ja olekult, ilmelt ja laadilt. Et ta oli süng ja tige, seda kinnitasid kõik, et tal olid mustad juuksed ja kulmud, see oli nimetusegi järele selge. Aga kui vana ta õieti võis olla, seda kindlalt keegi ei teadnud ütelda. Ainult seda, et tal oli lapsi ja et tal olevat naiseks tema oma tütar.

Ja kus nad teda võisid ka näinud olla? Teisele poole sood oma jalga keegi ei tõstnud, suvel sellepärast, et raba ei kandnud, talvel sellepärast, et Must Meego oli vägev ja vihkav sorts, kes kedagi ei lubanud oma pinnale. Aga Valitu Kange, Kuldari poeg, kes suri, sest ta oli eksinud tuisusel päeval teisele poole sood, oli kõnelnud Mustast Meegost kui karvasest nahkades mehest, kes tulnud tuisukeerutusest, vaadanud kurja silmaga, tõstnud käe ja sajatanud. Ning siis hakkas Valitul koju jõudes kuum ja külm, ta süilitas verd ja suri mõne päeva järel jampsides.

Sulane Saka on Musta Meegot näinud teisepool sood kaugel, siis kõndimas üle raba kuni jõeni ajal, kus möödunud vihm pidi soo teinud olema veel vedelamaks. Must Meego seisatanud siis jõe ääres, pannud käe silmadele ja vaadanud siia poole. Tema nägu tulnud üle jõe ikka lähemale, läinud suuremaks ja seisnud lõpuks silma silma vastu Sakaga. Vaadanud vihaste ja ähvardavate silmadega, veninud siis jälle läbi õhu tagasi väikeseks kujuks jõe ääres. Ja siis hakanud lambad surema.

Kebja mäletas seda lammaste suremist. Nende kehad paistetasid, läksid vett täis. Ja siis kärvas peaaegu terve kari.

Kuid ainuke, kellest Kebja arvas, et ta Musta Meegot on tõepoolest näinud, see oli isa. Ja seda siis, kui nad siia olid kolinud, varsti peale seda. Siis tuli kord isa koju, alt soo poolt, südatalvel, ei kõnelnud kellegi, oli tusane ja tige, kuni lõpuks keelas käimise üle soo. Aga ta ei ütelnud, miks ta keelas.

Puusliku suure tamme all keeras ta kohe vastu sood. Vedas kaugelt kohale suure urikivi, üles märke, püstitas ta tamme alla ja ohverdas koera, et selle vaim valvaks. Ja kevadel tõi noori tammesid ning istutas nad ridamisi nagu kaitsetara ümber õue, millele alles aegamööda tekkisid praegused hooned. Hingede ajal aga, kui pimeduses ja tormis tungis peale kõiksugu kurja, pani künnisele, lauda ning aida ette ohtralt kausikesi, et kaitsevaimud ei kannataks puudust.

Kuid siiski ei aidanud: isa hakkas põdema. „See hääl teisel pool,” hakkas ta mõistu kordama. Ja kui ta seda ütles algul vihaga urisedes, siis nüüd, kus ta juba asemelt ei tõusnudki, vihjas ta sootagusele nõiale nagu alistudes. Nime ta ei nimetanud, see oleks võinud kaasa tuua veel rohkem õnnetust, aga ta sajatas luuvalu hoogudel kurjalt: „et sa mädaneksid” või: „et sind sööks see ja teine” või: „Taara sind nuhelgu”. See võis ju ka käia haiguse pihta, kuid Kebja teadis seda niisama nagu Ihameel ja vana Äidi ning Sakagi, et needmine sihtis üle soo Musta Meego poole.

Ihameel on natuke noor alles, ei maksa teda kaasa võtta, oli Kebja mõtelnud, kui aegamööda pakitsema hakkas mõte minna vaatama, kus on kogu selle kurja läte. Ihameel on äkiline ja hooletu. Ei maksa ka kellelegi kõnelda. Ütleb, et läheb küttima.

Küttima minna sinnapoole oli ta küll alati tahtnud. Seal teisel pool sood läks mägiseks laaneks. Vaiksetel õhtutel oli kaugel edela pool Musta Meego peidetud talust kuulda haruldaseks jäänud tõurapulli jõuramist. Ja uriviirude vahel kõndisid all põtrade pered. Aga ikka rohkem teisel pool jõge.

Kui Kebja hakkas minema nõlvakut mööda soo poole alla, vaatas ta veel korra tagasi. Võib ju olla, et näeb oma kodu viimast korda. Kuid et kodu jääks koduks, et saaks künda ja külvata ilma hirmuta ja vihata, selleks peab midagi ometi sündima. Mida, seda ta ei teadnud isegi. Aga isa läheb päevast päeva nõrgemaks ja võib olla, et ta kevadet üle ei elagi kellegi üle soo elava inimese needmise või nõiduse pärast. See oli talumatu. Kõik ju närbub nõnda, isa talugi lõpuks. On tülgas juba vaadata, kuidas kõik vaatavad, niipea kui astuvad üle künnise välja, kohe soo poole. Äidi vaatab, kui ajab lehmi ja lambaid karjamaale või sealt koju, teisele poole sood. Saka on niisama vana ja kaitseb ennast ja kodu salajaste märkidega, ei vaata seejuures küll mitte soole, aga on ju teada, mida ta mõtleb. Ihameel ajab jalad harki ja sülitab soo poole. Ainult isa nagu ei teadnudki viimasel ajal, et on olemas mingi soo tema ja kellegi vahel — sajatas vaid.

Kui Kebja tagasi vaatas ülespoole, mõtles ta, et siis jääb siia veel

vähem inimesi kui seni. Siis jääb lõpuks üksi Ihameel, sest isa ju sureb kunagi, kuigi peaks võimalik olema teda nüüd päästa. Saka on vana. Äidi, kes on olnud noorelt surnud ema eest ja tema poolõde, on ka vana. Ei olnud kõneldud palju endistest aegadest, kuid niipalju oli selge, et Äidi mees oli langenud veretasu võitluses. Ja isa oli ära tulnud, et säilitada oma kahte poega kättemaksu täidesaatjaiks. Aga see pidi kõik jääma küll nõndasama, vaenlasest sugukond elab nõnda kaugel, et ta kättesaadav oli vaid vihastes unistustes, ja siin oli veel palju tööd ja tegemist põlluga ja hoonetega, enne kui võis mõtelda kaugemale rännakule püha kohustuse täitmiseks.

Rahulikult ja raskelt magasid hooned oma künkal, koosnesid eemalt nagu vaid sammaldunud katustest, ulatusid peaaegu maani. Soe oli nende peavarju all, mõnus ja kodune, koldes hõõgus vaikselt tuhaks kõdunev sütekuma. Isa ümises poolunes ja pures hambaid ja vandus tasa oma valude ja mure käes.

Kebja vaatas üle selle hoonete kogumiku taeva poole: hommik oli veel kaugel. Saab olla tagasi, kui teised tõusevad, saab tulla viimaks saagigagi, võib aga jääda ka kauemaks ja võib jääda tulematagi. Kes seda Musta Meegot võib teada.

Lumi kandis hästi, sest sula järele oli külm tulnud. Päeval sulatas päikegi, öösiti tõmbas külm lumekamara veel kangemaks. Ja nõnda oli kerge kõndida. Oli ka hädaohutum, sest sammud ei jätnud sügavamaid ja kaugemale nähtavaid jälgi. Seda Kebja oligi arvestanud.

Kuid mida ta õieti pidi tegema seal teisel pool sood, Musta Meego maa peal, seda ta ei teadnud.

Ta oli hoolega silmad puhtaks pesnud pimedas, oli oma juuksed sügenud ja silunud pirdu süütamata, et mitte äratada teisi. Ta tahtis puhta palgega minna vastu hommikule ja mitte pahandada vaime. Kuid mis edasi võis juhtuda ja mida ta pidi tegema seal kaugel, kus metsaviirud hakkasid tõusma saladuslikkudena, seda ei tahtnud ta eneselt küsidagi, sest see oli kõik nii ebamäärane ning udune.

Mida peab ta ütleva, kui kohtab Musta Meegot. Kebja süda hakkas peksma. Kuidas üldse kõnelda võõraste inimestega, seda ei mõistnud ta mõelda. Kord küttimisel oli ta eksinud kaugemale kodust. Siis oli ta kohanud kahte meest, kes ka küttisid. Nad olid tulnud lähemale ja küsinud, kust mehi ta on. Ta ei vastanud. Tal oli äkki häbi vastata, kartis nagu omaenese häält. Ei tahtnud õieti neile vaadatagi, kuigi nad erutasid teda kangesti. Olid temast vanemad ja üks küsis, kas ta on kurt. See ajas hinge täis.

„Minge minema,” pigistas ta kurgust.

Nad naersid.

„Kas oled sina selle laane isand?” naersid nad.

„Minge minema,” vastas ta uuesti ja kuumus õhetas ta näol.

Ja kui mehed heitsid käega ja edasi läksid, tagasi vaatasid ja ikka veel naersid, siis oleks ta neile tahtnud noole järele saata, nii halb oli tal olla. Ning oleks ju olnud nii hea nendega juttu ajada ja kuulda, kuidas ja mida kõnelevad teised inimesed peale isa, Saka, Äidi ja Ihameele. Aga ta ei mõistnud võõrastega kõnelda, tal oli häbi ja halb, ja see ajas vihale. Praegugi veel tõusis veri kuumalt näkku, kui ta sellele mõtles. Isegi tee kodu poole oli ta jätnud küsimata. Ja kuidas oleks ta neile pidanud ütleva, mis on tema kodu nimi? Kas oleks ta pidanud lausuma, et ta on Kebja, Vane poeg, ja elab Jogentagana Pedajamäel? Ja et kodu nimeks on kodu ja muud ta ei tea?

Musta Meego juures oleks lihtsam, kui see küsib, kust ta tuleb. Näitaks käega üle oru ja küll Must Meego mõistab. Kuid mida pidi ta ise Mustale Meegole ütleva, mida temalt nõudma? Et jätku ta isa rahule oma nõidumisega ja las isa saagu jälle terveks?

Sellega tuleks ta juba toime. See ei paistnudki temale raskena, isegi üsna kerge hakkas, kui ta mõtles võimalusele, et isa saab terveks, kogu needus kaob ja rusuv ning vihane hirm. Ja Kebja sammus kärmelt edasi, kergel sammul, koer ees, vari libises kõrval üle külmalt kumava lume.

Ja nüüd oligi ta varsti juba all, kus algas kinnikülmanud raba.

Siin oli kõik sõbralik, puud ja puhmad vanad head tuttavad, kellele vaimud olid lahked. Siin selle suure sanglepa all oli kord unenaine talle näidanud kirevaid ja rõõmsaid sündmusi, seal suure kivi juures natuke kõrgemal olid kivialused ajanud välja terve perekonna lahitsaid, kes läksid teise kivihunniku alla ja sattusid kõik talvel tema lõksu oma ilusate nahkadega. Siin oli kodune kõik ja nüüd astus ta siis rabale.

Peale esimeste kidurate põõsaste ei olnud seal nüüd midagi enam kui lage lumi. Kerge oli sammuda seda valget välja mööda, midagi ei läinud raskeks. Käsi vaid hoidis kõvemini oda. Ja ei tulnud vastu mitte mingit õhuseina, mis vaenulikult paneks sammu peatuma. Koer jooksis rahulikult ees nagu teades, kuhupoole tuleb minna, Musto oli tark, Musto märkaks kohe, kui oleks ees hädaohu.

Nõnda jõudis Kebja jõeni, katsus jalaga madalamat pinda, kas seal vahest pole allikakohta. Kuid ka siin oli kõik õieti usaldatav ja kindel. Ruttu ületas ta jõe ja sammus nüüd kiirelt läbi külmanud pilliroo, mis kahises ja murdus jalgade all. Üsna lähedal algas juba teise nõlva võsa.

Koer läks sinna sisse kartmata, ei vaadanud tagasigi. Ja Kebja vaatles vaid huvitatult uut kohta, peagu rõõmsana, et see oli ju kõik üsna tuttav

siin: männid ikka männid, noored ja vanad, mõne hiire jälg, edasi tihedam mets. Aga siiski hakkas ta teraselt ringi vaatama nagu kunagi küttemisel. Vanu jälgi oli kohati laiaks sulanud päikese käes, mõnel pool kadakapuhmaste lõunapoolisel küljel maakamargi väljas. Kuu paistis siin samuti üle võsastiku, vaikus oli avar ja tähesiraline, samm krudises kergelt üle lume ja hingata oli kerge. Must Meego magab, ei ole tal vaimudest valvajaid väljas midagi.

Vaikus oli nii saladuseta ja läbipaistev, et Kebjas tõusis imestus, kui vähe teistmoodi on see maakoht siin kui kõik teised. Vaatas tagasi kodu poole, need hooned seisid väikestena ja kaugel künkal rahulikkudena, nagu saadaksid nad teda oma õnnistusega ja soojusega.

Kuid kui Kebja astus tihedasse metsa, mis viis ülespoole, siis tuli kõige üle nagu saladuse vari. Kuu paistis läbi mustade kuuseoksade laiguti lumele, käbid ja roikad hakkasid maas nagu elama ja järsku pahvatas ladvast lind lendu. Kebja süda hakkas peksma, kuigi ta taipas, et see võis olla mõtus. Aga kas ei olnud see mõni sõnumiviija, Musta Meego käsua-lune, kes nüüd läks teatama, et võõras hing luusib tema metsas? Aga koer jooksis ees, nagu poleks midagi sündinud, kadus mõnikord pimedusse ja tuli jälle välja musta sibava koguna kuulaigulisel kohal, nuusutas mõnel jäljel ja oli üsna harilik.

Igatahes aga soovis Kebja välja saada sellest virvendavast, valgusest ja varjudest viirastavast metsast ja kiirustas käiku, kuni jõudiski lagedamale kohale. Ta tahtis läheneda Musta Meego talule altpoolt tuult, kuid ei olnud siin metsast ümbritsetud kadakasel künkal tuuleõhkugi. Ja jälle mustendas mets kõrgemal ja allpool. Kuni Kebja lõpuks astus vanadele reejälgedele.

Ta ei teadnud, kuhu need viivad ega kust nad tulevad. Koer keeras paremat kätt, niisiis läks Kebja temale järele, kuni jäljed viisid allamäge. Kebja kummardus, leidis heinakõrsi ja teadis nüüd, et peab tagasi minema, sest mägede otsas pole heinamaid, seal on hooned.

Äkki kuulis ta kuke kiremist, mitte kaugel, sest puud ei oleks lasknud häält kaugemale kanda. Nüüd oli tal selge, kus asus Must Meego. Ja nüüd hakkas tal süda peksma. Ta oli kindel, et see kukk pole tavaline. See märkas tema tulekut ning andis märku. Ja ka Musto ajas mõlemad kõrvad kikki.

Jälgi mööda kõndis nüüd Kebja edasi, kord sammu kiirendades, kord jälle hiilides ettevaatlikult, nii nagu tulid tal mõtted ja kartused. Kord mõtles ta astuda kohe hädaoahu ette, mõlema jalaga otse sekka, kord jälle kaalus, kas siiski poleks targem läheneda salaja, sest võib ju olla, et Mustal Meegol on kõva uni.

Mets hakkas harvenema, jäljed viisid välja noorte pedajate sekka, ilm läks valgeks kuupaistest ja tähtede helgist, Kebja jäi seisma ja toetus oma odale.

Seal ta siis oli, see Musta Meego talu! Oli suur talu, oli seitse suurt hoonet, mis paistsid natuke kõrgemalt ja millede selja taga oli veel kõrgem nõlvak. Mustadena vastu taevast seisid katused, mustadena seisid puud künkal.

Nagu oleks teda tabatud kuriteolt, nõnda kiirelt otsustas Kebja minna teist teed. Siit altpoolt üles minna Musta Meego majadeni paistis talle hädaohtlikuna. Ta pidi minema ringi, see oli selge, pidi minema kaugelt sõõris ümber talu kuni nõlvakuni, kus seisid need kõrged puud seal vastu taevast. Sealt võis ta esialgu vaadata alla ja näha, kunas ärkab siin rahvas ja mida siin tehakse. Ta tundis ennast kütina praegu, nagu varitseks ta karu, et sellega alustada rasket võitlust. Nüüd, kus ta nägi, nüüd, kus kõik oli silmade ees ja mitte vaid aimatav, nüüd oli Kebja üsna julge.

Hetkeks käis tal peast läbi mõte hiilida lähedale ja süüdata kõik hooned. Kui ta sellele mõtles, tundis ta juba ette rõõmu kõige selle hukatusest, mis oli vaevanud, niipalju kui ta mäletas, tema kodurahvast ja kogu elu.

Aga kas isa saab sellest terveks? Võib olla, et saab. Kui kaob ta haiguse tekitaja, siis kaoks ka tõbi.

Aga ei saa ju nõnda lähedale, sest küll juba Mustal Meegol on oma valvajad, olgugi need koeradki. Seda saaks teha vaid vihmasel pimedal ööl, kui kõik otsivad ulualust.

Ei, Kebja otsustas teisiti ja läks paremalt poolt ringi läbi metsa ikka kõrgemale, kuni jõudiski puude juurde, mis osutusid kaskedeks.

All oli kõik alles vait. Musto kükitas Kebja kõrvale ja haistis allapoole. Kuigi polnud märgata vähimatki õhuliikumist, siiski pidi seda jätkuma koerale, kes tõstis pidevalt koonu ja nuusutas hoonete poole. Niisiis oli Kebja allpool tuult ja võis kindel olla, et Musta Meego koerad teda ei haista. Ja senimaani ei paistnud küll ühtegi teist valvet olevat. Kukki kires uuesti, ja see oli ikkagi tavaline kukk, mõtus oli olnud harilik mõtus.

Ei olnud aga harilikud need imelikult voolitud ja tahatud roikad, mis olid siin kaskede all maa sisse taotud. Neid oli terve rida. Nad olid peenema otsaga maa sees, mõned olid kandilised, teised olid nagu talvad, millede paksem pool oli tahatud ühest küljest lamedaks ja kuhu olid lõigatud sisse inimese sarnased näod. Üks oli keskelt kõver, nagu kummarduks ta. Sel oli juurikast nokk jäetud näkku. Ja kõigil oli küljes linte, oravasabasid, kaela ümber loomahambaist ehteid.

Kebjal hakkas külm neid nähes. Ta tundis enese nüüd olevat nõiutud pinnal, ta ei teadnud, mida see tähendab, ja mõistis vaid, et see on vägev

ja vaenulik. Aga siiski ei läinud ta minema. Ta tahtis oodata, mis temaga nüüd sünnib.

Nii seisis ta kangekaelselt tüki aega, vaatles neid kuuvalgel õudselt ja kummaliselt läikivaid puuslikke, mis olid hoopis teised kui need, mis isa riputas või kinnitas tamme okstele või tüvele. Kuni Musto hakkas neid nuusutama ja ei pidanud neid millekski muuks kui koertele sinna seatuks. Kui siis midagi ei sündinud, mis oleks kätte maksnud teotuse, rahunes ka Kebja, istus ühele kõdunenud tüvele ja tundis järsku kanget isu. Vaatas vargsi puuslikke, mõtles siis, et neis polegi enam ühtegi pühadust, sest neile polnud aedagi ümber tehtud loomade ligipääsu ja rüvetamise takistuseks. Võib-olla oli Must Meego nad maha jätnud kui kõlbmatud, võib-olla olid tal kusagil uued ja vägevamad.

Kebja võttis kotist suitsuliha ja leiba, sõi, jagas koerale, kes osavõtuga vaatas iga pala, mis läks peremehe suhu. Kebja naerataski — siin ei olnud mitte kui midagi ebaloomulikku. Must Meego magas, tema pere magas, kõik pahad vaimud olid vallandamata. Ja võttis küll mõndagi aega, kuni ärgatakse.

Saab õige näha, mõtles Kebja äkki tõusva rõõmsa kiusuga, saab õige näha. Ei maksa koju tagasi minna tühjade kätega. Kui õige katsuks ära viia mõne lamba, hiilida lauda juurde ja tappa mõni jäär või vasikas. Aga siis häbenes ta kohe oma mõtet, sest seal on ju koerad valvel, aga küttima võib minna. Mõne aja eest oli kaugel selja taga möiranud tõuras. Kuid see on liiga suur loom äraviimiseks. Kui satuks mõnele hirvele, teine asi.

Ja nii sai Kebjast salakütt.

Musta Meegoga ta praegu kokku puutuda enam ei tahtnudki. Ta tundis rõõmu, et sai teisele kahju teha selgi viisil, kui laskis tema maal mõne mõtuse või hirve. Ja kui ta koju jõudis, tugev sokk õlgadel, oli ta tõsine, ootas kättemaksu Musta Meego poolt. Ootas päeva, ootas veel välja kolmandagi, ja kui siis mitte midagi ei juhtunud, kui koguni isa paistis olevat hoopis tervem, siis läks ta uuesti.

Ta oleks ju võinud käia ka neis metsades, kus ta seni oli küttinud. Ei olnud sealgi loomadest puudus. Aga tunne, et võtab seega Mustalt Meegolt mõnegi võimu, kui vähendab tema metsloomakarja, pani teda alati käima keelatud radasid. Ihameel imestas vaid, miks nad nüüd enam kahekesi küttima ei läinud, miks Kebja teda kaasa ei võtnud. Tekkis nagu väike vimngi vendade vahel.

Tuli metsiste aeg. Vaenlase talu lähedale tõmbas teda nagu mingi võim, uudishimu, ühtlasi aga ka ülbe jonn: kui senimaani midagi pole sündinud, siis ei sünni vahest siis ka midagi, kui ta kütib otse teise silmade all.

Kuid oma jälgi ta varjas ikkagi. Ta ei tulnud mitte kunagi otseteed üle soo, ei läinud sealt ka tagasi, vaid ületas jõe ikkagi kauemalt, kas ülemalt poolt või altpoolt. Aga sellega ta ei saanud petta.

Sest kui kord oli tulnud eelkevadist lund, siis laskis ta põdra, kandis kaasa niipalju kui ta jõudis ja tuli järgmisel päeval muu osa järele, mille ta oli peitnud õõnsa tamme sisse, vähem Musta Meego ja tema pere pärast. küll aga rebaste ja huntide pärast. Kui ta aga jõudis eelsele kohale, siis nägi ta seal inimese jälgi omaeneste kõrval. Ja need jäljed olid üsna värsked, tulid ja läksid. Liha oli ära võetud.

Kebja kõndis nüüd neid jälgi mööda edasi, jõudis ikka lähemale sinna, kust oli kõige lähem tee üle soo koju. Ja siis nägi ta, kuidas need võõrad jäljed keerasid alla soo poole, kuna tema enese omad läksid edasi sinna, kus ta eile oli ületanud jõe.

Niisiis võis ta nüüd sattuda esmakordselt inimesega kokku. Kebja süda hakkas peksma raskelt ja ootavalt. Ka tema keeras järsku paremat kätt alla, kõndis nüüd omakorda võõra jälgedele järele.

Olid suured viisujäljed, suuremad kui tema omad. Niine ruudud näitasid, et viisud olid alles uued. Kuid see ei tähendanud midagi, võis olla kütt, kes tahtis viiske alles pehmeks kõndida. Ja kütt ta oli, miks oleks tal muidu kaasas olnud oda, mille varre ots oli mõnikord täksinud oma jälje lumme.

Kebja hakkas ruttama, tal tekkis järsku mõte, et võõras on läinud või minemas üle soo, nagu tahaks ta mahajäetud põdraliha viia otse koju kätte. Pilkeks. Ja siis minnakse seal tülli. Tal tekkis kujutelm süngest vaenulikest mehest, kelle sajatused on vägevamad isa omast.

Siis aga jooksis peast läbi mõte, mis pani tasandama sammu: kas ei meelitata teda lõksu sellega, et pannakse jooksmata jälgi mööda? Vaenlane jääb varitsema mõne kadakapuhma taha! Kebja pidi neelatama, nii vastik oli temale tunne, et teine vahest on vaid kavalam.

Ei, ka tema ise pidi varitsema, pidi olema valvel. Ja ta käänas nüüd ära pahemat kätt natuke kõrgemale künkale, et sealt vaadata jälgede rada, kuhu see õige viib.

Ja siis nägi ta soos meest kükitamas, pilliroogude, vahel. Nägi, et sinna, kus see mees praegu talitab ja ukerdab, viis korrapärane rada: siin oli käidud mitu korda. Siin oli käidud nõidumas ja needmas küttimise pärast, ja praegugi tegi mees imelikke liigutusi, mis olid saladuslikud ja sisendadsid Kebjale hirmu. Ta tundis, kuidas ta näonahk tardus ja hingamine kinni jäi.

Kas nool tabaks siit selle maa pealt? Aga nõid võib olla noolekindel? Ja kuigi ta vahest on jätnud enese võidmata, on selle unustanud, ega ometi

nõida tohi tappa! Siis oled sa patune igaveseks ajaks, tood enesega kaasa õnnetust kõikjale. Siis ei saa enam läheneda isamajale ilma hädaohtu saatmata omaseid. Siis tood kaasa katku kõigele elavale ja tuli sööb hooned ja rooste sööb vilja.

Kogu loodus nagu karjus Kebja meelest, kui ta seda mõtles. Ja seejuures masendas teda üdini abitus. Ta tardumus lõi sulama lõtvuseks, mis ajas higi üle selja.

Üleval teinepool nägi ta oma kodu. See värises ta silmade ees ja kõikus, nagu virvendas ka see hädaohtlik mehekoogu seal all pilliroos.

Ja mees seal all talitas ja talitas, oli põlvili või küürutas, kuni lõpuks ajas enese sirgu.

Siis löid Kebja kõrvad kuumaks, kuigi tal oli peagu vastumeelt loobuda oma hirmust. Aga ei olnud parata midagi, ta pidi hakkama uskuma oma mõistust.

Et ülalt kodust ei olnud näha mehe igapäevast käimist jõel, see oli arusaadav, sest sealpool sood olid ees kõrged sanglepad. Ja sellepärast oligi mees valinud selle koha. Ning nüüd, kus ta rahulikult tagasi tuli, oli tal käes tolknemas midagi, mida Kebja pidas eemalt suureks kalaks, mis aga vist oli siiski saarmas. Mees oli olnud ametis kas mõrraga või saarmalõksuga.

Edasi nägi Kebja, et sissesõtkutud rada käis küll kaunis lähedalt mööda tema peiduurkast, kuid mitte risti üle tema jälgedele. Nii võis ta ise siia jääda rahulikult valvama.

Ta nägi, kuidas mees jõudis soo veerele, võttis sealt üles pauna põdra lihaga ja tõstis selle õlgadele. Teises käes oli tal saarmas ühes odaga, mida ta nüüd tarvitas kepiks.

Ja kui ta oli üsna lähedal, siis nägi Kebja keskmist kasvu väga laiade õlgadega meest, kel oli poolkasukas seljas nagu temal eneselgi, kel olid suured käpikud vööl ja kelle nägu oli rahulik. Ja kuna Kebja õieti ju lähedalt polnud näinud ei kedagi muud kui isa, venda, Sakat, Äidit ja surnud Valitut, siis pidi ta seda nägu vaatama nii suure põnevusega, et hingaminegi muutus päris vaikseks.

Mehel olid laiad põsesarnad ja nägu oli kasvanud habemesse. Nii nagu isal, kui see oli lamanud pikemat aega juba ja ei saanud põski ega lõuga puhtaks ajada. See siin aga polnud hoolinud habemeajamisest palju, ei paistnud niisugusena, kes oleks põdenud. Paistis pigemini olevat laisk, sest vedas nii oma jalgu, kõhatas ka kuidagiviisi nagu aega võtta tahtes ja nihutas kotti õlal mugavamaks. Nägu oli tal niisugune nagu Mustol, kui see oli kõhu täis söönud ja lamas päikese käes, väga rahul kõigega.

Kui mees juba möödas oli, siis ärkas Kebja leidusest, et ta polnudki

must. Habe oli olnud hele, juuksed, mis langesid karvamütsi alt õlgadele, olid samuti heledad nagu silmadki heledate, peagu punakate kulmude all. Ja Kebja mõtles, et see küll pole kellegi sorts, see on lahke nagu mõni loom, nagu aeglane härg sõimel.

Mees oli juba ammu kadunud, kui Kebja lumele istus ja oli segane. Tal oli süda kerge ja selg märg. Ja nüüd istus ta siin lumel avastuse mõju all, et Must Meego polnudki must Meego. Et on väär olnud kujutelm, nagu peaksid sorti sulased või sugulased olema kõik sünged ja saladuslikud, nii nagu kogu ilm on vaenulik ja tige. Et kõik, mis on kauguses ja seni nägemata, on pahatahtlik ja lahkusetu. Ja et kõik, mida ta ei tunne, peab olema ohtlik või kahjulik.

See mees, kes möödus mõne silmapilgu eest, oli olnud nii kentsakalt lähedane, tasane ja nagu loom taltsas, et Kebja oleks tahtnud aidata kotti kanda. Oleks võinud kõndida tema kõrval tema koduni, kõnelemata, vaikselt. Sest ega ka tema vist ei sõandanud palju rääkida võõraga.

Kuid kaasa minna tema koduni oleks ikkagi küll ohtlik, sest ta võis olla Musta Meego sulane või ori, võis olla toodud sinna vangina, olla vaid käsualune. Must Meego ise aga pidi olema hoopis teine, pidi sisisema tigidusest ja halbade mõtetest. See siin aga polnud mingi sorts, ta oli õieti tõntski, sest et ei märganudki, et keegi varitseb kadakapuhma taga. Ja nüüd märkas Kebja, et ta terasema silma ees ei olnudki peidetud, iga korralik vibumees oleks näinud puhma taga midagi.

Kebja istus ja mõtles. Ta oli palju oma elus istunud ja mõtelnud, aga nii põhjalikult polnud ta kunagi veel mõtelnud.

Seal kaugel isamaja taga olid pilved. Nende pilvede all elas kusagil inimesi. Palju inimesi. Need elasid koos. Need olid rõõmsad ja naersid. Miks ei naerda mitte kunagi kodus? Miks ollakse siin üksi?

Ka need kaks kütti metsas naersid. Kuigi see naer oli ajanud Kebja vihale, siiski oli see naer ja ei tundunudki õieti päris pilkena. Nemad võisid naerda, nemad olid mujalt. Siin kodus aga polnud kombeks naerda. Kui nad kahekesi Ihameelega väikesed olid olnud, siis olid ka nemad mõnikord vallatanud ja naernud, aga vanemad inimesed ja isa olid siis ikka vaadanud nagu etteheitvalt või noomivalt. Nii olid ka nemad unustanud naeru. Sõandasid vaid naeratada kuidagi kohmetult.

Aga siiski kõlas Kebja kõrvus veel naeru päris noorest lapsepõlvest. Ajast, kus oldi alles mujal, kus oli palju nägusid ja kogusid ja kus need näod naersid sageli ja need kogud liikusid rõõmsalt, mõnikord isegi hüpates tule ümber.

Tuld oli olnud palju, pidulikku, suurt tuld. Ka siis, kui lell oli tuleriidal. Siis aga polnud näod rõõmsad, siis kaebasid naised haledalt ja ulusid

nagu hundid, keda kuuled külmadel öödel. Oli aga päris hele päev, kui nad kandsid lelle koju. Kebja tundis teda ära vaid riideist, sest pea oli viltu ja nägu puruks peksetud ning verine. Isa oli tõstnud mõlemad rusikad ja karjunud ähvardusi kuhugi kaugusesse. Siis pandi lell tuleriidale ja põletati. Ähmaselt mäletas Kebja veel niisuguseid kõrgeid loite ja puude pragisemist, vaigu ja kõrbenud lõhna. Siis oli seal seas ka üks valge kuju. See oli käinud käega sageli üle tema pea, oli teda sügenud, isegi süles hoidnud, aga ta rabeles ikka maha. See oli olnud ema. Ja siis järsku seda ema enam ei olnud. Oli pikk pime aeg sellest peale. Sellest ajast saadik olid Kebjal ja Ihameel rōugearmid näos. Vahepeal olid nad siis küll ema ära põletanud.

Sel ajal seal kaugel ka ei naerdud. Kodus ei naerdud. Oli aga teisi lahkeid nägusid, naeratavaid nägusid ja kajavat naeru. Kiigel, kus õõtsuti üles ja alla. Mängudel ja maadlustel. See kõik aga kadus nagu unenägu, viirastus vaid hämaralt.

Kord oli seal kaugel endises kodus ühel talveööl salajast talitamist. Äidi, Valitu ja Saka läksid teele ühe hobusega ja lehmadega ning lamastega. Isa ütles, et ei tohtivat kõnelda loomade äraviimisest. Ja järgmisel ööl ajas isa pojad üles, mässis nad nahkade ja vaipade sisse, tõstis reele ja siis algas kiire sõit läbi pimeduse. See kõik oli ärev ja Kebja süda oli peksnud. Järgmisel õhtul olid nad järele jõudnud Äidile, kes oli metsa veerel tulelõkke juures, samas ka loomad. Varsti tulid siia ka Saka ja Valitu ja oli olnud külm. Kui hommikul edasi sõideti, ei olnud enam teed, mõned üksikud reejäljed vaid viisid metsa ja kadusid seal. Aga siiski tuli veel kusagil lagedal vastu tee ja sellel üks heinavedaja. Isa küsis, kus on tühja maad. Mees näitas käega, et see kõik on tühi maa, ainult hundid ja karud elavad seal. Ja siis sõideti edasi, Kebja ei mäletanud, mitu ööd ta oli maganud väljas, kuni jõuti kohale. Siis hakkasid mehed puid raiuma ja ehitati osmik. Külm oli ja süüa oli vähe. Meestel olid murelikud näod. Aga kui hakati aletama, siis oli sooja kaua ja palju suitsu. Ka Kebja keeras puuroikaid, seal kus lõke oli väiksem ja palavus oli lume sulatanud ja tukid susisesid maas.

Ja kui tuli kevad, siis kündsid mehed aletatud maal, külvasid, ja sügisel saadi uudset leiba.

Kebja teadis nüüd, et isa oli põgenenud. Kaua oli ta pidanud isa kõige vägevamaks kõikidest. Aga aegamööda mõistis ta, et isa oli alla jäänud, oli eest ära läinud. Oli halb sellele mõelda ja Kebja ei mõtelnudki. Kui aga mõte sattuski sellele isa põgenemisele, siis tõusis kohe ka viha neile, kes olid nõnda suutnud isa alandada.

Tõsi küll, isa ja lell olid surmanud ka vastaseid ja olid hoidnud kõrgel

oma au. Aga teiste sugukond oli palju arvukam, isa oli pidanud võitlema ikka, üks kolme vastu. Selle ülekaalu pärast oli langenud ka lell, oli langenud Kebja vend — Viljand, keda ta ise ei tundnudki, sest ta oli siis olnud alles hällis. Sulane Maando sai kündmisel surma noole läbi, nii kõneles isa ja nõnda jutustas ka Saka. Ja Saka oli seletanud, et isa tulnud ära poegade üleskasvatamise pärast, et neist saaksid kord veretasujad. Kui nad on suured ja tugevad mehed, siis lähevad kõik koos vastastele ootamata kallale ja teevad verepulma.

Koos pidid nad minema Valituga ja isaga. Nüüd aga oli Valitu surnud ja isa oli haige, nüüd jäid järele vaid Saka, Ihameel ja tema ise. Ja Saka oli vana.

Kebja ohkas. Võttis ju veel aega, kuni Ihameel saab nii suureks ja tugevaks, et minna kahekesi sinna kaugele inimeste sekka ja tappa, nõnda et kogu maa sellest saab kuulda. Tuleks ära hävitada see suguvõsa juurteni, et ei oleks mitte kedagi enam, kes ähvardaks. Jumalad sallivad vaid tugevaid.

Ja äkki kargas Kebja mõte jälle Mustale Meegole. Ka see lasus kodul ja kõigil nagu alaline ähvardus ja painaja. Kuid siin ei olnud veel vere-süüd. Ning võib-olla ei olnudki ta nii vägev, nagu kodus temast kõneldi. See äsja siit mööda kõndinud saarmapüüdja oli küll tugev, aga veniv ning aeglane, kindlasti mitte tige.

Kebja tõusis ja läks koju. Kui ta seekord valis ikkagi tee ringi, siis nüüd ainult sellepärast, et kodurahvas ei näeks teda tulemas üle keelatud soo. Ilmaaegu juttu tuleks. Ja kestis mõnegi aja, kus Kebja enam ei läinudki soost üle, vaid küttis Ihameelega koos endistes laantes ja padrikutes.

Kui aga kevad oli tulnud sooja kohinaga ja sulatanud kõik rabad ja veed lahti, siis oli Kebja juba valmis vaadanud koha, kust saab teisele kaldale. Oli kogu sooveere läbi kõndinud ja penikoorma kaugusel leidnudki kitsama koha, oli vaid vaja panna aeg-ajalt roikaid üksteise järele soole, ikka kaugemale, kuni jõeni välja. See võttis küll aega ja siis polnud vaja pealtvaatajaks Ihameelt. Niisiis läksid nad küttimisel Kebja ettepanekul alati selle koha juures lahku, Kebja raius ja kandis oma purderoobikuid, kuni ujus üle jõe ja toimis niisama sealgi. Ja siis tuligi öö, kus päike oli looja läinud suviharja pühade kohal ja Kebja kõndis teisel sookaldal ruttu Musta Meego talu poole, et vaadata, mida teeb sealtpoolt rahvas.

Ta ei tundnud nüüd õieti enam suurt viha Musta Meego vastu. See pakitsev ja hambaid purema panev leitsak temas oli kadunud. Isa oli tervem ja käis isegi kergemal töödel, needus, mis tuli teiselt poolt sood, oli jõuetuks jäänud. Nüüd elas Kebjas õieti mingi teine pakitsus, millele

ta ei teadnud nime anda ega sisu: ta tahtis ihust-hingest vaadata teisi inimesi ja mida need õige teevad, kuulda, kuidas nad kõnelevad ja mida nad ütlevad.

Ei mõtelnudki ta nendega astuda kõnelusse. See tundus temale hoopis ebaviisakana, otse kardetavana. Ta tahtis ainult lähedale hiilida ja peidus olles jälgida, mis seal sünnib.

Koera ei võtnud ta juba ammugi mitte kaasa. See oleks võinud hakata purelema, sest et seal mitu koera oli, sellest andis teateid sageli tuul ja selge, häáli kandev ennevihmane õhk.

Ei olnud mingeid halba ennustavaid märke, kui Kebja sammus läbi kastest niiskete metsade nüüd juba tuttavaid radasid mööda.

Seejuures käisid ta mõtted pidevalt ümber Musta Meego elu.

Kes üldse teadis esimesena, et ta nimeks oli Must Meego? Õige, isa ja Valitu olid tema nime nimetanud. Ja ühtlasi jutustanud tema patusest elust ja nõidumistest ja kurjusest. Aga kes oli seda jutustanud neile? Nad ei olnud ju mitte kellegagi kokku puutunud. Võib-olla Valitu? Isa Musta Meego enesega? Kas siis jutustab keegi kohe, mis ta nimi on ja mis pattu ta teeb ja kuidas ta nõiub?

See oli kõik ju suur saladus praegu ja nüüd on Kebja teel, et ise teada saada, mida keegi temale ei tahtnud ütelda. Ja ta ei küsinud ka, see ei kõlbagi. Aga kui Ihameel temalt poolhäbelikult oli küsinud, siis ei teadnud ta vastata.

Õo oli nagu äraseletatud ja täis lahkete ja heatahtlikku nõidust. Ei olnud kuulda ühtegi käredat ja pahakuulutavat häält. Kägu oli alles kulliks muutumata ja kukkus kord siin, kord seal, kord paremal, kord pahemal, ees ja taga, nagu end peites. Võis olla üksainus kägu, kes tegi nõnda, neid võis aga olla ka mitu. Öösorr pliiritas, pahemat kätt all üle soo uitasid koovitajate huiked. Ja oli olnud kevadel ootamata õnnegi: pääsukesed olid leidnud esmakordselt pikkade aastate järele tee isamaja räästa alla. Oli korruga tulnud kaks paari koguni. Isa, Äidi ja Saka istusid õhtuti pakul ja vaatasid nende lendu, silmis kõigil rõõmus läige: pääsukesed toovad õnne.

Kebja tundis kogu oma kehas valge õo võlu ja imelikku ootust. Puude tagant näisid haldjad vaatavat ja endid jälle peitvat, kaduvat ja kaugel jälle naeratades varitsevat. Kui see poleks tundunud temale lapsikuna, oleks ta ise hüpanud puhma taha ja teinud „kukkuu”. Peitukargamise jättis ta teostamata, kuid „kukkuu” tegi ta vastu käole küll ja naeratas, kui üks tuli tuhinal ja kostis kohe üsna lähedalt.

Kähku lähenes Kebja Musta Meego talule. Ja ta mõtles minna sinna

üles mäeveerule, kus ta oli käinud esimest ja viimast korda talvel, sinna nende tarata puuslikkude juurde, kust oli hea alla vaadata taluõuele.

Kui ta jõudis juba sinna lähedale, nägi ta, et seal oli puid maha võetud, tükk maad oli lagedaks tehtud ja haopinusid oli ritta kuhjatud. Nii pidi ta minema kaugemale metsa, et teda poleks näha üle lagendiku minemas. Ringi tuli ta siis tagasi. Ja kui ta jõudis kaskede juurde, siis jäi ta järsku seisma nagu tulp. Vastas oli äkki inimene. Selle kõrval koer. Ja see inimene oli naisterahvas.

Kebja astus sammu kõrvale ja kase taha. Aga tüdruk oli teda juba näinud, sest koer tegi kord „vähh”.

Vilksti oli ka tüdruk ühe kase taga. Kebjale jäid meelde vaid suureks läinud ehmunud silmad. Hallid silmad, mille terade ümber valge seisis kokkumisest peagu ringina.

Kebja seisis tüki aega oma kase taga ja vaatles tohtu, söandamata piiluda ümber tüve. Kui ta seda tegi, nägi ta, et ka teine piilus. Ta nägi vaid ühte silma. Ja see luuras pärja alt, mis oli punutud lehtedest ja lilledest. Heledad juuksed langesid üle õla nagu lina.

Kohe tõmbus ta silm tagasi. Aga Kebja jäi vaatama. Ta süda lõhkus, aga ta jäi vaatama, kuigi tal oli häbi, et kas kõl bab siin võõral pinnal ja üldse võõrast naisterahvast nõnda silmitseda. Ta ei teadnud naisest enam midagi. Ja niisugust ei olnud ta näinud oma lapsepõlveski. Seal olid kõik kõik õmbakumba, kas surred või väikesed. See siin ei olnud kumbagi.

Tema valge hame, või mis see oli, paistis mõlemalt poolt kase tüve. Ja kaks kätt hoidsid kasest kinni, nagu võiks see hakata vaaruma. Koer aga seisis ja vahtis kord Kebja, mõnikord tüdruku poole üles ja liputas hända. Oli poolkutsikas alles, hundi moodi ninaga, aga saba oli tal rõngas seljas, kui lakkas liputamast.

Kebja seisis nagu soojas, surisevas unes. Ta mõtles, et peab midagi ütleva, ei teadnud aga, mida. Tuli mõttele kutsuda koera. Kuigi hääl oli kare ja ei tahtnud välja tulla kurgust, sai ta sellega kuidagiviisi kõhata-mise järele toime ja ütles: „Kutsa, kutsa.”

Siis tuli tüdruku teine silm kase teiselt küljelt nähtavale, kadus aga kohe. Koer liputas Kebja poole saba, tahtis nagu väga tulla, võttis nagu hoogu, paljastas naeratades hambad, istus maha ja niugus. Kebja ütles uuesti: „Kutsa, kutsa!” Koer niugus uuesti, võttis nagu kogu jõu kokku, et rutata Kebja juurde, vaatas kasetüve mööda üles, kus pidi olema tüdruku nägu, istus uuesti ja oli väga kahevahel.

Siis võttis Kebja oma jahikotist odraleiba ja pildus tükikese koera ette. Sellepeale läks peni julgemaks ja tuli kutse peale Kebjale lähemale, aga

kaares. „Hundi verd,” mõtles Kebja, „aga väike teine.” Aga silm, mis nüüd ilmus puu tagant, oli ikka veel suur, kuigi juba usaldavam.

„Kas tahad käksi?” küsis Kebja ja oli täis imestust oma julgusest.

Kohe kadus jälle silm, aga teine tuli üsna ruttu puutüve tagant välja ja peatus juba pikemalt, et aga siis jälle kaduda.

Kebja astus oma kase tagant välja ja mõtles nõnda seismagi jääda, kuigi teine vaatab. Ta tegi veel rohkem. Ta läks teise kase taha, mis seisis kõrval ja mille tagant ta võis näha tüdrukust rohkem. See vaatas parajasti teiselt poolt kaske Kebja endise asukoha poole ja sirutas kaela nagu imestades, et teine ennast enam ei näita. Nagu maa alla kadunud. Ja Kebja tundis kõi, kuidas tüdruk jäi seisma, suu ammuli, ning astus puu tagant välja. Kuid koer, kes ootas uut leivatükki, juhtis tüdruku pilgu teisele puule, mille taga ennast Kebja enam suurt ei varjanudki. Nagu rõõm käis tüdruku näost üle häbelik naeratus. Ta tõmbas nina krimpsu ja silmad kissi ning oli jälle oma puu taha kadunud, ainult käed olid mõlemal pool tüve kaske kinni hoidmas. „Nagu orav,” mõtles Kebja, „niisama nagu orav.”

„Kas käksi tahad?” küsis Kebja uuesti ja sirutas käe välja. Suviharja kesköises poolvalguses ja keset mitmesuguseid õitelõhnu oli temale tema enese käsigi nagu võõras suurest andatahtmisest.

Siis tuli tüdruku pea täielikult kase tagant välja ja vaatas veidi poolviltu Kebja poole. „Päris nagu orav,” mõtles Kebja uuesti.

Kuigi tüdruk muidu polnud sugugi orava moodi. Ja õieti oli hoopiski teine oma madala täidlase kasvuga, tugevate puusadega ja mitte sugugi vilgas.

Nüüd tunnistasid mõlemad teineteist. Mõlemal olid suud lahti ja silmad mõtlikud ja tõsised.

Kebja nägi laia nägu, mis oli ümmargune nagu kuu, ja ta teadis, et kuu oli temale alati meeldinud. Ka praegune kahvatu valgus oli püha nagu kuu oma.

Tüdruk nägi võõrast meest, kel olid laiad põsesarnad, kergelt kongus nina nagu noorel kullil ja kelle kulmud seisis silmadel nagu kaks valgelt sirget kriipsu päevitunud näos. Huuled olid paksud ja kael tugev. Ta oli meeldiv, aga ikka veel võõras.

Ja siis naeratas tütarlaps.

Aeglaselt venis ka Kebja nägu naeratusele.

Pikkamisi astus Kebja väljasirutatud käega tütarlapse poole, kes nagu mõtles jälle puu taha minna, siis aga jäi ootama, sõbaotsaga poolt nägu kattes ja pilgutades oma halle silmi. Tal olid tugevad hambad ja ta löi need käki sisse.

„Kes sulle küpsetab?” küsis ta täie suuga.

„Äidi.”

Tüdruk mõtles ja sõi, vaatas ringi, leidis haopinu ja istus sinna, et parem oleks närida. Kebja mõtles ka veidi, sammus tõsisena järele ja istus tema kõrvale. Otsis oma kotist suitsetatud põdraliha, lõikas oma väitsegaga pooleks, ulatas teisele ja hakkas ka sööma.

Käed kukkusid, meigas kudrutas ja taevas hakkas minema heledamaks. Puude tüved seisis kooritud piima sinas nagu vasest tulbad.

„Kust sa siia said?” küsis tüdruk.

Kebja tahtis kaval olla ja näitas käega suunda, millest ta oma ringi lõpul siia oli jõudnud.

„Seal ju polegi inimesi,” lausus tüdruk.

Seepeale ei teadnud Kebja midagi vastata, küsis parem omakorda:

„Kas oled Musta Meego tütar?” Näitas käega alla hoonetele.

Tüdruk tõmbas silmad kissi ja hakkas itsitama.

Kebja oli solvatud. Ei tohtinud mitte keegi teda naerda.

„Kui veel naerad, lõõn,” ütles ta.

Tüdruk vaatas temale arusaamatuses otsa, naeris uuesti, vaikis aga, kui nägi, et Kebja on kuri. Ütles siis:

„Musta Meegot pole ammugi enam.”

Nüüd vaatas Kebja temale silma ja ta suu oli ammuli. Ja siis kaalus ta tüki aega kuulnud. Kui ta tahtis edasi küsida, aga ei teadnud, kas see ongi sünnis, ütles tüdruk järsku ja pani oma käe tema õlale:

„Sa peaksid käima meie katuse all.”

Käsi jäigi õlale ja Kebjal oli nõnda imeline tunne sellest, et ta kohe ei tabanud kutse mõtet. Siis aga teadis ta, et talle pakuti külalise kaitset, püha puutumast, kui ta on olnud katuse all.

Ta ei vastanud kohe, sest ta ei osanud tänada. Küsis nüüd omaltpoolt, mida tüdruk siin tegi öösel.

„Käisin otsimas sõnajalaõit. Ei leidnud. Ei leidnud ka mehi tule juures...” Ta vaatas järsku Kebjale silma ja küsis: „Või oled sina mehi tule juurest?”

Kebja polnud näinud mingit tuld ega polnud seal olnudki. Teadis vaid Äidilt, et see ka oli elus otsinud sõnajalaõit ja näinud metsamehi tule ümber sütehunniku ümber.

„Ma pole metsamehi,” vastas Kebja.

All talus käis uks. Tüdruk hüppas püsti ja huikas. Alt vaatas üks valges hames ja pükstes mees üles. Kebja arvas ära tundvat selle mehe, kes oli jõest püüdnud saarmast.

Mees vaatas ülespoole, hõõrus silmi ja vaatas uuesti, läks siis hoonesse

tagasi ja tuli kahe teisega. Ka need vaatasid ülespoole. Siis hakkasid nad aeglaselt rada mööda üles ronima.

Kebja pidas kohaseks püsti tõusta ja nõjatuda odale.

Enne kui meeste pead saidki kerkida üle kadakapuhmaste harjade, hakkas tüdruk juba hõikama:

„Meile on tulnud võõras mees, meile on tulnud külaline...”

Kebja astus oodates ühelt jalalt teisele, vaatas maha ja jälle meestele vastu ning ei teadnud hästi olla.

Nad olid kõik relvadeta, sassis peadega. Nii jahmunud olid nad, et aina vaatasid kogu aeg, isegi siis, kui seisid Kebja ees ja vaikisid. Nad nagu sõid üksikasjalikult sisse Kebja silmad, lõua ja kõrvad, tema riietuse ja vibu ja nooled ja pastlarihmad.

Kui Kebja tõstis oma pilgu, nägi ta sedasama meest, kes oli võtnud tema põdraliha. Tal oli nüüd katteta pea ja Kebja nägi, et tal oli natuke halli juba juustes. Mõlemad teised olid hoopis nooremad, üks võis olla samaealine kui Kebja ise, teine oli natuke vanem. Neil kõigil olid ümmargused näod ja heledad juuksed ja Kebja mõtles aeglaselt, et nad pole Musta Meego sugulasedki.

„Kust mehi?” küsis nüüd omakorda kõige vanem.

Kebja näitas käega jälle sinna poole, kuhu oli näidanud tüdrukulegi.

Nad seisid tema ees mõttes ja kaalusid endamisi, kuidas see on võimalik.

„Kas ära eksisid?” küsis kõige vanem.

„Eksisin jah,” lausus Kebja ja punastas. Teised arvasid, et häbist. Pole ju kütil vaja eksida. Pole aga vaja ka häbeneneda, — kes ei eksi, kui soo udust hõljuvad vaimud viltu hakkavad juhtima?

„Ta andis mulle paistekäkki, ätt,” ütles tütarlaps.

„Sa siis anna külalisele ka õlut,” lausus vanamees ja vaatas lahkelt.

Nad vaatasid õieti kõik lahkelt, kuigi liigset sõbralikkust ei võinud näidata. Nad vahtisid. Nii nagu tütarlapski oli vahtinud. Kebjale meenusid põdralehmad ja mullikad, kes laiade kõrvadega silmitsevad, heatahtlikult, aga natuke kartlikult. Ja see tekitas temaski sõbralikke tundeid. Nad läksid kõik reas rada mööda alla, tütarlaps madinal joostes ees. Tal olid lühikesed, jämedad sääred, ja kui ta isa hõike peale seisatama jäi, vappus ta keha rammust ja värskusest. Edasi joostes vehkis ta kätega.

„Maasike,” oli isa hüüatanud, „sa too lauale ka suitsukala.”

Kala polnud Kebja siin kunagi söönud. Jõgi oli ju olnud keelatud maa keskel, oma lapsepõlvest polnud tal kalast maikugi meelde jäänud.

Siin oli talu jõukas, nägi Kebja, siin oli ka olnud rohkem tööjõudu. Niipalju sai ta vaid näha, kui oli juba üle läve ja vastu tuli pärani silmadega unine paks naine, kes astus tagasi piidalt ja laskis külalise

mööda. Lahtijäänud ukse läbi nägi Kebja, et naine oli siiski kärmas ruttama ja et ta käed lendasid kehast niisama eemale nagu tüdrukugi omad. Viimasest teadis ta nüüd, et ta nimi on Maasike. Ja see tõi kohe kannudega õlut, pajalauad lükati lahti ja tõusev päike paistis punakalt vastu tahmaseid laepalke.

Ei sobinud jutt. Mehed istusid kõik, põlved koos, varbad hõõrusid varbaid ja käed sügasid kukalt, puusa ning õlga. Kuid siiski paistis kõigil hea olevat ja pühalik. Juurde tuli veel üks mees, kes oli ahtakese näoga, kõrgema kasvuga ja teraste silmadega. Ta oli noorem vanamehest, vanem noortest ja istus teistest natuke eemale, sai aga Maasikelt õlut nagu teisedki. „Ta hiljemaid mehi,” seletas peremees, „ta veel sulane, kuni aletab ise endale maa.” Ja näitas käega ebamääraselt kuhugi, kus võis olla kõlvulist asumisvõimalust.

Kui oli täidetud külalispühaduse komme, siis tuli paks naine ja kutsus välja lauda, mis oli asetatud pakkudele päikese kätte.

Ja nüüd auras laual juba küpsetatud liha. Kalu tõi Maasikest natuke vanem tüdruk, ja karjaga läks mööda üks vanaeit.

„Sa ütle mulle oma nimi, minu oma sa ju küll ka ei tea,” alustas peremees lähemat tutvust. „Ma olen Luurik Meemo poeg. Ja siin sellele talule panin nimeks Kasenpää. Seal üleval oli varem õige palju kaski.”

Kebja ütles oma nime, isanime ei teadnud ütelda, sest oli seda ise kuulnud väga harva Saka suust, kes ikka ütles peremees. Ei tundnud ka kommet, mis uhkustas isaga. Kuidas peaks ta ütleva Kebja Vane poeg? Siis sai ta teada, et kaks noormest on Luuriku pojad, paks naine nende ja Maasike ning vanema õe Orviku ema.

Kebjal oli ikka veel nagu poolunes. Tal oli mugav, kuid siiski pakitses ikka hinges Musta Meego kujutelm. Ja kui toodud mõdu oli oma mõju avaldanu, kippus ta ühtelugu küsima, kuid ikka ei julgenud.

Luurik seletas vahepeal, et ajad ongi segi läinud siin laanes, ei tea enam õiget suviharja püha aega, kuid sulane Oolup kinnitavat, et ikka olevat täna või homme. Pinud kokku kantud küll, õlugi tehtud ja mõdu juba aastane. Aga nii ela siin aastakümneid laanes. Ja see nõid seal olevat päris patune, see ei pidavat ühtegi pidu. Polevat veel nähtud, et teeks suviharjal tulelõkke üles. Seejuures näitas ta käega alla, jõe poole.

Nüüd sai Kebja otsale. Sealpool, rohkem all siis oli Musta Meego talu!

„Olen kuulnud jah, et siin elavat sorts Must Meego,” lausus ta ja vaatas ise lauale enese ette.

Tekkis vaikus.

„Pole teda olemas ammu enam,” ütles Luurik ja kõhatas, lõi siis rusikaga lauale, „teine oli temast tugevam.” Ja kõik hakkasid siis naerma,

tasa, jämedate hälltega. Uksepiidal ja seina najal seisvate naiste nägudele levines naeratav rahulolu.

Võttis aega, kuni Luurik tuli lõpuni toime oma jutustamisega. Olevat olnud väga halb mees, see Must Meego. Tulnud kaasa, kui kolitud siia. Kaugelt põhja poolt. Oli olnud asja küllalt äratulemiseks. Ka Mustal Meegol, kes olnud küll suur tark, aga teised nõiad ja targad ajanud minema. Rahvas ka teda ei tahtnud. Olnud liiga tige. Ja olnud niisamasugune ka siin. Muudkui täida tema tahtmist. Kui ei täida, kärwab lammast või loom. Ja Must Meego siis muudkui, et kas nüüd nägid, kas nüüd said. Must oli ta hing nagu pilkane vihmane öö. Mustad juuksed ja silmadki mustad. Aga ei saanud midagi teha ta vastu.

„Poja tappis mul. . . Valdik oleks olnud nüüd vanem kui sina, Kebja. . . Meelitas poisikese sohu, ja kui tõimegi välja, siis tulid kärnad peale. . . Kui Musta Meegot nägi, hakkas kisendama ja tõmblema. . . Kui annad mulle Orviku, teen poisi, terveks, ütles. Kasvatan Orvikust enesele naise, nõnda ütles väikese tütarlapse kohta. . . Ma ei tahtnud. . . Valdik aga suri tõmbluste kätte. . . Must Meego itsitas. . .”

Luurik jõi tugeva sõõmu mõdu, pühkis kämbelaga suud ja jätkas siis rahuloluga, milles oli tigidust:

„Aga tuli teine, kes oli temast üle. . . Sõimlesid ja sajatasid jäätanud sool, teine teisel pool jõge. . . Kange tark, see seal teisel pool. Ütles, et sure oma sohu ja upu oma rappa. . . Kiskus oma kasukast karvu ja puhus Musta Meego poole. Sajatas, et upu oma rappa. . . Uppuski. . .”

Olevat läinud kohe kadedaks, kui teinepool sood hakatud aletama talvisel ajal vastu kevadet. Ja kui see sealt teiselt poolt tulnud alla mõrraga jõele, siis Must Meego kohe needma ja sajatama. Ütelnud, et teeb nõnda ära, et asetki ei jää enam asukohast. Ütles enese olevat isa ja tütre poja ja need olevat kõige vägevamad nõiad. Oli olnud hirmus oma sajatustega, nõnda et keegi ei võinud enam kuulatadagi. . . Aga see teine olnud vägevam. . . ära uputanud sohu lõpuks Musta Meego ikkagi. . .

Kebja kuulas ja kuulas, nagu taipas, aga ei teadnud uskuda.

Jah, Must Meego ei tegevast nüüd kellelegi enam viga. Ösiti ei maksvat soole minna, seal ta veel huikavat pimedas ja kutsuvat appi. . . Kui vajunud rappa, siis pole keegi läinud appi. . . Lubanud maa ja taeva kokku, silmad olnud valged ümber mustade terade. . . Aga kui on tark, siis aidaku ennast ise. . . Ja Luurik ähkis lühikest naeru.

„Me muidugi mõnitama, kui see teine seal oli nii kangesti neednud ja nõidunud ja puhunud karvugi Meego poole, et vaat' kus on veel kangem sinust. . . Meego sisises ja ilastas vihast. . . Tahtis näidata, mida võib, ja suvel näitas ka. . . kõndiski sool. . . ei vajunud sisse midagi. . . Lubas

teha veel pikema tiiru rabal, kui on enesele nõidunud jõudu juurde. . . Aga oli mees, kes oli näinud, kuidas ajas enne öösel roobikuid sookamara alla. . . Seal siis ei vajunudki sisse. . . Mees aga läks neid roobikuid mööda ja teda kandis raba samuti. . . Ja siis ajas mõned roobikud otsapidi mujale, vedas mõned vahelt ära. . . Kui siis Must Meego läks näitama, kuidas kõnnib sool, siis hakkaski vajuma. . . ei aidanud karjumine midagi. . . suugi oli varsti täis. . . silmad veel väljas. . . siis kadus. . . polnud jälgegi enam. . . Mõnikord huikab veel, vist ära väsinud nüüd ka juba. . . palju häält enam ei teegi. . . osmiku seal mäel põletasime maha. . . seal, kus on ta puuslikud. . . et ei hakkaks kodu käima. . . mõnikord püüab õue, aga ei tea. . . meil märgid ees. . . ei saa üle. . .”

Ja Luurik naeris jämeda häälega ja vaba mehena, kel pole karta enam kedagi.

Kebja ei teadnud ikka veel, kas ta taipab õieti või mitte. Mõdu aga oli andnud julgust ja ta pahvatas välja:

„Minu ätt polegi nõid.”

„Ega igamees pole nõid jah,” kinnitas Luurik järele, „kus sellega, kui iga mees mõistaks. . .”

„See oli minu isa, kes tegi alet ja kakles jääl Musta Meegoga.”

Kõik silmad vaatasid Kebja poole, suurelt ja tõsiselt. Vaikus oli pikk.

„Nii sa siis sealtpoolt,” lausus Luurik aeglaselt. „Oligi nõnda imelik, kust sa nii pikka maad eksisidki siia. Aga ega sest pole midagi, pole midagi jah, su isa ütles, et upub rappa, ja ütles õieti — uppuski. Sul ikka väärt isa. . .”

„Aga ta pole nõid. . . tule vaatama, kui tahad,” karjus Kebja ja löi rusikaga lauale.

„Pole paha, kui on inimene tark,” rahustas Luurik, „teab, mida tahavad jumalad, arstib terveks ja. . .”

„Mu isal on luuvalu. . . ei oska arstida. . .” ütles Kebja rusutult.

Nad vaikisid ja jõid, jõid, vaikisid ja jõid.

„Kuidas sa üle said?” küsis Luurik.

„Panin roobikud sookamara peale, ei pannud alla,” naeratas nüüd Kebja. Nad naeratasid kõik.

„Sul tark isa,” jonnis Luurik, „ta teab ka, kunas on suviharja püha. . .”

„Eks sa tule küsima. . .”

Kebja silmis oli järsku niipalju ootust, et mehed hakkasid endid sirutama ja tõusid üksteise järele püsti.

„Kui hakkame panema roobikuid, eks siis saa õhtuks üle,” tähendas sulane arukalt.

„Kui hüüan ja kuulevad,” lisas Kebja veidi kärsitult, „siis hakkavad panema ka teiselt poolt . . .”

Ning aeglaselt, kirved käes, vajus meestepere kallakut mööda alla, läbi metsa ja tihniku soo poole. Linnud laulsid ja niipalju rõõmu oli kõikjal, et meeste silmad olid pehmed joogist ja kõigest uuest, mis tuleb siia laande.

Vastu lõunat kuulis Ihameel all soo pool hõikeid ja kära. See oli nõnda hämmastav, et tal hing tahtis kinni jääda. Et ka Kebjat pole kodus.

Läks ja ütles isale ja Sakale.

„Niisama ka alla ei vannu,” ütles isa ja otsis oma nua välja, vibu ja oda. Saka kulmud olid kortsus ja ta silmad olid mürgised. Ja ta laskis vanal Äidil kinni püüda kuke, selle viis Ihameel isale ja nad veristasid ta tamme all urikivil ja põletasid ta Taara auks ja abipalveks.

Kui Ihameel oli käinud teist korda soo veeres all, siis ütles ta, et on vaid viis meest, vahest jõuab Kebja veel õigeaks ajaks koju, siis pole midagi. Seni kui hakkavad panema roobikuid siinpool jõge, seni võtab aega. Ja kõrvuti nad ikkagi ei saa tulla, võib ükshaaval vibuga ära noppida.

Aga kui Ihameel käis kolmandat korda all, siis ei saanud ta midagi aru ja seletas ikka, et Kebja on nende seas ja nad on rõõmsad ja hõikavad.

Siis läksid ka vanamees ja Saka soo veerde.

Ja siis nad nägid poomidega ja roobikutega mehi ja nende eesotsas juba jõe lähedal keset sood seisis Kebja, kõikus, hoidis tasakaalu, poom risti peos, ja karjus:

„Musta Meegot pole enam, Musta Meegot pole enam!”

Teised mehed jõurasid kaasa ja olid rõõmsad ja huikasisid.

„Ma toon külalisi, ma toon külalisi, ma toon kaasa sõbramehi, sõbramehi, sõbramehi,” laulis Kebja, kuidas ta mõistis. See laul kostis kaunitult kuulajate kõrvadele ja Ihameel oli nii suures ärevuses, et silmad olid niisked ja ta ähkis ning hakkas kirvega leppi raiuma, ihust-hingest ja ruttu, kuni hingeldas.

Vana Saka pani pöidla sõõrmele ja nuuskas ning asus siis ka hagu raiuma. Peremees istus vaikselt kivil ja vaatas teisel pool jõge töötavaid mehi nagu imet. Siis läks ta nõlvakut mööda üles, hoidis ennast sirgena, andis Äidile käske küpsetamiseks.

Aegsasti enne õhtut jõudsid hagudepurde otsad kokku. Ihameel oli hõigates ja küsides juba teada saanud kogu loo. Ja kui kõik olid siinpool kaldal, higised, porised ja rõõmsad, siis oli ka juttu juba rohkem. Kebja viis kõik enne kaevu juurde ja kook tõusis ja vajus ja Äidi kuivatas ja saun tossas ja kaks vanameest istus pakkudele pandud laual ja jutt sobis. Tilgakaupa, aga tilgad olid rasked ja suured, endisest ja tulevasest.

„Sa keeda noorekuu palukaid ja saarelehti mee sees,” õpetas Luurik, „pane sekka sisaliku kuivatatud ja peeneks jahvatatud pea, kaheksa kastetilka veriheinalt, joo hommikul peale silmapesemist, joo lõunal ja joo õhtul, et nahk leemendab, küll siis kaob luuvalu.”

Seda seletas ta peale seda, kui ta oli jutustanud, et tal on tütar Maasike, seda tundvat Kebja juba.

Peremees ütles, et täna ongi suviharja püha õhtu, aga polnud seni, kellega pühitseda.

„Kui siin on minia majas, küll siis on suviharja püha pidajaid varsti ka,” arvas Luurik.

Ja käidi saunas ja joosti alasti murul, kallati kaevust üksteisele külma vett punasele auravale nahale, maadeldi ja pandi tuli varakult riidale otsa.

Söödi suitsuliha ja värsket liha ja joodi vana mõdu ja karati karumoodi ümber tule.

Siis läksid kõik jälle tagasi üle udutseva soo. Ei kardetud Musta Meego vaimu soovaiba all, mõirati maha tema kamaraalune kurjus. Kaasa läksid Kebja ja Ihameel, et teisel pool süüdata riit.

Kolm vana istus kodus kokkuvariseva tule ääres.

Nad nägid teisel pool sood üle metsa teist kuma.

„Meid nüüd kokku kaheksa meest,” ütles peremees ja mõtles, missugust veresõitu saaks nüüd teha endisele kodukohale.

Järgmisel hommikul, peale päikese tõusu, tuli üle purde paar: Kebja ja Maasike.

Ihameel ei märganud tagasi tulla enne neljandat päeva. Ta oli leidnud eneses lauliku ja suure õllejooja ja ta mõtles iga päev kalal käia Musta Meego surnuriigis.

Maailm oli laiaks läinud ja heledaks. Ja selles laias maailmas oli nüüd üks kodu, mil pidi ka oma nimi olema. Peremees ütles miniale, see toogu kapp õlut. Selle ta valas urikivile, palus Taara õnnistust ja nimetas oma talu Suviharjaks.

III

„Kas ma ei saaks ka õppida tarkust?”

Ihameel seisis oma isa ees ja ta ei teadnud, kas ta pole liiga julge olnud.

Vane istus künnisel ja vaatas õhtusi pilvi, millede vahelt algul ahtakesed, kuid mida kaugemal, seda laiemad kiired jooksid laiali üle kolletava ja punetava metsa.

„Kellelt sa õpid?” ütles isa pikema vaikimise järele. Tema hääles oli kahetsust ja lugupidamist, kahetsust, et pole kedagi kes õpetaks võimu ja tarkust, lugupidamist võimust ja tarkusest.

„Sinult ikka, ätt.”

„Ei ma tunne palju sõnu ega märke,” lausus Vane kuidagi pahaselt.

„Luurik aga ütleb, sa olevat Mustast Meegost üle olnud.”

Seda oli Luurik ühtelugu kinnitanud ja Vanel oli see kuulda olnud jube kui ka meeldiv. Ta ei aimanud eneses olevat palju salajasi võimeid, aga ta ei saanud neid ju eitada. Ei tahtnud ka jumalate ees pattu teha kiitlemisega. Oli tänulik, et mõndagi sõna tundis, mis tõi neid appi ja mis aitas vältida kurja ning halbade vaimu vaenlikkust.

„Kui tuli suhu parajal ajal õige sõna, eks siis seda sosistas kõrva mõni hea vaim,” vastas ta ja tõusis, et hobustele juua viia. Talle oli niisugune jutt ehamugav.

Ihameel tahtis palju viimasel ajal. Ta oli suviharja pühast saadik läinud laiemaks, kuigi mitte palju pikemaks. Kasenpääl käimine tõi üha uusi soove ja uusi küsimusi. Ta oli tahtnud Orvikut enesele, sest miks peab Kebjal olema naine ja mitte ka temal? Aga Orvik naeris ja ütles, et aletab koos sulase Oolupiga uue talu. Ning nüüd lubas Ihameel õppida nõiduma, et Orvik tuleks ära Oolupi juurest. Oolup aga lubas temale siis kaikaga pähe anda ja naeris.

Maailm oli suviharjast peale tulvil kõiksugu küsimusi. Tööaeg oli küll kibe olnud ja nüüdki veel oli tegu küllalt vilja peksmisega ja tuulamisega, kuid mahti oli küllalt rahutu olla ja küsida ja kuulata. See seal Kasenpääl oli teine maailm teistsuguste kogemustega ja elamustega kui Suviharja.

Nad paistsid seal teadmistelt rikkamad olevat. Kuid see polnud ju õieti ka ime, sest neid oli ju rohkem. Ja mida rohkem inimesi, seda rohkem ju teadjaid. Pealegi olid nad jutukamad. Sest ei isa Vane ega Saka ega Äidi ei kõnelnud palju. Ja Kebja ka ei teadnud rohkem ilmast ja elust seal väljaspool metsi kui Ihameel ise. Aga Kasenpääl, seal teadis Luurik lugusid, niisama Oolup. Ja kui algasid alles ema Meelike ja ümmardaja Äitse, siis võisid nad laulda lõpmatuseni taevast ja maast, sõdadest ja pulmadest, kalevlaste sõitudest, sünnist ja surmast. See kõik oli uus Ihameelele, senikuulmatu ning aimamatu, ja ta põsed punetasid ning sageli hoidis ta hinge kinni. Ja peale seda sadas temalt küsimisi.

Aga kuigi ta kuulis niiviisi välisilmast, siiski jäi kogu see imeline kude kirjudest asjadest, sündmustest, isikutest ja olukordadest ikkagi mingiks muinasmaailmaks, neil polnud õieti mingit ühist eluga siin. Ta kuulas küll õhetavail palgeil, kuid kõik oli siiski ebatõenäoline. Ja kui ta ronis kõige kõrgemate kohtade kuuskede otsa ning nägi sealt ikka vaid metsade kumerusi, mis kadusid sinavasse kaugusesse, siis pidi ta ikka peagu kahtlema, kas nende taga ongi niisugust maailma, millest kõnelesid siin teiste jutud ja laulud. Kuid siiski pidi see ju nõnda olema, siiski pidi see vähemalt olnud olema, sest Vana Luurik võis pajatada asjust ja lugudest, siis võisid sekka kõnelda Meelike ja Äitse, nagu oleksid nad seda kõike ka kaasa elanud. Isegi Oolup teadis või oli kusagil lähedal olnud siis, ning Saka ja isa Vane ka kinnitasid, et nõnda on või oli.

Et aga on peale sangarite ja sõdade ka tarku, kes oskavad juhtida kõike oma tahtmise järele, kes võivad inimesi kinni needa kohale või aga jahilooma saata küti ette, seda uskus ta seda rohkem, et oli ju olemas Must Meego. Kuigi see oli tema isale alla jäänud. Nüüd aga tahtis ka Ihameel olla vägev ja võimas. Võiks enesele siis nõiduda kohale ilusa täku ja kaunid relvad, nagu neist kõnelesid Meelike ja Äitse laulud ning Luuriku jutud. Võiks enesel pidada orje ja tuua enesele ka naise koju nagu Kebja. Ning võis minna välja ja oma võimuga hävitada verivaenlased seal kaugel maailmas, kelledest isa sageli kõneleb.

Selleks aga peab tundma lindude ja loomade keelt. Peab oskama olla sõber vaimudele, kes siis ütlevad, kuidas toimida. Ning sageli seisatas Ihameel metsas ja kuulatas, kas ta mõistab midagi rähni kriiskamisest ja naerust, nääri häälitsemisest. Ja kas ta näeb puude haldjaid. Mõnikord arvas nägevat, ja siis hakkas tal kuum. Kuid lindude häältest ei mõistnud ta midagi. Ja siis oli ta kurb, ta süda pakitses, et kõik tema ümber, tema üle ja all on täis imelist, salapärast, mõnikord ähvardavat ja teinekord heatahtlikku elu, ilma et ta seda mõistaks. Ta tundis enese olevat kaitsetu, sest kõikjal olid salaajased jõud, mis olid temast üle. Mida

ta ise võis teha, seda oli vähe. Ta võis kõndida, künda, puid raiuda, aga ikka pidi ta enne paluma, kas ta tohib, ta pidi alati enne kedagi lepitama, sest muidu tasutakse temale kätte. Pidi lepitama maa-aluseid ja pidi ohverdama metsajumalaile, ja kui ta läks kuhugi kaugemale, pidi mõte ringi vaatama, kas ta ei eksi kuhugi mõne võimu valdkonda ja ei pahanda.

Jah, tema enese võim on väike. Ei saanud ta peatada tuult, ei saanud ta ütelda sõnu, mis paneksid seisma vihma, kui see tahab teha kõrrele liiga. Kes paneb vee voolama all jões? Miks tõuseb mõnikord see vesi kõrgemale, ilma et vihma oleks? Ähvardas küll vihmaga eemal kaugel, aga ei tulnud tilkagi. Siiski vesi tõusis. Aga kui ta küsis kord Luurikult ja see ütles, et siis on sadanud kusagil eemal kaugel ja veesooni mööda on vesi tulnud alla, siis märkas Ihameel, et ta ise on alles väga rumal, ja tal oli häbi. Aga siiski, kes pani selle vihma sadama seal kaugel?

Ta ei saanud oma küsimistele mitte alati vastust. Ja teda vaevas, et ta seda ei saanud, ning omaenese mõtlemisest väsis pea ja tuju läks halvaks.

Siis võttis ta parem kätte mõne töö, või veel parem, kahmas kätte vibu ja oda ning läks metsa.

Nüüd oli tal seltsi. Luuriku pojad Kaio ja Härm olid kanged kütid. Ning nad ütlesid end rikkad olevat, sest nahku olevat neil aitades nõnda palju, et võivat selle eest osta kümme lehma ja viis hobust. Kui aga oleks, kuhu neid nahku viia.

Kui aga kord läheks? Ihameel vaatas neile ärevate silmadega otsa.

Ei nemad julgevat minna. Ei olevat ju teedki. Ja viimaks satuvad kurjade inimeste kätte, kes võtavad nahad ja löövad surnuks pealegi.

Aga siiski oli nende silmades mõtlikkust ja igatsust.

Ning arutati edasi, et minna tulevat küll oma kolm-neli päeva, enne kui saab inimeste juurde. Metsades võib eksida, pole ju radagi.

Kuid nad laiendasid oma jahikäike nüüd, kus nad olid kolmekesi, mõnikord aga koguni viiekesi, kui Kebja ja Oolup ka kaasa tulid, ikka kaugemale lääne poole, aga nad ei leidnud asulate jälgegi. Kes teab, kes need mehed võisid olla, keda kunagi kord oli kohanud Kebja. Vahest ka võõrad, kes ära eksinud metsadesse. Kebja kaldus viimaks arvamisele, et polnudki õiged inimesed, vaid lummutused või hinged, kes näitasid endid päise päeva ajal.

Nüüd oli hingede aeg ammu juba möödas, taliharjastki oldi üle, kuigi käre tali alles käes, kui Härm, Kaio ja Ihameel jällegi olid kütimas. Nad olid kaasa võtnud küllalt moona, et luusida võida metsades mitu päeva. Ei olnud neil kavatsust küttida suuri loomi, et siis olgu toiduks mõne, sest polnud mõtet neid lasta kodust kaugel — neid sai lähemaltki,

ja kojuviimine oli siis hõlpsam. Ilma et nad üksteisega sellest oleks kõnelnud, küttisid nad nüüd nugiseid ja lahitsaid, tuhkruid ja oravaid. Kus nad juhtusid mõnele jõele, seal seadsid nad tõkke üles või varitsesid saarmaid. Ihameel tahtis saada ka kalleid nahku, teised aga veel rohkem kui neil juba oli olemas. Enesesse peitsid nad ebamäärase lootuse, et nahku võib kunagi kord vaja minna, nende eest võib saada hobuseid ja relvi ja kõiksugu ebamääraseid asju, millede jaoks neil polnud nime.

Nad olid juba teist päeva kodust eemal, kui rahutud kaarnad ja näärid näitasid, et ilm hakkab muutuma. Ja juba lõuna paiku tuli tihe valge udu, nõnda et nad mõne sammu peale üksteist enam ei näinud.

„See on paha,” lausus Kaio, kes oli kõige vanem ja kõige rohkem kogenud.

„Tuleb minna jälgi mööda tagasi,” arvas Härm, „saab õige pikk tee nõnda.”

„Võib ka ära oodata,” lisas Ihameel.

Nad otsustasidki oodata ja tegid tule maha ümbervajunud suure kuuse juurte ette, mis moodustasid paraja koopa.

Kuid ka järgmisel päeval kestis udu.

„Kui kestab veel homme, siis pole meil toitu,” ütles Kaio asjalikult ja sülitas. Nad sõid vähem tavalisest.

Aga järgmisel päeval tõusis tuul, ajas udu minema, tõi aga lund ja lõpuks tuisku.

Nüüd polnud enam ka jälgi.

„Nüüd kestab see nii veel kolm päeva,” tähendas Kaio ja tõmbas vöö kõvemini kinni. „Mina lähen.”

Ei näinud nad selle tuisu sees rohkem kui udus.

„Oleksime kohe pidanud minema hakkama, kui veel oli jälge,” arvas Härm ja solvas sellega Ihameelt, kes oli olnud esimene ütleva, et võivad ju veel oodata.

„Oleksid ise ju võinud ütelda, et läheme minema,” vastas Ihameel, „ega minagi poleks vastu olnud.”

Nad olid tusased, kõik kolm. Ja raske oli sammuda. Kui nad olid kõndinud kaua aega, tulid nad tagasi sama kuusepuu koopa juurde, kus nad olid öö maganud.

„Udus ja tuisus on pahad vaimud,” lausus Kaio.

Nad teadsid seda: ikka petavad nad inimese ringis käima. Mõnigi mees on nii surnuks külmanud või ära nälginud.

„Peab minema ida poole,” arvas Härm.

„Kuspool on ida?” kargas talle näkku Kaio.

„Olgu kus ta on, aga välja siit peab saama,” karjus Härm. Ja nüüd hakkas tema ees minema.

Kui pimedaks läks, olid nad jõudnud sügavasse metsa, kus oli vaiksem. Nad otsisid jälle mahalangenud puu ja otsisid juurte ja mullakampade all varju. Kui tuli põles, hakkas Kaio unistama emasest koerast, kelle hunt oli ära viinud läinud talvel.

„Kuulsin küll, kuidas kiunus ja tahtis sisse ja kaapis. Mina aga mõtlesin, tühja ka. Ja siis oli kisa. Oligi läinud. Musti oli kavalam, oli roninud aida alla. Nüüd pole kutsikaid, et saaks küttida koertega.”

Nad mõtlesid, et kui oleks kaasas olnud koerad, need oleksid juhtinud kodu poole. Ja oleks hulga hõlpsamgi olnud küttimisel: koer oleks kohe näidanud, kus on nugis puu otsas või ilves või orav.

Toidumoonna viimasest raasukesest sõid nad nüüd ainult kübemekesi.

Järgmisel hommikul vaidlesid nad, kuhupoole minna. Kaio tegi Härmale etteheiteid, et see on viinud viltu.

Ihameel ütles, et tehku nüüd nemad, mida nad tahavad, tema aga läheb oma teed.

„Kuhupoole?”

„Ikka vastu tuult,” vastas ta jonnakalt.

„Aga kustpoolt tuleb tuul?”

„Seda ma ei tea, aga sinnapoole lähen, kust ta tuleb.”

Kaio kiitis seda heaks. „Vähemalt kindel joon siis.”

„Kui aga tuul keerab?” kahtles Härm.

„Siis on pilvist näha, kui hakkab keerama,” arvas Kaio.

Maa muutus aegamööda lausikuks. Aga raske oli sumada lumes ja nälg oli suur. Nad sõid nüüd viimased palad ära ja lund peale.

Kaio aga jättis veel natuke järele, viis ta ühe hange juurde ja mattis ta ohvriks jumalale, kes lund saadab, et vahest jätab järele tuisu.

Ja ta jättiski järele. Sest nüüd hakkas tulema sula, sellega koos varsti lumelörtsi ja õhtuks oli käes lausa vihm.

Nad olid liiga tuimad juba, et pikemalt mõtteid mõlgutada selle üle, kas nad ei oleks pidanud juba varem ohverdama ja kas mitte polnud vähe sellest annist, et kaduda lasta ka vihma. Kuid siiski arvas Kaio, et oli küllalt, sellepärast et oli viimane suutäis.

Nad venisid edasi, märjad ja lootuseta, kuni leidsid suure kuuse, mis küll läbi tilkus. Nüüd tegid nad õige suure tule, tukkusid selle juures ja aurasid, kuni pika läbivaeveldud öö järele tuli jälle hommik, kahkjast ja täis vihmajugasid, mis kõndisid neile püsti vastu ja panid neid lõdisema kuni üdini. Taevas nägid nad kihutavaid pilvi, ja see andis lootust, et

viimaks ometi hakkab selgima, sest seni oli olnud taevas vaid hall ja nad olid hoidnud sihti ainult vastu tuult.

Võis olla juba lõunaaeg, siis nägid nad maailma natuke avarduvat. Ees all paistis olevat mõni org. Ja nüüd nägid nad isegi linde seal allpool tiirlemas. Need kraaksusid.

Kui nad väsinult laskusid allapoole, siis nad ei kõnelnud. Nad olid hallid ja sinised näost ja neil hakkas üksteisest hale.

Siis märkasid nad, et ei olnud enam suurt metsa siin, oli vaid kõrgemal metsatukke, all aga paistis olevat soo, mille keskel oli looklev joon. Niisamasugune nagu neil koduski, kuid laiem. Ja siis tundsid nad järsku heameelt, et viimaks ongi oma jõgi, ainult kaugel kodust. Niisiis tuleks minna jõge mööda üles, kuni ta läheb jälle kitsamaks.

Oligi jõgi, kuiv pilliroog ja kõrkjas kallastel kantis teda. Ja keset jõge oli jälgi, reejälgi ja hobusesõnnikut. Siis eemal üks tume kühm. Eemal aga lendas ikka neid kraaksuvaid linde.

Nad ei teadnud, kuhupoole jookseb vesi, ja nad olid esialgu liiga väsinud, et raiuda jäässe auku ja kindlaks teha voolu. Kaio läks vaatama, mis kühm see seal on. Ja leidis ühe koti.

Tegi selle lahti ja hõikas teised juurde. Ta nägu oli päris vaikne, kui ta näitas, et oli kotist leidnud karbi, milles oli suitsuliha. Veel oli seal sees jahu ja kaeru. Nad sõid liha ja kaeru ning jahu toorelt, puhkasid kaldal jalgu, siis raiusid nad augu jäässe ja katsusid voolu. See viis sinnapoole, kus kraaksusid linnud.

Sealpool oli teisel kaldal ka kõrgem koht, kus oli suuri puid, ja seal võiks mööda saata ööd, nüüd, kus pole karta näljasurma. Liha olid nad küll kõik ära söönud, kuid jahu ja tangu jäi veel järele. Vahest õnnestub lasta mõnda neist lindudestki. Nad ei paistnudki olevat liiga kartlikud.

Ning mõni laskis üsna lähedalegi. Need olid ametis söömise, lendasid pahaselt küll minema ja kandsid nokas oma saaki natuke maad edasi, et jälle laskuda maha ja edasi nokkida. Mida võis neil küll söödavat olla?

„Need on vist varesed,” ümises Härm, kes neist nagu teisedki mõlemad oli vaid kuulnud vanemalt inimestelt, sest sinna metsade taha, kus nad elasid, polnud neid tulnud. „Nad tahavad suuremaid nurmi ja külasid,” olid vanemad inimesed ütelnud.

„Ei ole nad mänsakud jah,” kinnitas Kaio, „Mustad ja hallid nad olevatki.”

Ning nüüd teadsid nad ka, et nad on maal, kuhu nad olid igatsenud, kohas, kus varsti võib kohata inimesi, kus on külasid ja nurmi. See tekitas südamepeksmist.

Kui nad siis kõndisid üles mööda, siis tõusis korruga käänu tagant

suur parv vareseid, hakke ja harakaid õhku, isegi paar kaarnat oli seas. Ja maas oli tumedaid kogusid.

Kaio, kes kõndis ees, jättis oma sammu äkki aeglasemaks ja jäi seis-magi, enne kui ta kaheldes edasi astus.

Need seal maas olid ju inimesed.

Nende kallal olid nokkinud need linnud, kes nüüd kisendasid nii jälgilt.

Ei olnud ei Kaio ega Härm veel surnuid näinud. Ihameel küll, kuid ta ei mäletanud enam, ta oli olnud liiga noor. Pealegi olid ema ja Valitu olnud mähitud riidesse, kui neid maeti. Nad olid olnud pikad paunad, muud midagi, aga need seal olid hoopis teised, nad, polnud sirged, vaid käed-jalad olid neil harali, mõni oli kääras koos ja mõni oli kum-muli. Mõni hoidis käe taeva poole, nagu tahaks ta seal midagi näidata, teine oli pannud pea käsivarre alla, nagu tahaks ta läbi jää pugada jõkke. Nad vaatasid üksteisele silma ja siis eneste ette maha ning märkasid siis, et vihmahood olid lakanud ühes tuulega ja taevas lööb heledamaks.

Kui nad siis lõpuks ikkagi sõandasid lähemale minna, siis teadsid nad, et siin oli olnud võitlus. Oli pooleks löödud päid ja päid torgatud rindu, oli verd kõikjal. Ning surnud olid paljajalu, mõni hoopis alasti.

„Need pole maarahva mehi,” lausus Härm, „nad ju habemeis.”

„Viimaks oleme sattunud Venemaale,” kohkus Ihameel.

Nad olid üsna segi. Ja nad võisid endid lugeda kadunuks, kui on eksitud võõrale maale, viimaks Pihkva poole, kus ei mõisteta nende keeltki ja kus nähtavasti oli sõda.

Verised mehed olid suurelt osalt tumedate juustega, kuid oli seas ka heledaid.

Üks vaatas ühe silmaga kavalasti ja see silm oli tardunud ja hall. Teise oli vares viinud või kaaren. Aga juuksed olid tal mustad.

„Ei need pole maarahva mehed,” ütles nüüd Kaio. Nad kõnelesid tasa, pea sosinal, nagu ei tahaks nad segada rahu. „Maarahvas viib alati oma surnud kaasa, nii kõneles taat.”

„Aga kui pole enam ühtegi viijat?” osutas Ihameel.

Nad vaatasid odavarsi ja katkisi vibusid, mis olid paisatud ringi laipade vahele. Odade ja noolte otsad olid ära viidud. Aga siin oli päris võõra-pärast tööd kui ka niisugust, nagu neid oli harjutud nägema Kasenpääle kui ka Suviharjal.

Kaio võttis kotist välja karbi, milles oli olnud liha, ja vaatas kirja. Ka see oli võõras.

Nad seisid nõutult laipade keskel. Need olid nii jubedalt vaiksed. Vihm oli küll pesnud nende haavad puhtaks ja nägudelt vere, aga siiski olid nad nii võikalt vagusad. Ja kuigi mõni neist irvitas, siis oli sellegi taga midagi

salapärast ja hirmus tõsist, et ei maksnud siin enam viibida. Kuid nüüd ei teadnud nad jälle, kuhupoole minna.

Et asuda ööseks künkale, millele nad ennist olid mõtelnud, seda nad nüüd enam ei tahtnud. Kuidas sa puhkad, kui näed sealt kas või läbi pimeduse ikka neid lamavaid mehi!

Seda pahem, et ilm paistis minevat selgeks ja välja tuleb kuu.

Nad ostustasid edasi minna valitud suunas, ikka jõge mööda üles, kuni leiavad mõne teise sobiva koha.

Nii kõndisid nad kaua aega ja varsti ähvardas juba videvik. Taevas oli juba pea selge, ainult üksikud pilvenartsud ruttasid veel kõrgel ja tühjalt. Siis aga tuli neile risti vastu tee, mis viis üle jõe. Ja nad heitsid liisku, kas keerata paremat või vasemat kätt. Kaio ohverdas enne veel pool peotäit jahu, et armuliseks teha mõnda jumalat, keda ta küll ei teadnud nimetadagi, hea juhatuse saamiseks. Liisk langes pahemale poole.

Ja sealt tõusiski maa jälle kõrgemale ning oli kaetud metsaga.

Kui nad natuke maad olid kõndinud, nägid nad ühe küla ahervarsi.

Ja siis läbi suureneva videviku tuld. See oli küll alles kaugel, kuid nad kartsid.

Nad otsustasid ringi teha ja vältida kokkupuutumist võõrastega. Leidsid ühe jalgraja ja ronisid üles märke, ikka silmas pidades kaugget lõket.

Siis aga kuulsid ülevalt:

„Pea! Mis mehi teie olete?”

Nad jäid seisma nagu tulbad.

Aga see oli ju olnud maakeeli.

„Vastake,” kõlas uuesti, „muidu saate nooli.”

„Kütid,” hõikas Kaio tagasi.

„Tulge siia.”

Ja siis nad nägid üleval mitu meest, kes olid süüdanud väikese lõkke, millesse üks oli parajasti puhunud, sest ta oli põlvili. Teised seisid valmis vibudega, poolvarjatud puudest. Üks tuli koguni nõlvakut mööda alla neil vastu, vaatles neid ja nähes nende armetust, küsis.

„Ega te pole katkus?”

Nad ei teadnudki, mis on katk.

„Nüüd sureb hulka rahvast sellesse,” ütles mees.

Tule juures nad siis seletasid, kuidas on nad eksinud ja rännanud ja ei teadvat praegugi, kus nad on. Leidnud jõel tapetuid. „Venelased,” seletati neile. „Olid käinud koguni Järvamaalgi ja Harjus. Hilinenud mehed. Lõime nad maha ja vabastasime naised ja lapsed.” Näitasid käega teise tule poole, kus need olid laagris.

„Kas on siis sõda?” küsis Kaio.

„Sõda, et niisugust pole veel olnudki,” vastati. „Tarbatu varemeis, Otenpää lõhutud, Varbolat piirasid venelased, sakslased käisid Järvas ju Vaigas ja Mõhus ja kes teab veel kus, meie jälle käisime Raupas ja Toreidas ja Trikatuas ja Papinkülas ning Astijärve ääres ja igal pool tuli taga. Sakala mehed Lembituga läksid Pihkvasse, pole nüüd enam muudkui lõhkumist igal pool. Ja nüüd pealegi veel katk.”

„Kas annate meile ka süüa?” küsis Ihameel. „Meil pole muud kui jahu ja kaeru.”

Alles kui nad olid söönud ja maganud, hakkasid nad järgmisel päeval taipama, et nad on praegu teisel pool Tarbatut ning liiguvad siis aegamööda läbi Ugandi Sakala poole.

Kogu see maailm, millesse nad olid sattunud, oli nii uus, et teised neist ütlesid: „Hoopis metsatagused poisid.” Nad olid karvased oma nahkades ja katkenud, aga palju parem polnud ka see jõuk, kelle sekka nad nüüd kuulusid. Nad oleksid õieti tahtnud koju, aga nad ei aimanudki, kus see võiks olla. Seal aga pole nälga ja sõda ega katku. Ja seal on soe ning võib käia saunas.

Ihameel ütles mõlemaile teisele hiljem, et tal ikkagi on raske harjuda nii hulga inimestega. Igaühte annab muudkui vaadata.

Ja ta polnud näinud nii noori naisi, nagu neid leidis hiljem teises laagris. Maasike ei lugenud enam, see oli tema vennanaine. Kuid siin oli neid hoopiski kaunimaid, kuigi nad olid rusutud ja mõni nutetud silmadega.

Ta hoidis algul kõigist eemale, ja lapsi vaatas ta vaid kaugelt. Nad olid talle küll meeltemööda, aga ta kartis neid, sest ta ei oleks osanud neile mitte midagi ütelda. Mõned neist nutsid ja nurusid süüa, mõned olid haiged ja neid veeti regedel nagu ka mõndagi keskealist naist. Aga katku siin polnud, ütles Harivalde, kelle sõna kõik kuulasid ja kes ravis haigeid ja õpetas.

Tuulekeeris, mis käis üle kogu maa, oli neid kõiki siia kokku paisanud, sellesse peaaegu sajabäisesse killavoori, mis liikus aeglaselt lääne poole.

„Sakalast Järvasse pole palju maad,” kuulis Ihameel Harivaldet ütlemas ühele tüdrukule, kes oli teiste keskel sirgem ja uhkem ja ei kõnelnud palju. „Küll saad ikka koju ka.”

„Kes teab, kes seal veel elus on,” vastas tüdruk ja läks eemale.

Harivalde ise oli voolu sisse sattudes keerelelnud ringi liivlaste ja lätlaste maal. Sakala mehed olid ta kaasa võtnud, põletanud Võnnu ümbruses, keeranud siis itta, jagunenud pooleks ja saatnud vara ja vangid teise osaga kodu poole, et ise rüüstata veel venelaste alal.

Enne aga liitusid nendega Imand ja Kuigas, liivlased. Nad olid olnud

varjul ühe lätlasega ja Võnnust sõjasulasega väikeses kaasikus, kui nägid tulemas võraid sõjamehi. Ratsanikud laias kaares maad kuulamas. Ei olnud põgeneda kuhugi.

Imand vaadanud siis otsa Kuikale, kes oli kohe mõistnud ja löi surnuks lätlase, kuna Imand pistis odaga läbi tukkuva sõjasulase. Siis ootasid nad rahulikult ära eestlaste tuleku ja seletasid, et nad on sõjas lätlastega ja sakslastega ning jälitasid neid kahte kogu aeg, kuni siin said kätte.

Ja kuna nad lootsid, et hiljem saavad kuidagiviisi põgeneda kodu poole, liitusid nad salgaga ja võitlesid temaga koos. Aga siis tuli põiki ette Ugandisse minev sakslaste, lätlaste ja liivlaste sõjavägi, mis oli väga suur, ning Sakala mehed pöördusid kagusse venelaste maksualale. Nii jäidki mõlemad liivlased algul sellepärast rühma sekka, et neid ikkagi päris ei usaldatud, harjusid aga hiljem ja nendega harjuti, sest olid vaprad mehed ja lootsid rahulikumaile aegadele, kus võis tagasi pöörduda kodumaale.

Kui Harivalde oli lugupeetud ja tema sõna ja nõu kuulati alati, siis oli aga sõjameeste vanemaks Vihas, kärmete liigutustega heledapäine mees, Viljandi lähedalt. Sõnaaher oli ta nagu Harivaldegi, aga kui ta midagi ütles, siis oli see alati nagu otsus või käsk. See juhtis nüüd killavoori Sakala poole tagasi, saatis maakuulajaid välja kaunis laias kaares, et teada oleks, kas on vaenlasi kusagilt poolt lähenemas. Neilt ta siis kuuliski, et sakslased olid käinud enne venelasi Järvamaal ja et nad olid tulnud tagasi üle Võrtsjärve. Tee koju oli nüüd siis vaba.

Moona oli neil kaasas küllalt, see oli võetud venelastelt ja lätlastelt. Nii võisid nad valida lühema tee üle Otenpää, kuigi arvasid maa olevat laastatud.

Neile tuli vastu maamees, kes läks hobusega metsa. Ütles, et vaesed ajad ja katk veel peale selle. Aga siiski olevat veel terveid külasid, mis on puutumata jäänud sõjast. Selle eest aga kõndivat ringi must surm. Mõnel pool olevat kogu perekond välja surnud. Ja temagi minevat eest ära metsa, pere olevat ees ja ootavat.

Harivalde laskis ööseks oma leeri ümber tõmmata hagudest sõõri, laskis laduda peale värsked kuuse- ja männioksi, mis ajasid paksu suitsu, et katk sisse ei pääseks.

Ta laskis seda teha nüüd iga öö, aga kui nad olid möödunud Otenpääst, kus rusutud ja vihased inimesed jälle vedasid palke linnuse parandamiseks, tõi üks ratsanik katku kaasa. Ta oli käinud ühes väikeses külas, mis oli tühjaks jäetud, ja võtnud ühe poolkasuka aiateibast kaasa. Näitas seda ja see oli kallist nahast. Ja siis oli tal õhtul peavalu ning järgmisel hommikul tekkis tal paiseid. Kui Harivalde neid nägi, siis käskis ta ruttu

edasi liikuda. Must Surm oli jätnud söödaks selle kasuka, mille Harivalde võttis teiba otsa ja põletas ta ühes puuga, kuid haige jättis ta maha.

Siiski haigestus veel mitu inimest ja ka need jäeti maha ja Vihas ning Harivalde kiirustasid oma rännakut.

Kui nad aga ees leidsid ikka uusi kohti, kus oli katku olnud, siis löid nad leeri üles ühes kõrges tammikus. Ja seal peatusid nad mitu päeva. Harivalde ümbritses männiku paksu suitsuga, inimesed kõhisid ja läkatasid, aga haigeks ei jäänud enam keegi.

Ihameel ja tema kaaslased hoidusid rohkem ühte, kuigi nooremad sõjamehed püüdsid nendega juttu ajada ja pärisid seda ja teist. Aga neil oli häbi kõnelda, sest neil polnud midagi jutustada selle vastu, mida teised kõik olid läbi elanud ja teinud.

Omavahel nad arutasid seda kõike, mis tormas nii ohtralt nüüd nende teadvusesse.

Et oli nõnda imepalju inimesi maailmas, seda nad nüüd nägid. Et oli rahvaid mitmesuguseid, seda nad ju olid küll kuulnud varem, aga et nad on nii käegakatsutavad, see oli läbiarutamise väärt. Siin oli suurelt osalt ju kõik Sakala rahvas, aga oli ju ka teisi seas, Järva rahvast. Need kõnelesid teist keelt kui Sakala mehed, aga aru saadi üksteisest ikkagi. Harivalde kõneles mõnikord Järva keelt, mõnikord Sakala oma, ja kui ta kõneles liivlastega, kes jälle rääkisid päris teistviisi, kuigi kuidagi arusaadavalt, siis tarvitas ta vist ka mõnda nende sõna, sest see kõlas siis võõrana. Ja oli Ridala ja Räveta, oli Läänemaa ja oli Alutaguse rahvast, kuid see kõik oli küll ikkagi maarahvas. Ja kuigi nad seda teadsid juba varem, siiski oli see nüüd nõnda imelik.

„Kustpoolt mehi te õige olete, ei saa mina aru,” ütles üks Sakala noor sõdur, kui ta oli pealt kuulnud Kaio, Härma ja Ihameele juttu. „Sina nagu kõneled Ugandi keelt,” lausus ta Ihameelele, sekka aga jälle Alutaguse keelt nagu teie mõlemad.”

„Isa ütleb enda olevatki Alutaguse poolt,” ütles Kaio.

Küsija pilk jäi peatuma Ihameelele, kes punastas, sest ta teadis, et oli sõprusest hakanud sageli tarvitama Kasenpää rahva kõneviisi, mida pidas peenemaks.

„Ma ei tea, kustpoolt mu isa tuli Suviharjale,” vastas ta. Ise aga mõistis küll, et nende kodune keel oli sarnasem Sakala meeste omale kui Kasenpää keelele. See nagu kõlas Järva naiste keele moodi, aga ei olnud jälle ka päriselt seda.

„Ükstakõik,” lausus nüüd Härm, „kui aga mõistad ja aru saad.”

Sel ööl oli Kaio ja Ihameele vahikord. Naised olid jälle kuuse- ja

männioksi kokku kandnud, mis mehed olid raiunud. Kaio ja Ihameel panid neid aeg-ajalt tulesõõrile, mis ümbritses kogu männikut.

Nad kuulsid, kuidas lapsed kõhisid ja mõni kaebas ja kuidas emad või teised neid häälitsevad. Ilm oli kuupaistene ja eemal väga kaugel helkis riba. Sellest oli olnud kuulda, et on Võrtsjärv, millest alles tuleb üle minna.

Ihameel mõtles juhtumile, kus naised olid kandnud oksi ja see sirge tüdruk oli toonud sületäie teise järele, nagu oleks ta murest kärsitu.

Ihameel oli enese unustanud ja jäänud teda vaatama.

„Sa nagu puhkama tulnud siia,” oli tüdruk temale hüüdnud mööda rutates. Nii nagu ei salliks ta teda silmaotsas. Ja Ihameel oli sellest jäänud hetkeks nagu kangeks, enne kui ta uuesti hakkas raiuma.

Tal oli halb ja ta mõtles nüüd Helmikust eemale hoida. Ta teadis nüüd, et Helmik oli ta nimi ja et ta olnud Harjust külas Järval sugulaste juures, kui venelased tulid.

Ja see plika, kes ikka jookseb tema sabas, on Enel. Nad on suurest ja tähtsast sugukonnast Kareda poolt. Niipalju teadis nüüd Ihameel.

Ta oli küll solvatud, aga ta ei pannud niipalju oksi tulle, et suits oleks olnud liiga tihe ja vaevanud naisi ja lapsi.

Tulpadele oli ehitatud neli kõrget lava, milledelt sai igast kaarest silmas pidada ümbrust, sest ei võidud nüüd ju enam teada, kas mitte jälle ei tule sakslasi, lätlasi, liivlasi või venelasi.

Kui Ihameel oli roninud jälle oma vaatepunktile, nägi ta üht ratsanikku all puhmaste vahel ajamas. Ta oli must ja hobune oli must, ning must sõba lehvis tal õlgadelt. Ja ta lähenes vaid aegamööda, nagu tõmbaks ta oma tiirud ikka kitsamaks ja otsiks kohta, kus pole tuld ja kust pääseks sisse.

Ihameel ei hõiganud, kui ratsanik kadus madalate noorte männitukkade vahele. Seal pidi ta näha olema Kaiote ja ka kolmandale valvurile. Kuid ei see ega ka neljas ei hõiganud. Ja ratsamees tuli uuesti nähtavale, olles ratsutanud ringi ümber kogu kungasmänniku. Ning oli nüüd juba lähemal.

Siis imestas Ihameel, et ta ei kuulnud hobuse kapju lumel. Ja ta hüüdis kohe: „Seisa, kes sa oled?” Ta teadis juba, et nii peab hüüdma.

Kuid ratsanik ei vastanud ja kihutas vaikides edasi.

Ihameel hüüdis uuesti ja ähvardas lasta. Kuulis, kuidas ka Kaio küsis oma vahiposti juurest, mis olevat. Siis pani Ihameel noole käima.

Sel silmapilgul oli ratsanik puhmastiku taha kadunud.

Kaio tuli ja küsis, keda ta on hüüdnud.

Ihameel ei vastanud, vaid vaatas ikka puhmastikule, mille taga ratsanik pidi seisatama. Kui ta oleks olnud haavatud, oleks vähemalt hobune edasi lonkinud. Või kui on sattunud hobuse pihta, siis peaks mees ometi mõnda

märki andma. Aga kõik jäi vagusaks. Kuu säras, maailm oli valge, ainult varjud seisis raskelt noorte okaspuude taga. Ja ühes niisuguses varjus oli võõras ratsanik kadunud.

Oli keelatud lahkuda teisele poole tulesõõri.

„Sa pea silmas seda tukakest seal,” ütles Ihameel ja seletas siis ratsanikust. Läks ise äratama Harivaldet, kes aga juba ise tuli vastu.

Harivalde läks üle sõõri selle tumeda varju poole, kuhu oli kadunud võõras ratsamees, kadus pimedusesse puhma taha ju tuli siis jälle nähtavale, kõndides nagu tagasi mööda jälgi, mis hobune pidi jätma lumme. Siis tuli ta taas leeri, käes Ihameele nool.

„Sina see laskja siis olid?” ütles ta.

Ihameel arvas, et on teinud halvasti, ja küsis:

„Kas surnud või?”

„Ma sulle homme ütlen,” lausus Harivalde ja naeratas. Läks ja hoidis noolt kaua suitsu sees, andis ta siis Ihameelele tagasi.

„Pea teda au sees, seda noolt,” ütles ta, „see tapab kõige kangemad vaenlased.”

Ja järgmisel hommikul kõndis ta Vihasega uuesti väljaspool sõõri, tuli siis tagasi, vaatas Ihameelele uurivalt silma ja ütles siis kokkukogunenud meestele ja naistele:

„Ihameel ajas öösel katku minema.”

Nad polnud leidnud mitte ühtegi hobuse jälge.

IV

„Sa näed rohkem kui teised inimesed,” lausus Harivalde ning vaatas teraselt Ihameelele silma.

Ihameel lõi silmad maha.

„Ära seda häbene midagi,” kõneles Harivalde rahulikult edasi. „Võid jääda minu juurde ja õppida tarkust.”

„Ma tahaksin aga koju isa juurde,” vastas Ihameel.

„Kui sa tead oma koduteed, siis mine aga.”

Ja lohutavalt lisas Harivalde väikese vaikimise järele:

„Saad targaks ja tead siis ka teed. Kui mul poleks teha tähtsat, võiksin sind juhtida.”

Ja vaatas ta nagu mõtlikult iseenesesse.

„Mehi on palju langenud,” jätkas Harivalde ja pöördus seega ühtlasi ka Kaio ja Härma poole, „ja ega pole rahu oodata... mehi läheb vaja. Võite jääda minu juurde.”

Nad teadsid juba, et Harivaldel on palju maad ja sulaseid ja orje. Teadsid, et ta elas suures külas teisel pool Viljandit, Leole kantsist ja Lembitu külast mitte kaugel. Olid kuulnud, et tal on kaksikvend Valdik, kel on mitu poega, kuna Harivaldel on vaid üksainus poeg ja paar tüdart.

See poeg on aga sorts üksi, mitte sõjamees ja tark ühtlasi, nagu isa ja lell.

Poeg Tiilik sattunud ühe jalaga laevade vahele, kui ta oli käinud Saaremaal, ning ainult Harivalde tarkus tegi sellest lõmastatud põlvest veel kõndimisvõimelise, kuigi lonkava liikme. Sõjameheks Tiilik suurt ei kõlvanud, aga rohtusid ja nõidust ta tundis nagu kogu perekond.

Ihameel vaatas Harivaldele sellesama kartliku ning austava lugupidamisega nagu kõik teisedki. Vihast oli aukartusele kutsuv pealik ja vanem, aga Harivalde oli veel rohkem. Ning Ihameel oli märganud, et ka teda sellest ööst saadik, kui ta minema oli ajanud katku, vaadeldi teisiti kui varem. Ka Helmik oli teda silmitsenud ja siis pilgu maha löönud.

Ja ei kõneldudki sellest pikemalt, oli nagu maha tehtud ja enesest-

mõistetav, et Ihameel jääb Harivalde juurde. Niisama ka Kaio ja Härm.

Kui Harivalde ütles, et nüüd võib lahkuda männikust ja minema hakata üle Võrtsjärve, siis tunti sellest kergendust.

Killavoor hakkas liikuma, kui valgeks läks, ja satuti varsti ka ühele külale, mis oli järve lähedal. Siit aga polnud üle käinud ei sõda ega katk. Külarahvas oli küll igaks juhuks oma suurema vara ära peitnud, kuid ikkagi toodi välja kõik, mis oli lähemalt saada ja käepärast.

„Me küll siin päris nagu neelu kohal,” üteldi, „aga ei tulnud siia surma ei vaenlase ega katku näol.”

Nad teadsid aga palju kõiksugu sündmustest, teadsid venelastest ja sakslastest, teadsid, et Lembitu on läinud Pihkva poole ja poole veel tagasi, ütlesid, et Viljandi linnus on juba jällegi terve ja et sakslased, lätlased ja liivlased pole saanud seal suurt midagi ära teha.

Ühe papi on Lembitu Viljandis surnuks löönud, kui see tahtnud sakslastele teateid viia. Leole linnusele pole vaenlane midagi saanud teha, lepitud kokku niisama. Järvalastega ja harjulastega polevat liitu ja nad pole ka tulnud appi. Nüüd saanud selle eest ise kannatada.

Kui mindi edasi ja paistis juba Võrtsjärve jäälagendik, siis tundis Ihameel äkki oma vasemas pihus väikest kätt. Oli Enel, Helmiku väike õde.

„Sa ei karda jääd, eks?” ütles ta.

Ihameel ei teadnud midagi vastata.

„Sina ajasid ju katku minema,” seletas Enel edasi ja vaatas temale alt üles usaldavalt silma. „Sa viid meid Helmikuga ka koju. Viid ju, eks?”

„Kas . . . Helmik ütles nõnda?” küsis Ihameel ja ta hää l tundus temale enesele karedana.

„Ma ei tea, kas ütles . . . ta usub aga küll, et sa viid . . . Sa ju viid, eks? Ma siis annan sulle oma käevõru . . . kodus kirstus on.”

„Enel, tule ära,” oli kuulda Helmiku häält. Aga Enel ei tulnud.

„Ma kardan jääd,” hüüdis ta tagasi.

„Pole siin karta midagi,” ütles Ihameel, kuigi temale enesele oli võõras see suur päikese käes läikiv jääväli, mille vihm oli pesnud puhtaks, ja ta oli juba eemalt kuulnud paugatusi, mis olid kõvemad kui puude lõhkemised suure pakasega.

„Need on jääalused,” olid seletanud kaaslased, „vetevaimud. Need lõövad külmaga jäässe lõhesid, et saaksid näha taevatähti.”

„Miks nad siis sulaga ei löö pragusid?” oli küsinud Härm.

„Sulaga pole tähti,” oli vastatud, „sulaga pole muud näha kui halli taevast, ja mis seda vaadata.”

Enne jääle minekut kummardas Harivalde vetevaimudele ning jääalustele ja kogu killavoor tegi seda järele, sest väli oli lai. Võis olla ju kusagil

allika koht ja murduda jää, ning vaimude heatahtlikkust oli vaja nii kurjal ajal.

Helmik nägi, kuidas Enel kõndis ees, käsikäes selle imeliku poisiga, kelle silmad olid nõnda mõtlikud, sügavad ja nagu nõuaksid nad alati midagi. Polnud ime, et nende silmadega nähakse katku, võib-olla näeb ta pimedaski.

Kuid muidu paistis ta olevat healoomuline. Aga vist oli ta uhke, sest ta kõneles väga vähe. Mis seal aga oli uhkustada oma luitunud nahkades, mis olid õmmeldud jämedalt, ka mitte läbi näritud pehmeks, et oleks nagu riie. Ei teadnud Helmik, et Äidi on vana ja et ta hambad ei jõudnudki läbi töötada niipalju nahka kui vaja läks neljale mehele.

Ja Helmik mõtles, kas see jutt on tõsi, et see Ihameel ise ei teagi enam, kus on tema kodu, ja et nad kolmekesi on ära eksinud. Võib-olla et ei taha vaid ütelda, kui tal on silmad katku nägemiseks, eks ta siis vaata ka koju viivat rada. Kuid Enel on igatahes julge tema käe kõrval.

Enel kõneles Ihameelele omast kodust, kus on palju, palju lehma ja hobuseid, ja et isa käib mõnikord Rävemas ja jääb kauaks ära, sest siis on ta merel. Ja iga kord toob ta palju kaasa, mõnikord orje, keda paneb töötama.

Need ei mõista maakeelt. Aga vana Erling on välja õppinud ja isa on temale andnud vabaduse ja tema naiseks on Mailene ja neil on lapsed Peibu ja Vasten ja Vilik, ja need on suured mehed juba, kuid Igavald ei jõua veel suure vibuga lasta, Madar ja Püü on aga tütarlapsed ja oskavad niisama hästi õmmelda nagu tema ise. Ja kui Ihameel viib tema ja Helmiku koju, siis annab isa temale uue kuue ja tema ise koob temale kindad, sest need, mis tal käes on, lähevad juba katki.

Nõnda kõneles Enel, kes läks vastu oma üheksandale suvele ja ei teadnud, et ei olnud enam Erlingit ega Peibut ja Vilikut, sest need olid ette jäänud sakslastele ja langenud pärast vihast võitlust, milles nad olid surmanud neli vaenlast, enne kui langesid ise. Enel ei teadnud, et isa Leiger oli olnud Varbolas, kui ründasid venelased ja ära läksid alles, kui linnus ostis enese vabaks hõbedaga. Enel oli Helmikuga Karēda ümbruses sattunud vangi.

Kui killavoor oli jõudnud üle järve, mis kõmises hilise pakase käes ja kajas kaugele nagu kōu, kohtasid nad teel juba palgivoore. Küla olevat sakslaste ja nende liitlaste, liivlaste ja lätlaste poolt maha põletatud läinud kevadel. Aga viga polevat suurt midagi, saadud sõnumeid nende tulekust aegsasti ja naised-lapsed, vara ja veised viidud rettu. Küla ehitatavat üles ilusam kui endine.

Järgmisel päeval jõuti. Viljandi. Ja see kihast rahvast. Veeti palke,

tõrvati, suitsu tõusis igal pool taevasse, vinnati talasid ja tassiti külmanud mullakampu ja kive. Ehitati linnus veel tugevamaks, kaevati koopaid vilja jaoks, et ei tuleks nälga, nagu aasta eest piiramisel.

Kaio Härma ja Ihameelega vaatasid alt üles linnuse ringseintele, mis paistsid neile nii kõrgetena, et kuidagi-viisi polnud mõeldav nende vallutamine. Alt järve poolt küljest, milla nad enne olid ületanud, oli linnus nõnda ilmatu kõrge, et kael kangeks läks vaadates.

„Ega nad siitpoolt ei tulnudki,” seletas üks mees Kaio küsimiste peale, „katsusid ainult lääne poolt. Olid kanged mehed, pole ütelda midagi, välise tara lõhkusid ära, neil niisugune riist, mis pillub kive. Ja tule ajasid otsa. Siis hakasid ronima redelitel. Kupatasime kaela kuuma vett ja tõrva ja kive, aga raipemoodi palju oli neid, ei lõppenud ega lõppenud otsa. Ja nõnda päev päeva järel sai neid maha löödud kui palju sai. Näe, esimese tara lõhkusid küll ära, aga teine pidas vastu. Aga nälg tahtis ära võtta, kaev jäi tühjaks, kus neid inimesi, kes meil olid linnuses! Tuli alla vanduda.”

„Piserdasid oma nõiutud veega,” seletas teine, „aga nii kui läksid, uhasime maha, augud jää sisse ja ülepeakaela vette.”

„Lubasid saata mitu pappi, mahalöödu asemele, seni veel saatmata,” kähvas üks, sülitas ja läks minema.

Kui killavoori rahvas oli Ihameelele ja kaaslastele juba suur arv, siis ajas see hulk siin üsa pea segi. Ei teadnud enam, kuhu minna ja kuhu astuda, ümberringi aina sumises ja rõkkas alati kõik naerust, hõigetest, vandumisest ja ägedast jutust. Eriti hobuste ümber kihvas parvede kaupa. Kaubeldi Harivalde ja Vihasega sõjasaagi pärast, vaadati hambaid, katseti jalgu ja kapju, ratsutati.

„Se lauk siin on leeduk, selle võtan, maksku mis maksab,” hüüdis üks. Teine laitis, et on peru ja ei künna.

„Kel teda vaja kündmiseks, see on sõjasõnn,” vaidles esimene. Leedu laste hobuseid peeti headeks, venelaste ja lätlaste omadest nii palju lugu ei peetud. Kui äraviidud omamaa heade hobuste eest käisid küll tööks ja orjuseks. Paar suurt olid võõrast tõugu, saklastelt võetud Võnnu all ja Harivalde rühma poolt kaasa toodud. Hobuseid oli neil saja ümber.

„Kui Lembitu ka veel toob, siis on arv jälle tasa Sakalal,” arvas keegi.

Ja Lembitu tõigi.

Ta sõitis oma suure vooriga Metsakülalt läbi, kui Harivalde oli juba oma meestega sinna jõudnud ja need olid laiali valgunud oma kodukohtadesse.

Lembitu sõitis sisse suure toredusega. Juba kaugelt kostsid sarved ja pillid ja siis tuli teekäänakult ratsanikkude salk tantsivate hobuste seljas.

Järele tuli jalgmeeste lõpmatu rong, siis voorid. Ja vooride eesotsas langenud, kaetud kasukate ja vaipadega.

Lembitu hobune oli ehitatud lintidega ja kurinatega, kuljused helisesid iga sammu juures, ja näha oli, et sel sõjaretkel täkk polnud kannatanud puudust. Ei olnud näha ka väsimust ei ratsaväe ega jalameeste juures. Kuigi oli oldud pikal teel ja rasketes võitlustes, siiski olid relvad kõik hõõrutud läikivaks, meeste näod siledaks aetud. Nad oli enestele aega võtnud tagasitulekul, isegi vaenlase maal, uhked oma jõule.

Lembitu oli keskmist kasvu, laiade õlgadega mees, väga tugeva, turjaga ja kandilise näoga. Kopranahest karvamütsi alt paistis paar suurt halli ja tõsist silma. Lühike nina oli kongus nagu öökullil ja tal olid näha laiad valged hambad, kui ta naeris. Ta naeris suure häälega, kui Harivalde astus temale vastu ja küsis, kuidas läks.

„Pihkva põletasin maha,” vastas ta tugeva häälega, mis aga siiski tundus mahedana ja sõbralikuna.

„Nelisada hobust, üheksa tosinat vangi, neist rohkem kui tosin suurt-sugu rahvast.”

Ja ta näitas käega tahapoole.

Kõrgete kõvera kaelaga hobuste seljas oli habemikke mehi kallisnahkseis pikis kasukais, jalas punases ja kollasest nahast saapad. Mõnel paistis kasuka alt isegi rõngashame.

„Lunaraha,” lisas ta lühidalt.

Regedel oli ka samuti rikkalt rietatud noori ja ka vanemaid naisi ja lapsi.

Need minevat kõik Leolesse, kus siis vaadatakse, keda omaksed nõuavad tagasi ja kellede eest makstakse. Oli ka vaesemaid naisi ja lapsi, poisikesi ja tüdrukuid, kes kasvatatakse tööle.

Ja siis liikus rong edasi Leole poole, kuhu Lembitu kutsus Harivaldet langenute peiele.

Kuid langenuist jäi viis meest Metsakülla, kust nad olid pärit. Ja varsti kõlas naiste leinakisa, jube ja kurb kuulata, kõlas läbi öö ja jätkus järgmisel päevalgi, kui Harivalde vend Valdik ja Harivalde poeg Tiilik toimetama jäid matusetalitust, kuna Harivalde ise ratsulas Leolesse, kaasa võttes Ihameele.

„Sa pole ilma näinud,” ütles ta sellele, „sa tule ja õpi.”

Leolele ei olnud sakslased oma väega ka palju teha saanud ja Lembitu küla oli värskest üles ehitatud.

Lembitu istus järil laua otsas oma suures ja avaras kojlas, kus seintel oli vaipu ja nahku, kalleid relvi ja kiivreid, küll sakslaste omi, küll idamaisi. Laa ümber oli kaks pikka pinki ja teisel otsal üks

lühem. Pinkidel oli Lembitu kõrval kaks vanemat ja tehti ruumi seal kohe ka Harivaldele. Lembitu selja taga seisis tõlk. Kaetud laua ümber istus ka mitu vanemat venelasest vangi.

Ihameel jäi seisma ukse juurde, kus seisis tihedalt nooremat rahvast.

„Sa ütle temale,” lausus Lembitu tõlgile, „et polnud meestetöö venelaste vürstidest minna taga ajama sakslasi Ugandisse, Vaigasse kuni Harjuni ja Järvani välja. Nad oleksid võinud minna Väina äärde Trikatuasse — see seal kõik sakslaste ala nüüd.”

„Meile oli ükskõik, kus saame purustada sakslast,” vastas üks venelane tõsiselt.

„Kas purustasite?” Ja Lembitu naeris oma kõlavat naeru. Jätkas siis: „Meile aga see pole ükskõik. Kui teie lõhute Otenpää vaeseks ja sakslane põletab ta sandiks, siis pole ugalastest ei suuremat üleaedset ega tõivumeest enam.”

„Aga mis on teil siis tegemist järvalastega ja harjulastega — nemad käivad omakorda jälle Laadokal ja lõhuvad Noogardi külasid.”

„Olgu neile seekord ka õpetuseks,” vastas Lembitu ja tõsines. „Teine kord teavad kaasa teha teie ja sakslaste vastu. Ja seda ma teile ütlen: õpetuseks teile olgu nüüd ka Pihkva.”

„Sa siis tee leping meie vürstidega ja siis võib koos karistada sakslasi,” pani ette teine vanelane.

„Seda'p ma kõnelengi. Kui teid ostetakse vabaks, vaat' siis kõnelge nendega Pihkvas ja Polotskis ja Novgorodis, aga, nõnda omapead siia maale tulla, et otsida siin sakslasi, vaat' niisugust kavalust ma ei salli. Ja sellepärast on Pihkva nüüd varemeis ja teie ise siin ja mõnigi tuhat teie meestest surnud.”

Ta kutsus Harivalde päris enese kõrvale ja hakkas temaga ja teiste vanematega tasa kõnelema.

„Ega mul enesel ka kõik täide ei läinud,” ütles ta. „Laisad liikuma, need venelased, väge küll palju, aga venivad, ja korda neil pole. Õieti mul polnudki midagi selle vastu, teate ju isegi, et las saavadki kokku Otenpää või kustahes. Ma vahepeal puistasin nende maad ja Pihkvat, kuna nemad üksteist veristavad. Nõrgaks veristavad. Siis oleks võinud võtta neid ükshaaval. Aga vaat' venelased ei jõudnud järele, sakslased said varem minema.”

Siis vajus ta järsku mõtteisse, kuna jutt söögi ja joogi juures tihenes. Ning nagu ärgates ütles ta Harivaldele:

„Homme urikivi juurde. Sa ennusta. Tuleb raskeid aegu.”

„Seda teab ilma jumalailt küsimatagi,” vastas Harivalde.

„Sul on Järvast ja Harjust naisi ja lapsi — sa ära nõua tasu.”

„Ei tahtnudki nõuda.”

„Ära saada tähtsamaid ka koju — las tulevad ise järele.”

Nad vaikisid mõlemad.

„Ja kui tulevad järele, ega nad mind vaatamata tohi jätta,” jätkas Lembitu.

„Las tulevad isad, vanemad ja mõjumehed.”

Nii jäid mõningate teistega Helmik ja Enel Harivalde juurde. Enel otsis Ihameele üles ja kaebas, et neid ei lastavat koju. Paljud tahavad, aga neid ei lasta. Miks?

„Vanem Lembitu tahab, et sulle tuleks järele isa,” teadis nüüd Ihameel ütelda.

„Helmik nutab.”

Nad läksid mõlemad Helmiku juurde, kes ei nutnud, vaid oli kulnud kortsu tõmmanud ja oli uhke ja kuri.

„Sa olevat ju pidanud meid koju viima,” ütles ta vaenulikult Ihameelele. Ihameel häbenes oma uut Harivalde poolt kingitud uhket kuube ja värsket riidetust, oli kohmetu ja tundis end ebamugavalt.

„Harivalde seda ei ütelnud,” lausus ta ja vaatas maha.

„Ise aga jääl sa lubasid,” ütles etteheitvalt Enel.

Sellele ei teadnud Ihameel midagi vastata, sest ta ei tahtnud Enelaga vaielda, ei tahtnud temale haiget teha, kuigi ta polnud lubanud mitte midagi.

Helmik pidas Ihameele vaikimist süütunnistuseks ja lisas veel: „Kui oleks lubatud suurele inimesele, aga last petta pole poisi väärt.”

Ja nüüd leidis enese Ihameel jälle tagasi. Ta oli enesele olnud kadunud seitsaadik, kui ta oli lahkunud kodust. Ägedus oli olnud nagu surnud ja ta oli ennast lasknud vedada saatuse poolt, alistudes, vastu pannes vaid oma kannatamise jõudu. Nüüd aga tuli vana äkkviha.

Ta astus taraaia juurde ja murdis vaikselt paar teivast katki. Need purunesid liiga hõlpsasti. Uhele maas olevale roobiku jämedamale otsale astus ta jalaga peale ja kangutas siis selle ka pooleks. Otsis veel midagi, ikka veel tummana ja valge näost, kui nägi, et Helmik nutab. Siis jäi seisma, laskis, rammetult käsivarred longu, kui kohtas Enela ehmunud pilku. Ja see laps oma erutuses alati tumedate silmadega võis mõnikord imelikult tal jalad nõrgaks lüüa.

Tara tagast astus välja Valdiku keskmine poeg Raik ning lausus Helmikule:

„Ära ike midagi, küll saad koju ka.”

Istus ühele pakule, tõmbas Enela oma põlvede vahele ja hakkas lohutama rahuliku ja sügava häälega.

„Pole viga midagi. Ega pole süüdi ka Ihameel. Sulane peab tegema, mida ütleb isand. Ega teilgi Harjus pole teisiti.”

„Ma pole sulane,” ütles järsult Ihameel. „Ma olen vaba mees.”

„Võib olla küll, võib küll olla, talitad nagu peremees kunagi ja lõhud aedu. Ei tea mida Harivalde sinust mõtleb teha.”

Raik pöördus jälle Helmiku poole. „Ma mõtlesin nõnda, et Harivalde oma sulastele sind ikka ei usalda, siin oled julgem. . . Kes teab, kust nurgast jälle tuleb sakslasi või venelasi. Ja siingi veel igat meest vaja. . . Parema, kuni tuleb isa sulle järele, peab Lembituga nõu ka . . .

Ta oli rahulik mees, lähenes kolmekümnele ja oli mõelnud isaga järele, et võiks vahest võtta Helmiku naiseks liivlannast Marana kõrvale, kellelt tal oli juba kaks tütart, aga polnud veel poega. Marana aga polnud suurest soost ja jäänud välja lunastamata, kuna Helmik pidi olema kalevite rahva laps ja suurest ja rikkast hõimkonnast. Kui tuleb ta isa järele, üks siis näe ja kuule.

Ihameel ei teadnud midagi tema mõtteist ja kavatsustest, kuid vihkas teda praegu. Ta oli enese meelest nii armetu ja tühine, et pigistas vaid rusikaid ja hambaid kokku. Ja et mitte olla seal nagu pilkealune, läks ta vaikides minema.

Tal oli vaja võimu. Ta oli näinud katku, keda polnud näha suutnud keegi. Ta ei tahtnud enam oodata, mida ütleb kunagi temale Harivalde. Ja tahtis teada saada, milleks ta siin on.

Käsiõõsekil istus ta ühel aidaesisel eemal teistest, nii et nad teda ei näinudki, ja kuulis, kuidas Raik nüüd kõneles Helmikule ja ka sinna tulnud Kaiole ja Härmale võitlustest Viljandi linnuse ümber. Ta oli uhke oma lellele Harivaldele, kes oli olnud kaitsjate seas. Ei olevat õige, et Harivaldel oli ainult üks poeg, Tiilik. Tal oli veel teine, noorem, Kävart, vapper sõjamees ja rõõmus nagu kevadine päike.

Kui sakslased tulid Viljandi alla, oli Kävart olnud üks esimesi, kes tungis linnusest välja ja löi maha enne neli raudriides meest, kui taganes nende relvadega linnusesse. Huikas kantsi harjal ja näitas oma saaki. Aga juba teisel väljatungil sai selja tagant hoobi pähe, mis löi uimaseks. Nii jäi ta sakslaste kätte. Lätlased ja liivlased olid seni rüüstamas külasid ümbruses ja saanud sealt ka mõne mehe kätte. Neid oli neljakümme ümber, vanu ja ka päris poisikesi veel.

Oli neid siit Metsakülastki, Meelet oli ja Kerimo ja Koip, vana Lello ja noor Murdet, pea poisikene alles.

„Sakslased ütlesid, et kui meie alla ei vannu, tapetakse vangid. Kävart aga hüüdis meile alt: „Tapku! Alla ärge andke!” Harivalde hõikas temale: „Oled mees mis mees. Alla me ei vannu!” Kävart oli seotud ja hüüdis:

„Kui saaks lahti, küll ma neid notiks.” Harivalde vastu: „Olid mees juba küllalt, kuulsust võitsid oma isale ja enesele.” Ja kõik vangid hõikasid: „Ärge alla andke.” Kävart aga astus selle rüütli ette, kel oli seljas pikk valge sõba ristiga, astus ette, nagu tahaks temale ütelda midagi, ja sülitas temale näkku.”

„Ja mis siis sai?” oli kuulda Kaio rahutut häält.

„Sai, mis pidi saama, raiusid kõik maha.”

Ja natukese vaikimise järele: „Seda viha siis! Seda viha, mis on.”

Härm ütles tasa. „Helmik ja Enel nutavad.”

„Ära ike midagi . . . meil oli veel raskem . . . alla pidime ikka vanduma . . . naised-lapsed nälgisid ja kustusid janu kätte . . . polnud parata midagi . . .”

Ja siis nägi Ihameel, kuidas Raik läks aeglaselt sara juurde, mille all olid hobused. Tal oli uhke kõnnak ja mehine nägu, milles polnud ei valu ega rõõmu.

Helmik läks naistetare poole, kus ukse ees seisis Raigu naine Maran ja kõneles omas keeles Imandiga ja Kuikaga. Kuigas teadis mõnda Marana sugulast ja ka Imandil oli ühiseid tuttavaid Satesele pool; Maran küsis huviga, kuid ütles enese väga rahul olevat Sakalast. Ta pöördus Helmiku poole ja kõneles, kui see hästi ei saanud aru, Sakala keeli temaga ning ütles, et tema ise võib küll õnne tänada, et rööviti siia. Jumalad ainult võivad teada, kuidas oleks Helmiku käsi käinud, kui mitte poleks Harivalde ja Vihas teda päästnud. Oleks viidud ja müüdnud ära rahva sekka kaugele lõunasse, kus keelt ei tunne ja inimesed päris võõrad. Kui tema noor oli olnud ja veel Sateseles, siis toodud kord merd mööda tagasi tüdruk, kes oli viidud maad mööda ja oli olnud mustajuukseliste ja mustade silmadega inimeste keskel, ikka läinud käest kätte ja viimaks kõik maailma riigid läbi. Kuni saarlased leidnud ta võndude maalt ja toonud tagasi. Oli vanaks jäänud teine ja sageli kukkunud päise päeva ajal sonima võõras keeles. Aga ikka oli olnud veel ilus inimene.

Naistetares, kus emandaks oli Harivalde naine, juba hallijuukseline Püvi, oli ka ühtelugu juttu neist, keda ära oli tassitud. Kui vähegi sai, osteti tagasi, aga ega seda saanud igakord. Lembitu olevat kord kõik lasknud tagasi tuua, kes olid Sakalast. Aga mõned olid vahepeal surnud. Ja palju vara läinud see ka maksma. Kuid nüüd olevat kuulda, et ei lunastavat kedagi välja. Las olgu mehed vihased, olevat ta ütelnud, las pojad maksu kätte oma emade eest, isad oma tütarde eest, muidu viha vettib ja kurjus kopitab.

Emand istus järil nagu meestetareski kõige vanem ja käskija, ja valvas, et kõik sööksid korralikult ja teaksid, mida nõuab komme. Noored tütar-

lapsed õppisid perenaiste kohuseid ja kuidas käituda, õppisid majatööd — kuduma ja lugulaule. Ning emand Püvi nõudis ka Helmikult, et see laseks kuulda Harjumaa lugusid. Kiitis siis ja kõneles, et viimaks olekski parem, kui Helmik jääski siia. Ta mõistis, et Raigu juutuajamisel Helmi- kuga oli oma tähendus.

Helmik aga oli Marana endise jutu mõju all. Mäletas ka kõik, mida puha mõttes läbi oli kannatanud nagu looma, reele pannud nagu pauna ju külmetada lasknud ning nälgida. Siis oli mõtelnud, et esimesel võimalusel telb enesele otsa peale.

Ning nüüd seda meenutades ütles ta, ise õlgu kokku tõmmates nagu külma käes:

„Nüüd mul juba ükskõik, kes mu võtab, kas või Ihameelgi.”

Kõik hakkasid naerma, sest Ihameel oli veel ju noor ja pealegi nõnda kohmetu ja õieti veel mitte kui midagi.

„Ära ennast ikka nii odavaks tee,” ütles Püvi andestavalt naeratades, „küll on ikka paremaid ja pärisemehi ka sinu jaoks olemas.”

„Mina aga lähen küll Ihameelele,” lausus järsku Enel ja vaatas välja- kutsuvalt õele näkku.

Naerdi veel rohkem. Aga mõlemad õed punastasid, ning nüüd Helmik enam jutust osa ei võtnud, vastas küsimistele üksluiselt ja hajameelselt ja oli nagu tujust ära.

Ta mõtles mis teda ajas ometi nõnda kiusakas olema selle vaese poisi vastu, kes temale mitte midagi pole teinud. Nägus ta on oma silmadega. Need nagu leinavad või mõtlevad või ei tea, aga nad on kaunid. Ja nad on pehmed ja lahked, eriti kui ta kõneleb Enelaga. Ja nii tore on ta nüüd, kus Harivalde temale on andnud uued riided. Silmad löid temal aga nagu tulesära täis, kui Raik ütles, et ta on sulane.

Ning nüüd saab ta kindlasti kuulda, Eenelgi ütleb ära, et tema on nagu see viimne, kellele minnakse.

Helmik oli rahutu. Ja siis tõusis temas uuesti viha Ihameele vastu. Miks pidi ta ise siin istuma ja tema pärast mõtteid mõtlema! Seekord, kui ta puid ei raiunud ja vahtima jäi nagu ogar, seekord oli õigus temale ütelda, et liikugu natuke. Tema aga vaatas nagu igavene aituma, nagu oleks ei tea missugune ime silmade ette sattunud. Ei ole mingi komme nõnda vahtima jääda pärani silmi. Siis oli õigus ütelda, kuid nüüd polnud ju mingit põhjust. Kui kuuleb, ei tea, mis ta ütleb.

Ja Ihameel kuuliski. Ei olnud küll Enel, kes seda temale ütles, aga ümmardajad naersid kaevu juures ja ei näinud teda. Ta tuli Kaioga hobuste juurest ja siis kuulis.

Ei punastanud nüüd, vaid läks valgeks.

Kai kõhatas ja ütles, et ei maksa väljagi teha. Kui on saadud siia, võib saada ka minema.

„Nüüd aga nimelt ei lähe,” ütles Ihameel. „Nüüd lähen Harivalde juurde ja küsin, mis meist saab siin.”

Ta astus meestetarre ja läks kotta. Seal aga oli Lembitu paari vanema mehega. Harivalde ütles, et kui midagi on ütelda, siis oodaku. Kuna oli seal veel teisi seismas seina ääres, jäi ka Ihameel peatuma. Ka Kaior tuli juurde.

Nad kõnelesid sõjast.

„Nagu sahaga künnavad läbi,” ütles Lembitu.

„Otenpääst Vaigani, Soontagast Läänemaani, Varbolasse, Somelindeni, Karedani, järjest. Ugandist suurt abi enam pole.”

„Katk hakkab väsima,” lausus üks vanem.

„Katku neil ju niisamuti,” tähendas Harivalde „Aga neil tuleb alati lisa laevadega.”

„Kui saarlased ja rannamehed poleks kaotanud Koival niipalju laevu, siis oleks kerge Väina teed sulgeda,” kõneles Lembitu ja häälest oli tunda kahetsust. „Saavad ju nüüdki veel, kui aga poleks meil seda hiljaksjäämist. Kord longib üks järele, kord teine. Näe, Koival jäid saarlased ning Räveta ja Ridala mehed hiljaks, oleksid pidanud teele minema varem, enne kui merelt jõudis abiväge Riiga. Ja ka meie oleksime pidanud kiirustama Beverini alla minekuga. Nüüd muudkui raske kaotus.”

„Puhata vaja,” ütles üks vanem.

„Jõudu koguda,” lisas teine.

„Ma lähen Saaremaale,” ütles Harivalde.

Lembitu vaatas teda kiire pilguga.

„Aga sel ajal võime ju ikkagi rahu pakkuda.”

Rahu pakkuda võib, olgugi et häbi on,” tähendas Harivalde tasa. „Ma kuulan vahepeal, mida mõteldakse Saaremaal.”

„Nii siis rahu. Vaherahu. Kas kolmest aastast jätkub?”

„Jätkub,” arvas üks vanem. „Nad ise lõõtsutavad ka. Lätid ja liivid päris hingetud juba.”

Sisse astus uhkes rüüs mees, kolmekümne-aastane umbes, väga heledate õlgadeni langevate ja siledaks soetud juustega. Saarmanahast karvamüts oli tal kukla poole lükatud, nagu oleks tal palav, saarmanahast poolka- sukas eest lahti, kullaga õmmeldud kuub all. Ta oli keskmisest natukene pikem, jaheda näoga, julgete silmadega. Seisatas natukene ja tervitas.

„Tere tulemast, Õnnepäivä,” ütles Harivalde ja tõusis, et ruumi teha uuele külalisele.

Õnnepäivä oli vahest kümme aastat noorem Lembitust. Viimase ema oli noorelt surnud, isa teine naine oli sünnitanud ikka tütreid, kuni siis viimaks tuli ilmale poeg ja sai siis selle nime. Suure Sakalamaa vanemaks oli aga Lembitu, armastatu.

„Arvasin ka Meeme siin olevat,” ütles Õnnepäivä.”

„Meeme tuleb alati söögijaks,” tähendas Lembitu ja teised muigasid, sest Meeme suur isu oli tuntud.

„Teata siis, mis räägid,” pöördus Lembitu oma poolvenna poole.

„Alistekunnas pole tuju kadunud,” alustas Õnnepäivä, „aga jõud on jäänud väikeseks. Tõsi küll, mehi on palju langenud, Meeles on surma saanud Kärbo, Int, Metso, Lambis ühes mõlema pojaga, Lembitõive. Kõve — kahju suur. Hulk orje on ära viidud, veiseid ja hobuseid. Neid on aga jälle ka saadud küllalt Lätist, naisi ja lapsi. Võtab aega, kuni neid jälle vahetatakse Kividenpääl või Rävelas uute orjade vastu, nurmed jäävat sööti muidu. Ja te teate Alistekunna mehi: kui salved pole alati kuhjaga ääreni, siis nad arvavad nälja käes olevat.”

„Omajagu õigus neil ka.”

„Piiriäärne rahvas.”

„Palju uusasunikke.”

„Nad olevat lätlastega ja liivlastega juba vaherahu teinud.”

Nii kõlas läbisegi.

„Vaherahuga on nõnda,” naeratas Õnnepäivä, „et seda võib ka üles ütelda. Heida aga oda üle piiri, kui teine sind ärritab. Aga lätlastel ja liivlastel pole praegu ka tuju ärritamiseks. Käisin ka nende pool vaatamas.”

Tekkis väike vaikus.

„Asti järveni käisin ära. Nägin ja kuulsin mõndagi. Pole sealtpoolt oodata suurt sõjatuju nii pea.”

„Ega vist pole jah — puhtalt ahervarred igal pool, nägid küll ise.” Seda kõneles seina ääres istuv mees, kes vahetevahel suurest kannust oli rüübanud õlut.

„Nägin küll,” naeris Õnnepäivä. „Seal oli küllalt sinu kätetööd vaadata. Lajane . . .”

„Seda küll,” arutas nüüd edasi Lembitu, „seda küll, et sõjatuju ei ole. Aga kui tuleb laevatäis laevatäie järele Saksast ja need sunnivad, siis muudkui mine. Nüüd kui on vaherahu, nüüd peab käima Sateseles ja katsuma, kas ei saa Toreidagi liividest asja. Kuid Kaupoga pole küll

midagi enam teha — ta ju põline kristlane juba. Ei andesta ka poja ja väimehe surma.”

Naised hakkasid kandma lauale kausse, taldrikuid ja kanne. Ihameel nägi, et ka Harivaldel on veel rikkust küllalt, et tuli välja hõbedast vaagnaid ja tinataldrikuid puust aluste asemel, milledel söödi siin tavaliselt. See, mida tegi Lembitu omas kodus venelastele näitamiseks, see oli nüüd külaliste austamiseks.

Kui toodi lauale terve, oda otsas küpsetatud lammas, ilmus ka Meeme.

Ta tuli sisse tormakalt ja tujuküllaselt, oli suur ja lai, umbes viiskümmend aastat vana ja punakate juustega. Ei olnud isegi talv suutnud tema tedretähti kaotada. Pühkis käeseljaga high laubalt ning asus kohe sööma, ise täie suuga seletades:

„Kätte saime ta maida tarkuse ikka . . . Vaat' sepp, see noor Kudres ikka . . . see ju tõmbas mahalöödud liivi riided selga, võttis kätte oda ja kilbi . . . ja poetas ennast nende sekka . . . kui hakkasid minema. Hei . . . seal Loodeküla pool tuli metsast välja . . . oma inimene kunagi. Tal ju ka liivi keel selge . . . Kõndis siis selle riistapuu järel . . . küsis ja vaatas . . . vahtis ja päris . . . patarell olevat ta nimi . . . Aga mis meil nimest! Kui aga kive pillub . . . Kudres poetas ennast, kui küllalt oli näinud, metsa tagasi. Ja nüüd septses sellidega, kuni täna saimegi riista vinna . . . Vibud vaja kangemaks veel teha, vinnad sitkemaks . . . hobusejõhvist kõied . . . kõik mis vaja . . . Siis võib minna Beverini alla, Toreidasse, kas või Kukuenoisi ja Riiga.”

Sõi ja jõi ja seletas, laskis enesele ulatada tarvasarve, mille äär oli kanditud hõbedaga ning mille ümber olid hõbedast rõngad, kummutas selle tühjaks, ei andnud teisele jällegi mahti sõnaks ning auras tervisest ja tujust.

Sisse tungis üks vanem naine, trügis läbi toite ja jooke kandvaist ümmardajaist, vaatas otsides ringi tühjade silmadega, mis peatusid lõpuks Lembitul. Selle pilk aga otsis nagu abi Harivaldelt.

„Anninga lesk,” ütles tasa keegi Ihameele kõrval. „Mees langes ühes kahe pojaga, teised lapsed viidi ära.”

„Sa anna mulle nüüd tagasi mees ja lapsed,” sosistas naine pikuti üle laua, nagu ütleks ta mõnda saladust. „Olen küllalt juba oodanud. Miks sa neid peidad?”

„Taara avitab, emand Küllike,” vastas Lembitu. Kõik vaatasid enese ette.

Naine oli riides puhtalt ja ta valged juuksed paistsid heledalt punase tanu alt. Ta oli ennast ehtinud nagu piduks. Nägu oli vaikne ja kahvatu.

„Sa oled ju suur Sakalamaa kuningas, sa käsi, et lastagu nad lahti.

Te olete kõik suured kuningad ja ka mu mees on kuningas ja mu lapsed on kuninga lapsed. Miks nad ei söö su juures?"

Harivalde tõusis ja astus Küllike poole, see aga heitis järsku põlvili tema ette.

„Ma pole kunagi anunud, aga nüüd palun, anna tagasi mees ja lapsed.”

„Sa tule kaasa,” vastas Harivalde, tõstis ta üles ja talutas ta välja. Naine vaatas veel kord tagasi, naeratas õnnelikult, kummardas Lembitu poole ja ütles: „Aituma.”

Nad ei teadnud, mil viisil Harivalde teda rahustas, aga see oli tema amet. Kes mõistuse on kaotanud, on pühad. Ja targad saavad nendega toime, sest ka nendega kõnelevad jumalad nagu segastegagi.

Kui Harivalde tagasi tuli, ütles ta, et ilm hakkab keerama kevade poole. Pole vaja kaotada aega — ta läheb lähemal päeval Saaremaale.

„Mis olen mina siin sinu juures?” sõandas hiljem Ihameel temalt küsida.

„Sa tuled Saaremaale kaasa.”

„Aga ega ma pole su sulane.”

„Kes ütleb, et oled sulane?”

„Teised kõnelevad.”

„Küll ma neile kõnelen ka,” vastas Harivalde. Siis nagu mõteldes: „Mul ju vara küllalt, näed ise. Ela Ōpi. Sul silmad niisugused. Kas kuuled mõnikord häält, mis teised ei kuule?”

Ihameel ei teadnud.

Järgmisel päeval võttis Harivalde ta kaasa urikivi juurde.

Harivalde vend Valdik oli ka seal, kõhetu, natuke küürus, kuid pikkade, tugevate käsivartega. Käed aga olid õrnad ja peente sõrmedega. Nendega soris ta hellalt oina sisikonda, näitas Harivaldele, kuidas kuhjusid soolikad ja kuidas oli vajunud magu. Oinas oli langenud pahemale poole, mis ei tähendanud head.

Harivalde näitas nüüd ka Ihameelele, kuidas peaksid olema siseelundid üksteise kõrval ja peal, kui on hea tähendus.

„On ju süda parajal paigal, neerud ja kops ja põrn ka, see nii paha kõik ju ei ole. Peab lepitama jumalaid, nad on pahased millegi pärast ja ei tea aimata, kus on süü.”

„Vahest pahandavad nüüd, et igal pool ju lastakse sisse pappe, näe isegi Saaremaal olevat neid, olgugi et mitte keegi pole sundinud.”

„Nad niisama nagu meiegi varem, et las jutustavad peale lugusid ja laulavad ja mängivad pilli...” seletas Harivalde rohkem Ihameele poole. Siis Valdiku poole: „Sa seleta Ihameelele taevast ja tähti ja õpeta rohtusid.”

„Sina lasksid noolega katku pihta,” lausus Valdik lahkelt. „Sa vahest õpid nägema veel rohkem. Aga võtab aega ka ja hoolt ja vaeva. Kas oled kunagi nälginud?”

Ihameel jutustas, kuidas oli küttimisele minekuga ja eksimisega metsas ja tuisus.

„See oli vastu tahtmist,” naeratas Valdik. „Aga kas ei võtnud seegi pea selgeks ja ei toonud silmade ette, mida muidu ei näe?”

Ihameelele meenus, et virvendas silmade ees ja unenäod olid kummalised.

„Teine asi, kui seda teed meelega. Ära võta neli päeva ei tilka vett ega iva suhu. Siis alles näed. Ja siis harjuta edasi viis päeva. Siis hakkad varsti nägema ja mõistma.”

Nüüd julges Ihameel jutustada, et tema isa on sajanud sohu Musta Meego. Ja seejuures meenus talle, kuidas isa oli algul alistunud ja vihanud, käsipõsekil, küürus istunud, kokkutõmbununa, nagu pigistaks oma hingest midagi, ja vihanud üle soo.

„Tahtma peab, ihust-hingest tahtma, luu ja lihaga tahtma, nõnda kõvasti tahtma, et kõrvad hakkavad laulma ja hing jääb kinni. Ja siis veel kõvemini... siis saab teist sohu saata küll...” ütles Valdik.

„Sul ikka isa veri vist, ega sa muidu poleks katku näinud,” lausus Harivalde.

„Südame pead harjutama tugevaks, nii nagu teine harjutab raudseks oma käsivarre,” lisis nüüd omalt poolt Valdik. Ning nõnda hakkas Ihameel õppima targaks.

Ta tegi oma südame kõvaks. Tegi kõvaks neil vähestel päevadel, mis ta veel oli Metsakülas, Enela vastu, hoidis temast eemale ja ei vastanud, kui tütarlaps teda kõnetas. Raske see oli, aga ta tahtis nüüd saada kellekski, kes võib mööda vaadata Helmiku põlgusest. Helmik ise pidi tühine olema tema kõrval.

„Mina ju küll tahan sulle naiseks tulla,” ütles Enel ja vaatas temale paludes otsa.

„Mis on sinul ka tahta,” vastas Ihameel ja keeras temale selja, „oota enne, kas mina tahan.”

Ning ta tundis, et läski kergemaks, olgugi et halb oli haiget teha tütarlapsele. Appi tuli temale ta äkkviha, mis tegi pea soojaks. Ta ütles seda nagu Helmikule enesele, uskus, et Enel ütleb edasi, ja ta nautis oma tunnet, et ei tähenda midagi tüdrukute rikkus ja sugukond. Rikkust võib ta ise saada, võimeid omandada, mis toovad kätte vara ja vägevust.

Ning Ihameel hakkas astuma otsustavalt, käituma vabamalt.

Nüüd oli ta viimased päevad koos vaid Valdikuga ja Tiilikuga. Ja Tiilik näitas temale, kuidas võib juhtida inimesi oma tahtega.

Nad olid parajasti kõnelemas selle üle, kuidas ära tunda, kas ohvriks toodud loom on täielikult terve ja igapidi laitmatu. Vaatasid üht vasikat ja katsusid teda, uurisid silmi ja sõrgu, kui parajasti tuli üks ümmardaja jahumatiga, et minna aida juurde.

„Sa vaata nüüd,” ütles Tiilik, „ma panen ta kõndima, kuhu ta ei tahagi.”

Vaatas tüdrukule kord silmi. Se kohmetas, hakkas laugudega pilgutama ja kõndis siis aita. Kui ta välja tuli, seisatas ta natuke, pani siis ettevaatlikult mati maha ja läks meestetare poole.

„Nüüd toob ta mulle välja vibu ja nooled,” lausus Tiilik saladuslikult ja oli ise seejuures tõsine, pidas nagu hinge kinni ja jälgis käskiva pilguga tüdrukut, kes läks nagu unes tarre. Ja sealt ta tuli varsti tagasi, tõi vibu ja nooled, ümises midagi, pani need Tiiliku jalge ette maha. Läks oma jahumati juurde, pühkis käeseljaga silmi, võttis siis mati ja läks naistetare poole.

„Miks ta tõi sulle vibu ja nooled?” küsis Ihameel.

„Sundisin. Tahtsin, et toob.”

„Aga sul pole ju neid vaja.”

„Nimelt, et pole vaja. Kui ta oleks toonud kasuka, siis sa oleksid arvanud, et külma pärast. Kui tahan, jookseb metsa, kui tahan, paneb tarele tule otsa.”

Tiilik oli tõsine ja tõmbas ise hinge. „Kui ise katsud, näed, et väsitab. Selle tüdrukuga on kerge nüüd. Vaimud lähevad nüüd temale ruttu kallale ja sunnivad. Algul oli raskem.”

Ihameel katsus Helmikuga. Enne päikese loojakut hakkas ta soovima, Helmik tulgu tarest välja. Tulgu ja tunnistagu, et ta on halvasti ütelnud. Tulgu ja painutagu pead.

Ja Ihameel surus hambad kokku, tahtis vihaga ja kurjalt ja tundis, et hakkab viimaks nutma nagu poisike suurest kiusust.

Siis tuligi Helmik välja. See põrutas aga Ihameelele nõnda vastu südant, et ta ise hinge tõmbas ja kähku ära läks. Ta oli väga väsinud, aga ta uskus nüüd, et tal on võimu.

Helmik aga oli mõtelnud, et on halb olla nõnda rahutu, et läheb natuke õhu kätte. Kui ta nägi Ihameelt, oli tal veel halvem ja ta jäi seisma. Siis nägi ta poissi ruttu kaduvat hoonete taha.

„Katku ta ei karda, mind aga kardab,” mõtles ta. „Või vihkab,” mõtles ta edasi. Ta südametunnistus oli vilets, aga uhkus ajas ennast püsti. Enel olgu vait oma lobisemisega. Mis see mehele ära ei tee, kui üteldakse midagi.

Ning siis oli natuke rahulikum, kui ühel hommikul vara Harivalde

ühes Ihameelega olid läinud sõidule Saaremaale. Polnud nad kedagi jumalaga jätnud. Kadunud salaja.

Kuid rahulikum oli. Ja Kaioga võis juttu ajada, pärida Härmalt, kus ja kuidas nad seni on elanud, kelle poeg on Ihameel. Ja nad jutustasid oma tutvumisest, Mustast Meegost, Kasenpääst ja Suviharjast.

V

Kui hiljem Ihameel mõtles tagasi oma mälestustele Saaremaast, siis kõlas tal alati kõrvus vasarate laja vastu laudu. Nagu taoks kogu Saaremaa ja oleks täis tõrva ja suitsu.

Nad ehtasid laevu, kiirelt, kibedalt. Nad olid harjunud kaotama neid marudes merel, võitlustes võõrsil, iga aasta jäid hulgad kaotsi. Aga nüüd, Koiva lahingus oli kaotatud kõigele tavalisele lisaks õige suur hulk, üle saja. Räveta mehed ja Ridala omad, rannarahvas Lindanisast Hanilani oli ka maha pidanud jätma Koival oma paarsada laeva.

Olgu. Kui on kaotatud sada laeva, siis ehitatakse asemele kolmsada. Ja sellepärast kajab Saaremaa vasaralöökidest.

Ega ei jäeta.

On kaotatud palju mehi. Aga sõjas kaotatakse neid ju. Ega vastanegi kaotamata ei jäta.

Ja kuigi mandril tehakse küll rahu praegu mõneks aastaks, siis on see ju ikka mõneks aastaks ja mitte igaveseks. Kes hakkab igaveseks rahu tegema raudrüüs meestega?

Seda rauda neil on. Aga rauda on ennemgi nähtud. Rauda tuleb vedada koju mööda merd, kust aga saab, Rootsist ja Taanist. Ojomaalt osta, Rootsist riisuda, kui heaga ei anta. Selleks on laevu vaja. Ning sellepärast kajab Saaremaa.

Ei saa ju panna iga meest soomusrüüsse. Ei saa igale kiivritki. Ei ole kõigil mõõkugi seal mandril. Ja mis on, painduvad kõveraks. Et siis olgu vanemal ja kalevite soost rahval. Kuid ega neid mehi ka ei jätku igaks sõjaks, kahanevad. Koivalgi varises neid kolmesaja ümber, kõnelemata teistest sõjameestest.

Kiidelnud liivlased Riias, et saadud saaki paar tuhat hobust. Kiidelgu, seda ei usu ka poisike. Kus see hobune nii kerge on saagiks saama! Ratsamees seljas ja kihutab. Ja kui ratsamees langeb, siis on teine kõrval, kes võtab kinni ohelikust ja viib ära. Pole see nii hull nende hobustega,

sai neid minema suurem osa ikka. Kuigi neid läks kaotsi ka. Aga võidu teeb iga mees suuremaks kui ta on, hoopis ja kiitleb.

Ei maksa ka salata, et löök oli ränk, mis saadi, peksud päris parajad. Ikka omaenese süü. Ise alati uhked ja turedad, ikka muudkui selga ja selga ja ei taha vaadata, mis sünnib su enese selja taga. Oleks pandud ikka vahid välja kaugele lõunasse ja läände, küll siis oleks teateid ka, siia tulevad raudmehed, rist rüül.

Tarkust neil on, seda ei saa salata. Niisugune riist nagu patarell, see heidab kive kaugele, ja missuguseid mürakaid veel! Ja teisi riistu värvate ja palktarade purustamiseks. Neid peab järele tegema ja tehaksegi. Nad on tugevad kaugelt ja tugevad lähedalt. Kaugelt patarellid ja veel ammudki. Viimase raudnool jookseb pika maagi pealt pealuust läbi. Ei saa seda vibuga ega ka kõige tugevama mehe odaheitega. Ja lähedalt, seal neil on rauaga kaetud kilbid. Lõhud küll tapriiga puruks teise, aga seni on sul raudnool keres.

Nüüd on seppadel tööd ambude tegemisega. Saaremaal kajab laudade tagumine ja kiliseb raud seppade alasil.

Seda kõike kuulis Ihameel Saaremaal. Seal oli rahvas kärmas, agar ja usin, jutt voolas neil nagu töögi.

Ja targadki olid ametis. Nad olid kuulsad ja neid Harivalde otsiski. Et vahest nad teavad rohkem, vahest on nendel rohkem õnne ja taipu jumalate tahtmise selgitamisel.

Ihameel nägi, kui kuulsad nad olid. Sadamasse oli tulnud kõrge kogi kaugelt lõunast hoopis tumedate ja tõmmude meestega. Need tahtsid teada tulevikku, maksid kalli varaga. Oli väga rikkaid mehi nende seas. Ja oli ka palju teisi võõraid laevu läänepoolseis sadamais, mis pehmel talvel ei külmanudki kinni, — üteldi olevat Ojomaalt. Ojomaaga oli saarlastel rahu. Ka neil laevadel oli mehi, kes otsisid nõu, õnne ja abi murede ja haiguste vastu.

Kanti sealt Ojomaa laevalt maale mees ja viidi Veigu juurde, kes oli kuulus tark. Mees oli suremas juba, ta nägu oli sinine. Oli kaua põdenud.

Veigu oli, nagu nimigi ütles, kasvult väike ning ei oleks keegi võinud ütelda, et tal on sees vägevust, mida pole teistel inimestel. Tal oli vaikne ja tasane nägu. Silmad küll olid suured ja nagu murelikud. Ning Ihameel pani temagi juures tähele, et nõiad ja targad pole rõõmsad inimesed. Oma teel siia ning Saaremaa mitmes sadamas oli Harivalde üles otsinud kõik targad. Need olid kõik tõsised ja nende pilk ei peatunud pikalt inimestel. Ihameel arvas tundvat, et nad ei taha liiga sügavale vaadata inimeste saatusse, mille kohta neilt pole nõutud õigust.

Veigu tare oli väga palav. Seal oli vähe rahvast, muist paistsid olema Veigu abilised. Ja kuumus tekkis tulest, mis oli tehtud maha tare keskele.

Mees pandi maha paljale savipõrandale. Ta ülemine keha paljastati niuateni. Siis sulges Veigu kõik luugid ja ukse, mattis kõik veel vaipadega kinni. Ajas siis ka ise ülemise keha paljaks. Ihameel nägi, et ta oli kõhnem, kui ta oli arvanud, ja et ta ihu oli väga valge.

Haige oli maas päris oimetuna ja ta roided kerkisid ebaühtlasest ja puhangulisest hingamisest. Kuumus tares tõusis kõrgele. Kuid Veigu hakkas tegema imelikke liigutusi, vingerdas, tõmbles õlgadega ise aga seistes ikka samal kohal.

Siis langes ta haige ette põlvili ja hakkas teda katsuma kätega, muljuma, kord siit, kord sealt, ise ümisedes ja sõnu nagu haukudes, sõnu, mis polnud mõistetavad ja vahest võõraski keeles. Järsku ajas Veigu enese jälle püsti, kahmas vöö rippuvast nahkkotist mingi peotäie ja viskas selle tulle. Otsekohe tõusis kollast suitsu paksult ja kohisedes. Imelik lõhn hakkas täitma tare.

Ning nüüd hakkas Veigu tantsus keerlema ümber haige. Ta silmad välkusid, tal oli nüüd hoopis teine nägu, ta paistis kannatavat ja ta ulus nagu valust. Ikka kiiremaks läksid ta liigutused, ta ulumisest ja imelikust häälikuist eraldusid karjatused, mis olid nagu kärkimised ja vihased etteheited haigele. Ta nõretas higist ja läikis, pildus aga ikka mingit puru tulle, et seda veel kõrgemale leekima panna.

Nüüd kriiskas ta ja tampis jalgadega. Ja ta abimehed hakkasid lõgistama puupulkadega mingisuguste anumarnaste puunõude vastu, mis olid kummuli. Enne tasemalt, siis ikka kiiremalt ja kõvemini, kuni Veigu karjatused ja müra läksid nõnda suureks, et Ihameel oleks tahtnud katta kõrvad. Aga ta ei julgenud.

Veigu pildus ikka edasi keereldes ja kisendades alatasa puru tulle. Ning hakkas siis juhtima suitsu viirusid, ta haaras kätega sisse, tõmbas jugasid enese poole ja saatis teisi keerlema, langema ja tõusma ümber haige.

See hingas raskelt, aga ta ei higistanud. Suitsuviirud rippusid nagu lõngad Veigu haralistel sõrmedel ja ta vedas neid enesega kaasa, hakkas neid siis kahmama mõlema käega kokku ja ikka madalamale vedama üle haige, kes oli avanud oma suu. Veigu kiskus ikka kiiremini suitsu mütsakusse, viirud liikusid madalal ja ühinesid pilveks, mis matsid haige, voogates ja lainetades.

Ihameel hakkas selles suitsupilves nägema imelikke loomi, kelledel polnud nime, lõustu, millel polnud sarnasust millegi nähtuga, või siis nõnda palju, et seal oli avatud lõugu, nokki, haaravaid küüsi, lohisevaid

tiibu, väänlevaid ussikeresid nägude ümber. Ta tegi oma südame kõvaks, et mitte nõrkeda kuumusest ja kartusest, jubedusest ja kannatusest.

Nüüd jäi Veigu tants ja keerlemine vagusamaks ja ta kummardus, liikudes ümber haige. Kätega, mis seni olid juhtinud suitsuviirusid, hakkas ta nüüd sorima selles suitsupilves, haaras ja viskas sealt midagi välja, ise vihast saajatades ja kriisates. Kiirelt kahmas ta siia-sinna suitsu sisse, otsides, kobades, nagu püüaks ta ojast kätega kalu, nagu põletaks ta näpud siin ja kõrvetaks küüned seal, nõnda katkus ta suitsu, mis nartsudena hakkas läbisegi virvendama, kahanema, haihtuma, tõusma kõrgemale. Ning alt tuli ähmaselt nähtavale haige mehe ihu, nüüd nõretades higist. Higi jooksis tal ka mööda nagu maha, tilkus silmakoopaist ja nirises mööda kurnatud põski, nagu nutaks ta. Võib olla, et nuttiski, sest ta suu tõmbles kaeblikult.

Veigu ajas end nüüd püsti ja tuikus. Ta vaikis. Ka tema abilised jätsid järsku järele kõristamise. Ning nüüd oli see äkiline vaikus nõnda jube, et Ihameelel vabisesid põlved. Aga siiski nägi ta, kuidas haige oli avanud silmad ja vaatas tühjade pilkudega kõrgemale suitsule järele.

Keegi ulatas Veigule kannu. Sellest kallas nõid haige suhu mõne tilga. Haige sirutas ennast, käänas pea kõrvale ja jäi magama. Või suri? Ihameel ei mõistnud midagi, kui Veigu vajus jõuetult kokku. Teda hõõruti märgade rättidega.

Siis avati luugid ja uks. Öhtuhämarus hoovas tarre jaheda eelkevadise hõnguga. Ihameel tundis, kuidas teda keegi võttis käe alt ja talutas välja.

„Elama jääb,” kuulis ta Harivaldet ütlevat ja see hää l kostis väga kaugelt.

Kui ta toibus, teadis ta, et tal tuleb kaua õppida, enne kui saab neid võimeid, mis on Veigul.

Aga ta nägi varsti ka siin, nagu ta seda oli tähele pannud Metsakülaski, kuidas inimesed hakkasid temale omistama võimeid, mis tal enese meelest alles puudusid. Kuid hakkasid kasvama nimelt nende austavate ja poolkartlikkude pilkude kaudu, mis langesid temale, kui teda nähti tarkade seltsis ja kui juba teati, kes ta on. Harivalde oli siingi jutustanud, et ta on katkule saatnud noole ja sellega ta peletanud.

Katku Saaremaale veel polnud ulatunud. Rahvas ütles, et ega ta nii lennust ei saagi tulla. Jäätée mööda merd on pikk, ja kui nüüd veel kõik on täis lõhesid ning jää hakkab vastu kevadet murenema, ega siis polegi teda nõnda karta. Kuid siiski on julgem, kui on tarku, kes oskavad noolega teda tagasi ajada. Usk Ihameele võimetesse andis talle usku enesesse. Ja tema kõnnak oli uhkem ja iseteadvam, tema käsi oli kindlam loomade tapmisel urikivi ees ning pärastisel lahkamisel. Ja mõnigi kord

olid tema seletused ja ennustused küll teised kui vanemate tarkade omad, nende poolt aga siiski tunnustatud, sest nad olid samuti võimalikud. Päris kindel ei saanud ju kunagi olla jumalate tahtmise kindlaks-määramisel.

Saaremaal käis Ihameel ühes Harivaldega viies sadamas, kus igal pool oldi kõvasti töös laevade ehitamisega. Nad kohtasid aga igal pool ristiusu vaimulikke. Juba esimesel kokkupuutumisel küsis Harivalde nagu hinge tagasi hoides, miks neid siin peetakse ja ei hävitata. Ta sisises vihast. Kuid saarlane vastas, et nendega on ammuilmast harjutud. Neid pidavat siin Ojoma, Rootsi ja Saksa kaupmehed, kes lahtise vee ajal hulgani käivad siin. Ning on ju neidki, kes ei lähegi talveks minema, vaid kel on siin oma aidad ja laod. Eks neil siis ole ka oma jumalate tarkasid vaja. Ning muide nad ju kedagi ei segavat, olevat vaikne ja rahulik rahvas, tundvat rohtusid ja tegevat terveks mõnegi haige. Ei võtvat tasugi selle eest, et siis olgu söögipoolist või mõne riidetüki.

See vihje, mis oli saarlase poolt saadetud veidi muigava pilguga Harivaldele, oli ebamugav. Kuid Harivalde vastas, et ega jumaladki anna midagi muidu, alati nõuavad tasu. Ja eks toidupoolis ja riie lähe ikka ka ju tasu ette. Ning võib ollagi, et see tasuta ravimine on mingi hoopis kaval konks, omaette ka nõidus. Sellega võib kinnitada ravitu nende võõraste jumalate külge.

„Mis võõraste jumalate küljes ma olen,” naeris saarlane hooletult. „Vaata mul oli paiseid üle kogu ihu, ei aidanud ei suitsutamine ega määrimine ussiravivaga midagi, ei teinud mind terveks ükski meie tarkadest. Papp aga pani oma salvi peale, tõmbas iga paise ümber tõrva — ära kadusid.”

„Oleks kadunud niisamagi,” lausus Harivalde tusaselt, „vaata kui ei ajanud sulle oma salviga paha vaimu sisse.”

Saarlane pilgutatas natuke rahutult silmi, naeratas aga siis: „Ei, seda pole küll uskuda, liiga tuntud mees juba, see papp ikka.”

Need papid ei paistnud Ihameelegi arust olevat hädaohtlikud ega kurjad inimesed. Ta nägi neid vestlemas ja naerimas isekeskis ja saarlastega, kuulis neid kõnelevat Saaremaa keelt, aga tundis südametunnistust vastu rääkivat ning nagu ülekohut Harivalde vastu, kui ta isegi läks võõra papi kabelisse vaatama, mis viisil see ohverdab oma jumalaile.

Kabeli kellahelin kutsus mahedalt. Rist läikis kuldsest. Ihameel nägi kabeli ees seisvas saarlastest mehi, naisi ja lapsi ja mõnda sissegi astuvat. Ja kui Ihameel ise sammus üle läve, siis nägi ta seal juba ees teisigi saarlasi. Kuigi nad ei palvetanud, vaid niisama vaatasid ja kuulasid. Aga seal oli ka võõraid, küll vist sakslastest ning ojomaalastest kaup-

mehi, ja need põlvitasid, kuna papp ise oli nüüd pikas, uhkes rüüs, mis oli tikitud kullaga ja koosnes mitmest riidetükist, millest mõni oli valge ja ulatus maani, teine aga must, ning õlgadelt rippus alla paar väga laia tikitud ja ristidega kaunistatud linti. See kõik oli kaunis, ning magusat suitsu tõusis napakesest, mis oli hõbedast ja rippus ahela otsas. Seda kiigutas papp tasa, laulis vaikselt enese ette ja suits tõusis viirudena. Ristimärki rinnale tehes põlvitas papp väikese kuju ees, mis oli imepisike inimene, kes rippus ristil, käed laiali ja pea langenud õlale. Pidi olema suur nõidus, et osata teha niisugust kuju, mis oli täielikult nagu alasti inimene. Ja need vaibad, mis rippusid seintel, olid ka täis kujusid, mille peade ümber olid kullast sõõrid, ning need olid inimeste näputöö.

Vaadata andis siin õige palju ja kõik oli kaunis ja vaga. Kuid Ihameele arust pidid need vägevaks peetavad kristlaste jumalad ikkagi olema väga vaiksed ja tasased, kui nad armastasid niisugust ohverdamist. Palju vägevam oli pühas hiies urikivi juures leek, mis ajas oma suitsu taevani, rohkem täis rasket ja kurjagi saladust olid oksade küljes tuules kõlkuvad luud ja nahad, erutavam targa loitsutants, nõudlikumad tema karjatused ja hüüded, jõulisemad jumalad õhus, tuules, taevas, kogu laotuses.

Aga siiski, siin oli kuidagiviisi sõbralikum. Ja neil olevatki rohkem helduse jumalad, nii seletavat nende papid.

Kui Ihameel siis hiljem seletas oma käigust kabelisse, julgustatuna sellest, et saarlasedki seal käisid, siis naeratas Harivalde imelikult, silmis kurjust.

„Tundma pead õppima kõike,” ütles ta, „ka nende jumalaid. Helled nad on, kuid tahavad saada midagi hiljem. Paisete ravimise eest küll ei võta midagi. Aga kui kavalalt on saanud võimule, siis panevad kümnist maksma. Ja pühad hiied raiuvad maha.”

Ning jutustas, kuidas liivlased on maksualused ja peavad kuulama võõraste käske.

Harivalde ajas oma asju ja kõneles Saaremaa tähtsate meestega, kuna Ihameel kõneles tarkadega, õppis neilt ja küsis, vaatas ja päris.

Temaealisi oli palju, ja nendega oleks ta meeeldi mänginud jõumänge ja heitnud oda. Mõni kord kihvatas sekkaöömise iha. Kuid nad olid tema vastu imelikult aupaklikud, lasksid teda küll katsetada kord mõõgaga või hüpata üle lati, kuid ikka nõnda, nagu ei oleks see õieti tema asi. Ja kord üks ütleski temale, et ei saa ikka orjata kahte isandat. Teised küll vaidlesid vastu, et on olemas küllalt mehi, kes on kanged sõjamehed, kõvad hülgekütid, aga seejuures on ka targad ja tunnevad sõnu ja rohtu. Kuid siis jälle seletati vastu, et päris targad nad ju ikka ei ole.

Ihameel mõtles oma isale, kes ju ka oli talumees, kuid siiski oli tark

ja oli Musta Meego sohu nõidunud. Isa küll ise püüab salata, kuid vahest on tal vaimudega leping, et ei tohi kuulutada oma tarkust, muidu kaotab oma võimu. Või polegi tal seda nii palju, või aitab sellest mõneks üksikuks juhuks? Muidu poleks ta ju pidanud põgenema laande veretasu eest. Kuid vastastel võisid ju olla suuremad võimed ja tarkused, neil oli käepärast rohkem abistavaid vaime, ja neil oli rohkem rikkust urikivile kanda.

Ei olnud päris kerge loobuda noorte poiste seltsist. Lihased nõudsid venitamist ja liikmed painutamist, auahnus oleks tahtnud võistelda ja võita. Kuid suur süda, millele ta õieti oli uhkegi, kuigi kodurahvas püüdis kõnelda sellest kui mingist liigsest, mida peaks taltsutama, tuli siingi appi. Mõrudus, mis tekkis teiste jahedusest, muutus uhkuseks, ja Ihameel tahtiski olla uhke ja valitseda. Uduselt aimas ta, et temast vist ei saagi suurt nõida. Siiski oleks ta tahtnud selleks saada. Katku aga oli ta näinud oma ihusilmaga ja oli noole ta pihta lasknud. Seda ei võinud igamees. Ja kui õpib, küll võib veel rohkemgi. Kuid aitaks vahest ka sellest, kui õpiks niipalju tarkust, et jumalad oleksid ikka tema poolt, siis võiks olla ka rikas ja vägev ja sõjamees ja tark pealegi. Halvaks juba oma võimuga ja salajase jõuga kõik vaenlased.

„Vaata ja pane hästi tähele,” lausus Harivalde alati ning Ihameel püüdis vaadata ja tähele panna. Kuigi seda oli nii väga palju nii lühikese aja jooksul, et ei suutnud läbigi mõelda.

„Saad kord aega ka mõtlemiseks,” ütles Harivalde, „pead olema tüki aega vaikselt kohas . . .” Ning arutas, et ise sõidab tagasi Sakalasse, kuna Ihameel võiks jääda Saaremaale. Küll leidub ju siin tarku, kes ei ela sadamate kihas.

Ning oli tõepoolest palju, mida Ihameel nägi ja kuulis. Kui ta tagasi mõtles isakodule, siis oli see nagu unenägu, ja ka see maailm, kuhu ta oli sattunud, oli viirastus. Kaugel soode ja laante vahel paistis tagantjärele kõik nõnda vaikne selle kõrval, mida ta läbi elas nüüd, et hing ja süda puhkasid, kui ta mõtles Suviharjale. Kuid ei vajanudki ta õieti seda puhkust. Ainult kord oleks ta jälle kodus tahtnud olla, mõlema jalaga, äkki karata õue ja ütelda, et siin ma olen. Siis jutustada kõigest, surmatud meestest jää, katkust, Lembitust, rikkast Sakalast, arvutuist hobuste ja veiste hulkadest, linnustest, Saaremaast ja selle kajavast elust, laevadest, laevadest ja laevadest, — seda kõike kähku südame pealt ära jutustada ja siis ütelda, et nüüd lähen ma jälle tagasi. Kuhu tagasi? Sakalasse, Saaremaale, Järvamaale, Harju randa, igale poole. Ka Läti- maale, Riiga, liivlaste sekka, sinna, millest kodus pole kunagi kõneldudki, mõni kord vahest Kasenpää, kui vana Luurik ja Oolup olid jututujus. Kuid tollal kõlas see kõik nagu mingi olematu, nagu muinasjutt, niisama

kättesaamatu kui pilved ja see, mis nende taga. Nüüd aga oli see kõik ju kättesaadav, isegi temavanused poisid olid olnud Asti järvel, Kuldales, Riiaski, mõni koguni Ojomaal ja Rootsis.

Nii tahtis Ihameel käia kodus, astuda kord üle läve ja jälle minna.

Sest kuigi ta tundis, et noormehed Sakalast ja eriti siin Saares olid temast üle õige paljudes asjades, ees mitmest küljest, siiski tundis ta, et ka tema ise oli neist üle jälle teisiti. Teda peeti kellekski, tema oli vastu võetud sellesse suurde ühiskonda, mis rõkkas elust ja ettevõtlikkusest, ja temale oli määratud erikoht ja see koht oli tähtis ning vajalik. Ta pidi olema üks neid vahemehi jumalate ja inimeste vahel, ilma kelledeta oldi nagu pimedas ja elati nagu kobamisi. Ja kui ta oli olnud alguses kohmetu ja tal raske oli olnud kohaneda kõige uuega, mida oli ju nii arutu palju, siis hakkas nüüd see kirev ja tuikav elu juba saama tuttavaks, mõnikord isegi nagu enesest mõistetavaks. Veigu, kes tegi terveks laevalt maale toodud surija, oli pannud tema südame värisema esimesel korral, nüüd aga, kus ta teda oli näinud juba mitu korda tema ametis, nüüd oli ta vaid lahke vanamees, kes ainult palju rohkem teadis nõidusest kui tema ise, kes oli ju alles algaja ning õpilane. Mida võis Veigu, mida oskas Harivalde, seda mõistab tulevikus tema isegi. Kui ainult vaatab teraselt ja tallele paneb hoolikalt. Ning seda kavatseb ta teha.

Nüüd ei kipu ta enam teiste noorukitega võistlema kurnipildumises või maadluses. Ta vaatab nüüd pealt. Ja märkab seejuures oma võima.

Nad on nüüd kuidagi kohmetud, need teised, kui ta vaikides istub ja pealt vaatab. Ta ei tarvitse kõnelda sõnagi, ta vaid vaatleb. Ja soovib, et ebaõnnestuks osavaima odaheide, äparduks väledaima jooks, mööda lendaks kindla tabaja nool. Mida tugevamini ta seda soovib, seda selgemini tunneb ta, et tal on võimu teiste inimeste üle. Tema pilk ajab neid, alati hakkavad nad nüüd vaatama temale, on ebakindlad, langevad kuidagi tujust, naeravad võltsilt, võtavad siiski kogu oma osavuse kokku, kuid midagi on takistamas, ja katse läheb nurja.

Teinekord aga võis ta sisendada eneseusaldust. Siis pingutas ta end, et soov kasvaks tugevaks, kiitis ja julgustas. Ta ei olnud siis enam arvustaja, vaid oli mõttes ise kaasa tegev. Ja teised nagu tundsid tema osavõttu ja kaasabi, ja siis läks kõik palju paremini. Ihameel aga mõistis, et ta on keegi, kes võib juhtida oma tahtega. Väiksel küll esialgu, kuid siiski. Küll hiljem oskab ta rohkematki. Tema kõnnak oli vaba, tema kohmetus oli kadunud, ja tema pilk oli rahulik ja kindel.

„Sa otsi nüüd üles kõik,” ütles Harivalde, „kellele saadan sinu kaudu sõna. Kõnni läbi Saaremaa. Kus saad rohkem õppida, seal peatu pikemalt.

Kõnni läbi kogu Saaremaa risti ja põigiti, kui tuleb tuju, keera tagasi Sakalasse. Ma sõidan minema, meri on Muhu väinas lahti.”

„Aga kui tuleb sõda?” küsis Ihameel.

Harivalde jäi mõttesse.

„Tunne on küll niisugune, aga kust see sõda võib ikka tulla? Meil ju kolmeks aastaks rahu.”

Ihameelele oli tulnud see küsimus keelele niisama, ilma mõtlemata, kuid hiljem ta mäletas ise samuti nagu Harivaldegi, et ta nõnda oli küsinud. Ju mõni vaim pani mõtted liikuma sõja suunas.

Harivalde sõitis minema, Ihameel kõndis läbi Saaremaa risti ja põiki, peatus kõige kauem saare keskel paksus metsas Leigeri juures, kes oli alles keskealine mees, kuid elas tagasitõmbununa, erakuna päris üksi. Teda käidi küll vaatamas, tema suure tamme all oleval urikivil palvetamas ja ohvreid toomas, kuid ise liikus ta kodust eemale vaid haigete juurde.

Ta otsis metsas juuri ja taimi, võttis rästikuilt mürki, keetis sipelgaid, oskas lugemata palju sõnu kõikide haiguste vastu, kuid oli muidu sõnakehv. Kui küsti, vastas ta lühidalt, nagu kaaludes enne. Aga siis oli ka vastus täpne ja selge. Temalt õppis Ihameel väga palju. Sest ta võttis enesele aega mõtlemiseks küsimustele ja mõtlemiseks vastuste üle.

„Igakord ei aita,” võis Leiger ütelda oma rohtude ja sõnade kohta.

Ja Ihameel teadis siis, et on jõudusid, mis võitlevad üksteisega, ning et kõige tugevam arstim jääb alla, kui temale vastu seisab veel kangem võim. Aga arstimite ja tarkusesõnade poolest rikastus ta kiirelt.

Siin metsas vajus ümberringi ära kogu maailm. Nagu ei oleks teda õieti olnud. Nii oli ju ka olnud Suviharjal. Kuid seal ei olnud neidki, kellelt oleks võinud midagi õppida, seal olid sa ummikus ja hing pakitses. Siin aga voolas hinge kogu aeg uut ja värsket. Ja ka seda, mida kuulnud ja nähtud, võis uuesti läbi mõtelda, läbi kaaluda ja siis tallele panna kui mõistetut, ritta seada kogemuste sekka.

Ta oli kõndinud mööda tasast maad, kus nii palju oli kadakaid ja kus sõmer liiv vihma läbi laskis. Siin polnud viljamaa. Sellepärast olidki saarlased nii liikuvad ning agarad, sest nad pidid vilja tooma mujalt, pidid kaupleva ja kaaluma, et hankida toidupoolist. Aga selle kõrval kogusid nad ka rikkust ja võisid osta kõike, mis neil puudus. Oli küll Sakala paistnud Ihameelele rikkuse muinasmaana, siiski oli Saaremaa veel rikkam kõiksugu vara poolest, mida Ihameel veel polnud näinud. Niipalju hõbedat relvadel polnud suurel maal vist küll kusagil, polnud ka kalleid mõõku ja rõngashamesid nii sagedasti näha nagu siin.

Isegi Leigeril oli onni seinal kaunis raudplaatidega ja hõbekaunististega

kilp toreda mõõga kõrval. Kuigi tal muud palju ei olnud peale kastikeste ja napakeste, milledes oli rohtu ja salve.

„Ega nad mind pikalt ei aita,” lausus Leiger kergelt, kui Ihameel vaatles neid relvi ja näpuga järele vedas kaunististe sooni kilbil. „Pärandan sulle, Varsti.”

Ihameel vaatas Leigerile jahmunult silma.

Leigeri silmad naeratasid rahulikult, need sügavhallid silmad, mis seisid teineteisest rohkem eemal kui teistel inimestel.

„Ega sinust päristarka saagi,” tähendas Leiger edasi, „sa hüppad üle põõsaste ja pillud kive ja kaikaid.”

Ihameele nägu läks punaseks. Niisiis oli Leiger kunagi näinud, kuidas ta onnist eemal oli harjutanud nuiaviskamist ja painutanud oma liikmeid hüppamisega kaugele ja kõrgele.

„Ega see keela,” vastas ta häbelikult.

„Küll ikka keelab ka, ei tule peale mingi vaim karglemisega ja kärsitusega.”

Seejuures vaatasid Leigeri silmad nagu allikad sügavalt, selgelt ja saladuslikult, aga kuidagi värskelt.

Ning Ihameele imestuseks lõikas ta puhmast kolm vitsa, tegi kahest ladvapoolel otsal kärbisharud, pistis need maa sisse. Kolmanda laasis siledaks ja pani ta risti oksadega rinna kõrgusele.

„Karga,” ütles ta siis.

Ihameel nägi, et Leiger nõudis ikkagi tõsiselt hüppamist, võttis hoogu ja sai üle.

Leiger asetaski vitsa kõrgemale, ja ootas vaikiva naeratusena uut hüpet.

Nüüd puudutas Ihameel vitsa juba jalaga, kuigi jõudis üle.

Siis aga seadis Leiger vitsa oma õlgade kõrgusele, võttis lühikese hoo ja lendas nagu lingust visatuna üle.

Ihameel vaatas maha ja naeratas ebamääraselt. Nõnda üllatav oli see ja võõras, et kuulus tark hüppab nagu noormehed vainul võisteldes. Ei võinud Ihameel seda mõtelda Harivaldest, Veigust või ükstupuha kellest targast ja nõiast.

„Ega minagi pole päris tark,” lausus neid mõtteid täiendades Leiger. „Mulle ikkagi antud surra sõjamehena.”

„Kust sa seda tead?”

„Unememm käib juba mõndagi aastat ja kordab.”

Ihameel ei näinud und. Ja kuigi mõnikord harva, siis oli kõik unes nähtu nii tähtsuseta mööda libisenud, et ta ärgates õieti ei mäletanudki palju. Uneidel polnud temale midagi suurt ütelda ja näidata. Ning sellest

järeldas Ihameel, et ta veel väga kaugel on tarkusest, mis teeb suureks ja jumalaile lähedaseks.

Imelik aga oli, kuidas Leiger teadis isegi seda, mis parajasti käis peast läbi. Ta ju vastas kohe:

„Kui tahad näha, mida teised ei näe, siis ära söö kuus päeva enne täiskuud.”

Ihameelel oli alati hea isu. Ta oli mõnigi kord juba kaalunud ette võtta nälgimist. Süda hakkas tal põksuma, kui ta mõtles nägemustele, mis temale annavad siis vaimud. See pidi ta välja tõstma kõrgele suure hulga seast, pidi ta tegema pühaks. Aga siiski oli mingi salajane kartus ikka otsuse edasi lükanud.

Ja täiskuust teadis ta juba varakult üsna palju. Suviharjal oli ta poisikesena juba olnud rahutu täiskuu ajal, oli ärganud nagu surinast veres, läinud välja pimedast tarest ja vaadanud seda kahvatut ratast, mis oli nii jahe ja rahulik, aga tegi kurvaks. Tema valguses nagu võis ennast läbi näha sügavasse hinge sisse ja see pani pakitsema südame. Mitte järsku, mitte äkki, vaid imes ennast sisse tasa, pikkamisi ja tegi nagu seest õõnsaks, et tahaks ära lennata kurvalt ja ei olegi kusagil kodu enam.

Ihameel igatses kuud, aga kartis teda ka, ilma et ta enesele sellest aru oleks andnud. Ja et ta nälgima pidi täiskuu ajal, seda teadis ta varem juba, seda olid teinud kõik targad. Et siis noorekuu ajal omada jõudu, mis paneb seemned idanema ja kasvama kiirelt ning täidab arstimid ja rohud imeväega.

Ihameel teadis seda, kuid oli selle sissetungi saladuste ja vaimude valda ikka edasi lükanud.

Ja nüüdki läks ta meel kergeks, kui Leiger lausus hooletult:

„Aga on ju veel aega. Võid vahepeal enne veel minna lovesse, õppida loitsulaulu.”

Kuid seejuures läks Leiger ise ühe vana kännu juurde, mille juurtest kasvas tugevaid, käsivarre jämedusi noori puid. Neid ta vaatles, kummardus siis kännu poole, mille üks tugev haru veel meenutas endist suurt puud. Ja läks siis tarre, tuli tagasi kirvega ja värviliste lintidega. Viimased riputas ta kummardudes ja tasa sõnu pomisedes suure haru otsa ja hakkas siis raiuma paari parajat malakat.

Leiger ehtis ikka puud ja puhmast ohvrianniga, enne kui ta temalt hakkas võtma mõnda osa. Suviharjal ja Kasenpääl oli lepitud vaid paari pomiseva sõnaga, ja seegi läks teinekord kiiruga meelest. Kuid siis tasus puu ka varsti kätte. Kas lõikasid enesele hiljem näppu või kukkus pakk varbale või aga ei saanud niiviisi ilma palveta ja vabanduseta võetud

puutükist üldse asja: lõhkes teine või vedas oksa kohalt kirve viltu, ning oli veel hea, et ei tulnud suuremat paha.

Kui Ihameel nägi, et Leiger hakkas tegema kurnikaikaid ja tahus kurnisid, siis läks ta temale appi. Saaremaal olles oli Ihameel seda mängu tundma õppinud ja üldse näinud esmakordselt mängu. Ei puudunud need ka Sakalas, see meenus talle hiljem, aga tal polnud aega olnud mõista katsuda, mis tegevus see õieti on — kantsi ehitamine ja kogu see suur askeldamine, meeste jutud ja Harivalde ning Lembitu ja kõik muu olid tähelepanu tõmmanud mujale. Saaremaal oleks ta aga heameelega kaasa mänginud teiste noortega, aga ei tohtinud ju mitte. Nüüd aga tahtis Leiger siin selle kurnimänguga midagi teha, kas nõiduda või ei tea mida. Ja vaikides tegid mõlemad mängu valmis.

Ja siis tõmbas Leiger piirid, seadis, pulgad üles, ulatas ühe kaika Ihameelele ja ütles lühidalt:

„Viska.”

Ihameel ei tabanud.

Leiger viskas nüüd ise, ei saanud aga ühe heitega kõiki pulki piirist välja.

„Näed nüüd,” ütles ta, „harjumata käsi. Mis sellega saab sõjas teha.”

Ja nüüd läkski päris mänguks. Ihamele veri hakkas kuumemalt voolama, ta higistas ja aimas, et see tuleb lausa rõõmust.

Nad lõpetasid mängu, kui päike vajus madalamale.

„Sa kõneled sõjast,” osatas Ihameel, „nüüd aga on kolmeaastane rahu.”

„Eks peale kolme aasta ole jälle sõda,” vastas Leiger kuivalt. Mõtles natuke ja lisas: „Juba enne kolme aastat pean sõdima.”

Ihameel mõtles, et vahest läheb laevaga kuhugi üle mere.

„Sa võta mind kaasa,” anus ta päris alandlikult ning aralt.

„Võtan,” vastas Leiger. „Sa pead ju olema mu pärija.”

See oli üteldud nõnda imelikult, päris asjalikult, et Ihameelel järsku hakkas jube. Ta uskus järsku, et Leiger sureb. Ei teadnud, miks ta seda uskus, aga tal oli kahju.

Nad mängisid nüüd iga päev, harjutasid odaheidet ja mõõgalööki. Kui kuu oli möödas, ütles Leiger:

„Nüüd mõistad küllalt. Nüüd nälg.”

Siis hakkasid päevad minema pikaks ja mõtted aelema mööda maad ja taevast, sest ei tohtinud ennast nõrgestada tööga ega harjutustega. Juba neljandel päeval oli parem pikali olla, liikumine pani higistama ja südame all läks pahaks. Aga mõtted läksid imeuljaks. Ja nüüd hakkas Ihameel nägema kaugele ja üsna selgesti. Ta nägi Harivaldet kõndivat kusagil metsaveerel, aga ta kadus kohe. Nägu oli selgesti näha, kortsus ja murelik

ja kulnud kurjalt koos. Nägi Lembitut, kuidas see seisis pühas hiies ja tema pilk oli anuvalt, kirglik soov näos, suunatud üles keerleva suitsu poole. Lembitu ümber oli veel teisi, aga need olid nagu varjud. Edasi nägi ta pikki killavoore, hobused vedasid palke.

Ja kui Ihameel lamas selili väljas vaatas üles taeva poole, siis võtsid pilved imeliku kuju; kord oli seal suur lõust, mis moonduks ähvardavaks naeruks. Läbi selle naeru aga jooksis väike valge pilv nagu lootsik ja lõikas lõusta pooleks. Ja lõustast risti läks see valge pilv läbi, muutus mustaks nagu ninagi ja oli äkki tume rist. Ja nüüd teadis Ihameel, et mõlemad olid pahaendelised märgid, lõust nagu ristki. Siis aga tuli hall pilv, lai nagu linnuse sein ja valge äärega kattis kinni risti, ujutas üle poole taeva ja siis polnud vaadata seal õieti mitte midagi.

Ja Ihameel sulges silmad ja kohe tuli rõngaid, värvilisi ja vikerkaarelisi. Tõusid ja vajusid. Helekollaste värvide tagant tuli siis tumesiniseid, kannikeste karva kangaid, erepunast lõi sekka ja kodus niiviisi alati vahelduvat vaipa. Järsku aga ilmus sellele kangale nägu, kahvatu ja nutetud silmadega. Ihameel ehumus ning avas silmad, kuid mälestus oli nii terav, et pilt ei haihtunud, vaid libises ainult kuidagiviisi silma ees. Päris tasa ja muutumata, ikka see vaikne nutetud silmadega ja kahvatu neiunägu.

See oli ju Enel.

Ihameel püüdis ennast istukile ajada, kuid see oli raske, ta oli liiga nõrk. Aga kui ta viimaks istuski, siis ei teadnud ta mitte midagi teha omas tahtes ega kuidagi appi minna.

Teadis vaid, et see kõik on kummaline, aga raske, mõistis, et ta näeb rohkem kui tohutu suur enamik tavalisi inimesi, ja et ta neist kuidagiviisi on üle. Kuid see ei andnud võimutunnet, oli vaid raskeks koormaks.

Siis nägi ta võõraid mehi, riietuselt hoopis isesuguseid. Nagu oleksid Ojomaa mehed Saaremaa sadamates, aga ei olnud ka. Neil oli riietusel riste. Ja nad olid väga tõsised, sirged ja, uhked ja pidasid mingit nõu, mis ei tõotanud head. Seisid nagu varjud nende suud likusid kordamööda, kuid kuulda ei olnud midagi.

Ja edasi nägi ta ratsasalku ja killavoore, mis liikusid lamedal maal. Päike oli neil selja taga, relvad seepärast ei helkinud, odad seisid püsti ja kõikusid varjudena.

Ihameel nägi kõike imeselgelt, ja tundis mingit hädaohtu, mõistis niisama selgelt, et temale ilmutatakse palju asju, aga ta ei osananud neid seletada ka siis, kui ta lõpetas oma nälgimise ja küsis Leigerilt.

Leiger vastas vaid, et rasked ajad ikka tulevad endistele rasketele järele. Seda aga uskus Ihameel isegi.

Nüüd õpetas teda Leiger, kuidas langeda lovesse. Ajas hüti kada-

kasuitsu ja mitmesuguste rohtude vingu täis, andis sisse ka mingit vedelikku ja käskis tantsida ja keerelda, seejuures karjuda või laulda. Ise põristas kõrinatega ja tagus nuiaga kõik hakkas muutuma ime-likuks ja pea hakkas ringi käima. Imelikud sõnad tulid temale suhu, imelikke häälikuid karjus ta nagu mõnest võõrast keelest. Aga see oli kuidagiviisi tarvilik ja hea, see tegi jooonuks ja tugevaks. Ta mõistis järsku lindude hääli ja hobuse hirnumist, teadis, kuidas see sündis ja tundis loomade ja inimeste meeoleolu, kui tekib see või teine hääl. Teadis, et kui nüüd oleks mõni ravitav tema ees, siis võiks ta kohutada teda vaevavat vaimu, meelitada kehast välja haiguse, sest tal oli nüüd niisugune küllus häältelt ja röögatustest, et nii mõnigi võis juhtuda ravivalts õigesse kohta. Niiviisi tundis ta enese olevat ühenduses ilmatu hulga looduseavaldustega, oskas neid kõiki koondada enesesse ja oli viisil nende valitseja. Mõnel hetkel valitseja ja harduses värisev austaja ühtlasi: kui ta tundis eneses karu võimsat murdjajõudu ja kuulis end mõmisevat nagu metsade jumalik isand, siis tudis ta ühtlasi aukartust selle võimu ees, mille ees ta õieti põlvitada. Ja kui ta nägi päikesi, mitmeid korruga igas kaares ja vikerkaare nende ümber, siis oli tunne, nagu oleks ta ise need kõik suutnud luua, kuid seejuures värises ta erutusest ning alandlikkusest, et see kõik on olemas ja varjatud teiste inimeste silmade eest.

Kui aga oli mööda joobumus, kui ta vaevalt veel hingas rammetus ja see kõik jälle oli haihtunud ning tavaline elu oma kainete nähtustega tagasi tuli, siis tundis ta end väikesena ja kurvana, vanana, kes ei ole midagi osanud peale hakata kogu selle imede maailmaga. Ning päristoi-bununa tahtis ta õieti kõike unustadagi ja olla nagu igauks teine, nagu iga noormees kunagi, kes päris lihtsalt läheb kaasa teistega, kuhu saatus kutsub, võitlema või kündma või kiigele suviharja pühal.

VI

Lembitu pilgud käisid selgelt ja teraselt mehelt mehele. Harivalde vaikis ja vaatas enese ette maha, Önnepäivä mängis põlvede vahele võetud mõõga päraga. Ta oli tulnud Viljandist ja oli sellepärast piduriietuses.

Sõnumitooja vaatas ka enese ette maha, nagu peaks ta kaaluma igat sõna.

„Jah,” kordas ta, „leedukad olid kevadel tulnud üle väina lätlastele ja sakslastele kallale. Said Kukenoisist venelasi ka veel appi. Jõudsid välja Trikatuani, siis tulid mõõgavennad lätlastega Võnnust. Oli äge asi olnud ja leedukad viisid vangi Talibaldi ja Varibute.”

Talibaldi, Beverini vanemat, Lembitu ju tundis. Naeratus, imelikult pehme naeratus mängis Lembitu huultel, ta silmad olid lustakust täis.

„Et nad ta raipe kätte said, see on tore,” lausus ta. „Aga Varibute? Vaributet ma ei tea. Kas polnud viimaks Varindote Autinest?”

Ka seda ta tundis. Oli ka mees, kes rahutehinguil oskas lärmata ja palju nõuda, nõnda et peaaegu alati tuli odasid keerutades ja sõimates tagasi minna oma teed ja järgmisel võimalusel jällegi Lätis tuled loitma panna.

„Selle Talibaldi lasevad nad muidugi jälle vabaks... parem ka... see teeb liitu saksa ja sandiga, kus aga saab. Jutusta edasi.”

Ei saanud sõnumitoojad kohe jätkata, sest kotta astusid Sakala vanemad Võtteli ja Maanevalde, mõlemad keskealised mehed. Esimene kasvult väike, kandiline, nagu oleks ta koostatud põletatud raudkivi tükkidest. Liigutusedki olid kandilised ja kõne katkeline nagu raiutud. Maanevalde oli aga keskmisest kõrgemat kasvu, seejuures lai nagu sein, heatahtlikkude silmadega ja väga rahulik.

„Tuli mees,” ütles Lembitu ja pakkus istet, ümmardaja tõi kohe kaks uut mõdukannu.

„Tangerute aga oli käinud Noogardis,” jätkas sõnumitooja, „oli seal teinud rahu vürstiga, ka temal oli villand sakslastest. Aga tagasiteel sattus ordumeeste kätte vangi. Kukutas enda aga oma mõõga otsa ja suri.”

„Temast oleks asja saanud,” mõtles Lembitu kuuldavalt. „Saaks nii mõnestki asja, liivlastest Saateseljal, Metsepooles... susi neid söögu, et nad kunagi ei saa hakkama korraga. Jätka.”

„Ordumeister läks siis küll sügise poole, teised rääkisid, et suvel, leedulastele vastu, kes jälle tulid üle Väina. Siis sai surma leedukate ülem. Aga samal sügisel tulid leedukad jälle üle Väina. Neid juhtis nüüd Stekse. Vastu läksid ordumehed lätlastega ja kuningas Valdemar. Siin sai surma Stekse ja palju teisi.”

„Sai surma Stekse ja palju teisi,” õpitas Lembitu. „Nagu oleks üksi ühelt poolt surma saanud, teiselt poolt mitte. Sina oled oma sõnumid ju toonud otse lätlaste suust.”

„Ja kelle suust ma siis pidin nad tooma?” naeratas vastu sõnumitooja, neljakümneaastane mees, kes oli poisikesena vangis olnud Lätis Metsepoole piiril ja kõneles lätit kui ka liivit sulaselgelt. Oli kasvult väike mees, kes enesest ütles, et libiseb vihmagi alt läbi.

„Sa ise aruga mees ja tead, et võitlusel surma on siinpool ja sealpool... Küllap oli naise ulumas kalmudel Leedus ja Lätis,” tähendas Lembitu.

„Sõjajutt ikka sõjajutt,” lausus nüüd aeglane Maanevalde, „ikka nagu kipub vaenlasi rohkem surema kui omasid. Aga kui oleks langenud ordumeister või see kuningas Valdemar, eks oleks sellest rohkem olnud kuulda.”

„Nii siis, et leedukad lõhuvad!” raius Võtteli. Ta naeris raginal.

„Olgu sakslastel ja lätlastel rahuajal ka tegemist,” mõtiskles laisalt Maanevalde.

„Nõnda ju tehti küll maha Pihkva all,” kõneles kärsitult nüüd Harivalde, „aga mis kasu sest on, kui meie ise peame vakka olema.”

Lembitu nägu muutus tõsiseks. Ta tõusis, kõndis natuke ringi ja küsis siis järsku:

„Kas arvate, et maksab üles ütelda rahu ja minna nüüd lõuna poole?”

Tekkis pikk vaikus, kus iga mees kaalus.

„Ugala kaotas verd,” lausus nüüd Önnepäivä, „saarlastel on laevad lõpukorral, randlastel tuju läinud ja Räveta kaalub...”

„Ugala tõmbab hinge,” kinnitas ka Maanevalde.

„Ega meilgi pole kiidelda midagi,” lausus nüüd Lembitu ja tema hele hääl kõlas tasa, nagu avastaks ta mõne saladuse, kuigi kõik teadsid, ja tundsid seda saladust, mida ka keegi ei varjanud: vermed valutasi veel. Oli vaja jõudu koguda. Tunti juba sakslaste relvastust ja raudrüüd, teati ka, et oskasid sõdida ja oma ridasid nõnda seada, kuidas mõnikord ükski nõu ei aidanud läbi murda.

„Aga sa Pihkva all ju lubasid, et kui leedukad lähevad üle Väina, siis

lähed sina Toreida kallale." Harivalde tõukas need sõnad välja nagu vihase etteheite.

„Nüüd aga läksid leedukad ise Toreida selga, sina aga kükitad kodus," naeris Võtteli. Aga tema sõnad ei tundunud etteheitena, vaid pigem heakskiiduna, et Lembitu nii kaval on.

Lembitu aga kahvatas. Tal voolas ärevuses veri ikka südamesse.

Ja ta alustas nüüd aeglaselt ja tasa:

„Kui ma leedulasi appi kutsusin Pihkva alla, siis saatsid nad käputäie. Ja needki olid kõik ratsanikud. Mis sa nendega teed linnuses? Ja kui ma saatsin sõna nende juhtidele Leetu, et aeg oleks ka neil sõdida saksa vastu, siis ütlesin küll, et ega meiega ei maga. Kuid kes käsib neid siis praegu tormata, kui teavad, et meil käed on kinni teise tööga."

„Nad ju ikka teatasid ka, et nüüd hakkavad sõdima," ütles Harivalde. Pilgud pöördusid sõnumitooja poole.

See ei viivitanud vastusega.

„Saatkonna püüdsid lätlased kinni, käskjalg pääses läbi. Meie käskjala võtsid kinni semgallid ja hoiavad praegugi. Teine läks ringi kurelaste kaudu. Temast pole kuulda midagi. Kolmas ja neljas kadusid niisama. Mina ise leidsin teisel pool Väina jõge leedukaid ja saatsin sõna, et meil on rahu kolmeks aastaks. Kuid seda nad ju teavad isegi."

„Lõhuvad nüüd omapead," lausus Lembitu nagu kergendusega, „pole mina süüdi midagi."

Harivalde ei jätnud.

„Aus mees läheb ka siis appi, kui teine tormab eksitusest."

Nüüd kahvatas Lembitu veel valgemaks.

„Sa oled tark, Harivalde. Aga jumalad ei kõnele praegu sinu suu läbi. Leedukad on võõrad, Sakala rahvas on aga meie rahvas. Niisama nagu maarahvas Ugalast kuni Rävélani, Läänemaast Alutaguseni. Ja sa ära siuna mind autuks, kui ma kosutan maarahva raiutud konte, kuni nad on jälle terved. Ja kuni kasvab järele noorsugu. Ja kuni koguneb jälle vilja salve. Ja kuni kasvab kari. Ja kuni saarlane saab valmis laevad. Ja kuni surevad sõgedad targad, kes kihutavad vägisi hävile."

Harivalde tõmbas end kokku nagu odaheittele, ta sisises vihast, kui ta vastas:

„Pole minu surm sinu teha, kui hakkab mina saajatama, siis oled sina see surija. Mina aga tean, et kui ühelt poolt lähevad leedulased, teiselt poolt läheb veel kord Saare ja Sakala, Läänemaa, Harju ja Rävél, siis on Ugandi jõgede taga ka veel mehi järele jäänud. Ja siis tõuseb ka Metsepoole, ka kurelane sealsete liivlastega lööb liikuma ja ... ja ... ja ... lätlastega olgu seni rahu, ütlen ma."

„Kui ja kui ja kui..." karjus nüüd heledalt Lembitu. „Pane sina käima kõiki korraga..."

„Nüüd oled sa ju ise see, kes ei lähe koos teistega," karjus ka Harivalde, „teed lepinguid, küsimata, kas teised tahavadki rahu."

Lembitu ei tahtnud teda tähelegi panna ja pöördus teiste poole:

„Ega ma pole sõge, et ei tea, kuidas nüüd vaerahu ajal saks kogub jõudu. Aga seni ei pea meiega magusat und. Mida tehakse, näete ja kuulete ise. Vahepeal hakkab venelanegi vingu tundma, seljas tal nahk sügelema. Tuli ja rüüstas, tõsi, aga otsis sõjas sakslast, ei leidnud, mõtles aga siis nagu ordumeeste liitlane. Paneme talle vaerahu ajal aru pähe, käskjalad käivad, saadikud sõeluvad ... ja kui koos Noogardiga ja Pihkva vaga rõhume peale, küll siis paiskame merre ristirüütli ühes pappidega. Seni aga olgu süda kange, et mitte minna kakkusesse." Ja siis Harivalde poole:

„Kange peab süda olema ka kannatuses, mitte ainult kärbiga rusikas. Või arvad sa, et mul kerge on paigal olla, kui leedulane lõhub lüüa üksinda?"

Harivalde tahtis ägedalt vastata, siis aga tuli sisse kaks võõrast. Lähemal silmitsemisel oli võõras vaid üks, teine aga oli kõigile tuntud Ihameel.

„Saab sind näha ka näost näkku, vanem Lembitu," kuigi nimi on kuulus kaugemale kui Saaremaal veel, kust tulid, lausus tervitades Leiger. „Mind tunneb siin vaid Harivalde."

Harivalde tunnistas teda ja siis tundis ära. Leiger oli muutunud vististi sõjameheks, tal oli kaasas kogu ta relvastis ning olekus ja hääles oli midagi sõjalikku, mis oli vastandiks tarkade vaiklele ja tasasele viisile.

„Sõtta kipud või, Leiger," tervitas nüüd omakorda Harivalde ja ta pilk läks lahkeks.

„Mis seal kippuda, kui sõda kipub ise selga," vastas Leiger ja pani oda seina najale. Ta oli kohe nagu kodus, istus palumata, kuigi Lembitu kortsutas kergelt kulme. Ihameel jäi ukse juurde seisma, vaatas kord altkulmu Önnepäivä poole ja siis maha. Ta ei istunud ka siis, kui Lembitu oli käskinud seda teha.

Ei pandud aga seda tähele, sest Leigeri sõnad olid loonud kerge põnevuse.

„Kust see sõda sulle peale kipub?" küsis Lembitu ja vaatas võõrast uuriva ja terase pilguga. Ses mehes oli mingi veendumus, ta ei kõnelnud ilmaaegu.

„Ei ma ei tea isegi, kust ta tuleb. Aga ikka lõunast, kust muidu. Et

ta aga tuleb, seda ütlevad mulle kõik märgid, unememm muudkui kihutab ööseti üles. Ja veri ütleb, et siia tuleb sõda, siia Sakalasse.”

Tekkis vaikus.

Nad kaalusid kõik, kas sakslased peaksid murdma vaherahu. Nad olid ju teised kui muud rahvad, nad alistasid liivlasi sellega, et panid põldudele tule otsa, teotasid viljajumalaid ja ei hoolinud millestki. Nii suurt pattu tegid, mis on siis vaherahu murdminegi? Aga kus nad jõuavad praegu, kui leedulased neid kimbutavad ja Noogardi poolt neil ka pole head oodata.

Nõutult vaatasid nad Leigeri poole.

„Ei ma tea midagi kindlat, aga et sõda sammub siia poole, seda ma tunnen kogu kehaga.”

„Vihas on ometi valve välja saatnud igale teekäänule. Alistekunnast pole kihku ega kahku,” pöördus Lembitu Haanevalde poole.

„Meil on oma mehi väljas kuni Asti järveni, kes jooksevad kiirelt,” vastas Maanevalde aeglaselt. „Metsades hobusemehi, mägedel haoriitu, mis kumavad kaugele. Pole seni olnud kuulda midagi.”

„Koivalgi on meil mehi, liivlasi, kes toovad teateid,” täiendas Võtteli, „küll saame teada, kui kogub kusagil sakslasi ja lätlasi.”

„On seni neid sõitnud siia ette teatamata,” pilkas Harivalde.

Lembitul valgus jällegi veri südamesse. Ta teadis, et Harivaldel on õigus, teadis, et sõnumitoojad olid olnud hooletud, ei, õieti hoolimatudki, et las tulevad, küll tehakse siis kõva saun. Aga oli tulnud nüüd ikka teisiti kui varem, kõvema jõuga ja suurema kavalusega.

Ta vaatas sõnumitoojale ja lausus tasa, hääles nagu palve: „Sa ju tulid lõunast, sa ju kuuled kõike ja näed läbi seintestki: kas nägid kusagil ohtu?”

„Ei ole olnud mitte kippu ega kõppu, ei tule siia poole ei saks ega sant, neil seal ametit enestel küllalt leedulastega. Ja pole jõudu ka suurt enam, vermed alles värsked.”

Sõnumitooja vaatas ringi: „Aga käskjalad kaovad.”

Ihameel kuulis seda kõike, aga nõnda, nagu ei puutuks see teda. Tal olid omad mõtted.

Nüüd ta teadis, miks ta Saaremaal oma viirastustes ei näinud Helmikut, küll aga Enelat. Silmade ees seisis tal praegugi Enela kurb nägu, Helmik aga pidi küll kusagil olema, isegi lähedal, aga nagu pimedas, varjatuna, kuidagi kaduma läinud ja et teda ei saa leida. Ja tunne oli vaevav, et see kõrk tüdruk oli mingis viletsuses või vaevas ja keegi ei saa aidata.

Ihameel ja Leiger olid kohanud juba enne Leolet Kaiot ja Härma. Need olid jutustanud ja Ihameel oli vait olnud nagu tumm.

Juba varasuvel olid nad saatnud Helmiku ja Enela Harjumaale.

Oli küll tulnud nende lell Sakalasse, toonud aga kurbi teateid. Tütarlaste isa oli surnud katku peale Varbola piiramist. Küla põletanud venelased, röövinud varanduse. Ei olnud jäänud endisest rikkusest midagi.

Nõnda kõnelnud lell ja sõitnud edasi Otenpää poole. Sealt oli tulnud sõnum, et sinna jäänud venelastest maha kolm väikest sugulast. Need vaja koju viia.

Ja kui ta siis oli nendega tagasi tulnud, saadeti ka Helmik ja Enel minema. Saatjaiks olnud nemad, Kaio ja Härm, et julgem oleks.

Olid vaevalt jõudnud Harjumaale, puhanud vaid päeva, siis tulnud käskjalg järele. Selle oli saatnud Önnepäivä.

Ja käskjalg teadis kõnelda, et Önnepäivä oli olnud kuri ja kärkinud. Kui Raik põlgavat vaeseks Helmiku, siis temal Önnepäiväl on vara küllalt, et naiseks võtta vaesegei Helmiku. Toodagu aga tagasi. Ühes Enelaga. See sirgub ka mõne aasta jooksul noorikuks, vahest lellepojale Sakale Alistekunnas.

Nüüd siis on Enel Saka juures Alistekunnas, Helmik aga Önnepäivä neljandaks naiseks.

Ihameel seisis ukse najal, tundis ikka eilsest peale edasi, kuidas miski on hoppis teisiti läinud ja pea ei taha nagu võtta. Ta vaatas altkulmu Önnepäiväle, imestades, kadestades, vihates. Ja siiski pidi ta tunnustama, et Önnepäivä on suur mees, tore ja uhke vaatega ja et Helmik võib olla nüüd veelgi kõrgim. Aga Kaio oli ütelnud, et nii Helmikul kui ka Enelal olid olnud pisarad silmis, kui jõudsid tagasi Leolesse. Ja Helmik olevat väga sõnaaher ning huuled olevat tal alati kokku pigistatud, nagu oleks tal kahju naeratuses või kõnehäälest.

Enel olevat küsinud ka tema, Ihameele järele, et kas tuleb veel tagasi. Oli katkunud ja kiskunud oma helmeid, kuni nõor katkes ja kõik pudenes maha. See tähendavat palju pisaraid, oli ta ütelnud.

Kuna vanemad ikka veel kõnelesid kõigist võimalusist vaherahu ajal ja pärastisest sõjast, nägi Ihameel tumedalt kusagil kaugel teisi nõupidavaid mehi. Need olid küll ähmased, aga nende nõu oli kuri, seda tundis

Ja kuulis Leigerit ütlevat: „Jumalad varjavad mu ees, kunas tuleb sõda ja kes on selle tooja. Aga et oht on lähedal, seda ma tean. Sellepärast tulingi, et surra sõjamehe surma. Ja riit olgu mehe väärt, vanem Lembitu, kuuled sa?”

Lembitu vastas tõsiselt:

„Kunas on Sakala keelanud au aulikele?”

„Nii on õige, Lembitu,” kostis Leiger. „Tulin enne, kui pakane lööb mere kinni. Ja siis ei tea kunagi, kas jõuab kohale õigeks ajaks.”

Ihameel aga vaatas oma nägemust, tahtis vägisi selgitada nägusid ja riidetust, mõista kõnet, ja vaevas end väsimuseni. Siis aga astus silmade ette jälle Enela nägu, kurb lapsenägu, milles aga oli juba nagu täiskasvanu kannatust. Ja Ihameel astus välja, kus videviku õhtukuma paistis läbi raagude, millede küljes oli veel üksikuid kollaseid lehti.

Kaugel lõunas aga käis Beverini vanem Talibald peale leedu vürstidele, keda oli koos mitu. Ta oli küll vang, aga lunaraha oli teel. Ta lubas võtta leedulastest juhte kaasa sakslaste juurde ja nõutada luba läbisõiduks. Kas toetavad eestlased praegu leedulasi? Kas nad pole sõlminud vaherahu, ise aga meelitanud leedulasi sõtta ja jätnud siis abita? Kas see pole äraandmine kurjemal kujul?

Ja leedulased võtsid aegamööda tuld. Nad vaidlesid ja kaalusid, aga nende viha hakkas tõusma. Ja kui nad olid lõpuks teinud oma otsuse, siis nad sellest enam ei taganenud.

Oleks vaja karistada jah Lembitut. Kui tuled selga sõjaga, eks ta siis ütle, mida ta mõtleb, kas tuleb tagasiminekul sakslaste ja lätlaste vastu.

Ja nad seisidki siis hiljem ordumeistri ees ja Talibald kõneles. Ta kõneles veenvalt ja hoogsate liigutustega, ordumeister seisis vaikselt ja mõttes, vaatles leedulaste saadikuid ja kaalus.

Ta mõtles, et Sakala, kuhu pidi minema sõjakäik, võib leedulaste läbilaskmisele vaadata kui vaherahu rikkumisele ja siis ise rikkuda rahu. Aga seda oli hädasti vaja, seda rahu, kuni tuuakse Saksamaalt mehi ja relvi, kuni ollakse jälle tugev.

Võib ju seletada, et leedulased on läinud salaja läbi maa, võib ütelda, et murdsid läbi jõuga, ise olles igapäevases sõjas Väina ääres — eks usu seda ka eestlased. Ja kui leedulased on ära käinud Sakalas, eks siis ju näe. Kui nad lüüakse seal puruks, siis on leedulaste jõud väiksem nende langenud meeste võrra. Kui nad jõuavad õnnelikult tagasi, eks siis näe . . .

Ja ordumeister ei kinnitanud midagi, ei teinud midagi maha tunnistajate juuresolekul. Ütles vaid, et polegi mehi praegu, kelle ülesandeks oleks kaitsta teed Adsele ja Tolova vahel. Sealtkaudu võib minna takistamata. Ja seni olgu rahu ka Kukenoisi pool . . .

Ning nii siis leedulased tulidki.

Nad tulid alles talvel, kuid selle-eest põhjalikuma ettevalmistusega.

Ei tohtinud nad ei Adseles ega Tolovas riisuda, Lettgalliast läksid nad läbi naerdes ja eestlasi parastades. Kuid kaasas pidi olema neil moona kuni eestlaste maani.

Oli kõle talv ilma lumeta, Leedus küll pehmem, aga ikkagi vaid vankritee. Nii oli neil moon laotud ratastele, jalamehi neil polnudki, sest rohkem olid leedulased ikkagi ratsarahvas. Ja nii siis tulid nad kiirelt,

kihutades eemalt mööda Võnnust, ordumeistri asukohast, nagu see oli teinud tingimuseks, ratsutasid enamasti ööseti ja olid varsti juba Ruhjas, Alistekunna lõunapoolsemas osas.

Leiger oli seni olnud rahulikult Leoles, käinud vaatamas Viljandi linnust, kõnelnud vaid valvel. Kuna aga sõnumitoojad ei toonud lõunast mingeid erutavaid teateid ja igal pool seal valitses sügav rahu, tunti küll ebamugavust Leigeri ennustustest, kuid valmisolekust ei olnud ikkagi juttu.

Leiger ise oli aga nakatanud siiski nii mõnegi oma kindlusega. Tal oli kogutud üle paarisaja noorema mehe, kes valmis olid minema koos temaga esimesel kutsel. Nende seas oli ka Ihameel.

Kuid ei sündinud mitte midagi. Tuli ja möödus vaimudeaeg, isegi juhlade päikesetee pikenedamine möödus.

Ihameel oli seni olnud alati koos Viidasega, näljutas end aeg-ajalt nägemustesse, kõhnenes, õppis taimede ja rohtude tarkust, vaatles teatavasti ja õppis tunda ilma muutusi. Ravis haigeid ja teadis nüüd juba ette, mis on surmahaigus, mille vastu ei aita ei rohi ege sõna. Aga tal oli kätes võimu, seda ta teadis nüüd juba, valud jäid haigetel väiksemaks, kui ta pani käe valuavale kohale, hirmud kadusid, kui ta peopesa vajutas palavale laubale või südamele. Kui aga hall ratsutas, siis ei teadnud ka vanemad targad midagi teha liiatigi veel tema. Ja hall ratsutas sellest sügisest talveni väga metsikult. Inimesed pugesisid palavuse pärast kaevudesse, et hiljem külmavärinate pärast põgeneda saunalavale kõige kangema leili kätte. Ei aidanud sõnade lugemine, kuigi vihtlemine tõi mõnigi kord kergendust ning ajutist tervistki.

Helmikut nägi ta mõnikord kaevu juures. Aga Helmik pööras näo ära ja paistis Ihameelele veel kõrgimana endisest. Ei tahtnud siis ka tema oma pilku tõsta suure vanema vennanaisele. Ja ta pöördus nii järsult ära kõigest, mis puutus Helmikut, et ta ei mõtelnud ka, ei tahtnud mõtelda Enelale. Kuid see oli juba raskem. Uneeit tõi ta ühtelugu silmade ette, ja ikka oli Enel kurb.

Ihameel tundis selle kurbuse olevat päris tüütava, ta võis mõnikord niisugusest unest ärgata äkkvihas. Ta tundis, temalt tahetakse midagi, teda nagu kistakse kuhugi ja kiusatakse, aga mitte ei ütelnud unenaine ega mingi muu vaim, mida ta õieti peab tegema.

Mida rohkem aeg nihkus, seda rohkem läksid ööd Ihameelele uneks. Ta võis küll magama jääda, väsinuna, kuid järsku tundis ta, et teda kistakse jälle virgele. Ning alati, nagu tõmbaks Enel teda varrukast. Ja teinekord kuulis ta tema häälteki, kutsuvat või paluvat häält.

Kui tal põsed hakkasid üsna lohku vajuma, siis küsis Leiger, kas on

midagi viga. Ja Ihameel tahtiski kõnelda. Kõneles. Leiger lubas mõtelda, küsida vaime. Tuli siis ja ütles lühidalt:

„Ta tahab, et sa tooksid ta ära.”

Ja nad pidasid nõu.

Ei olnud ju Enel veel kellegi mõrvoja, ta oli vaid Saka juures, et alles saada tema mõrvojaks.

Aga äratõmbamiseks ta oli liiga noor, alles laps.

„Kui saaksin, et viiksin ta Suviharjale,” ütles Ihameel, „las kasvab seal.”

Ning tundis ise mingit suurt rahu, kui ta mõtles, et Enel oleks tema isa kodus ja kasvaks ja ootaks teda, kuni ta leiab ise tee tagasi. Aga teed ei tundnud, ta ise veel praegu, kuigi ta nüüd juba oli veendunud, et Kaio ja Härmaga koos ikkagi otsivad üles rajad, mis viivad viimaks ikkagi tagasi.

„On küllalt viidud ära naisi ja lapsi,” lausus Leiger. „Kas pole Enela viinud ka venelased?”

„Ma ju pole venelane, ma ju maarahva mehi,” vastas Ihameel ja temale tundus patuna nüüd, mis alles aasta eest paistis päris õigusena, nõuda enesele naist Kasenpäält või isegi vennalt. Nüüd aga ära viia Sakala kaleviselt mehelt, Lembitu sugulaselt pooliti juba sinna sugukonda kuuluv plika, see mõte paistis temale jubedana ja veetlevana ühtlasi. Ning mõte sõi ennast sisse kasvas üsna lühikese ajaga äkkvihaks ja vihkamiseks.

Kes on õieti see Saka, keda ta pole näinudki ja keda varem ka Enelgi ei tundnud? Mis õigusega peetakse kinni last, kes tuleb öösiti üle kauge maa ja ikeb ja tahab lahti saada nagu köidikust?

Ja otusus minna vabastama, ükskõik missugusel viisil, oli järsku kindel, sulas ühte Ihameele kogu olemusega ja tegi temast rahuliku mehe, kes asus teele ühes Leigeri ja teistega, kui läks minekuks ühel tähtedest siraval ööl.

Päeval juba oli Leiger olnud kuidagi kentsakas. Oli kõndinud rahuvalt ringi, istunud mõnikord haopinu otsa, vaadanud lõuna poole ja nagu kuulatanud pinevalt ja tusaselt. Nägu oli tal olnud täis ootust, seejuures aga rõõmus ja kuidagi õhetav. Nagu pulmalisel.

Ja siis oli ta käskjala saatnud Viljandisse, et mehed olgu kohal Loode mägede pool, teel, mis viib otse Alistekunda. Keskööl saavad kokku.

Tuisk oli tõmmanud hõredaid vöote üle külmanud maantee, hobuste kabjad kõlisesid ja relvad kõlksusid ja kilisesid raudkülmas õhus.

Ratsutati vaikselt ja igal mehel olid omad mõtted. Oli kahtlejaidki seas, kas üldse on kusagil sõda või lähevad nad nüüd ise teda tegema. Kuid sellestki tunti rõõmu.

Algul mindi parajat traavi, siis aga hakati kihutama, eesotsas Leiger, kes mõnikord peatas hobuse, et kuulatada. Ta seisis nõnda imelikult siis vastu taevast künkal, risti teel ja kuulatas lõuna poole.

„Oota,” ütles ta lühidalt küsijale ja ratsutas siis kiirelt edasi.

Enne kukke ja koitu olid nad Alistekunnas Kuldales, seal, kust teine tee viib edelasse Pärnojõe sadama, Sarve ja Kõrve poole. Söötis hobuseid. Ja siis ütles üks:

„Näe!”

Leiger oli juba näinud ja näitas käega natuke kaugemale edela poole. Ka sealt tõusis juba lõke, kuna lõuna poolt järsku paistis juba mitu tuld.

„Noh, kas pole sõda lahti,” karjus üks.

Leiger ei vastanud, kiskus hobuse enesele suitseid pidi ette, oli tal juba seljas ja kihutas lõuna poole edasi Ruhja teed. Ja sealt paistis juba uus kuma, kuna igal pool kõrval ja taga hakkasid üksikud lõkkesid helkima üle kauguste, metsade, juba seljagi taga. Peatuti, et kuulata. Juba ammusid ja möögisid kaugel sarved. Väikesed kõlasid võikalt ja erutavalt, suured tuurasarved kõmasid sõjakalt, nagu ähvardaksid tundmatud metsloomad uduses tähevalguses. Noore kuu sirp ujus rahulikult kõigel sellel imelikku kurja elu täis oleval maal.

Kaks ratsanikku kihutas vastu sõnumiga, et lätlased olevat maal. Ristteel läksid lahku ja nende hobuste neljajooksu rabav ragin kadus kohe Leigeri ratsarühma lahtiprahvatava kihutuse sisse.

Jälle ajas vastu ratsanikke, käskjalgu. Polevat lätlased. Leedukad olevat.

„Tasemini, tasemini,” hüüdis keegi Leigeri meestest. „kui hobustel hinge välja apate, mis lahingut me siis lööme.”

Nüüd aga tuli ristteedelt juba juurde jalamehi. Neil oli kindlaid teateid. Leedulased olevat jah, kes susi küll neid siia on ajanud. Polevat kaasas raudrüütleid. Aga kui palju neid on, ei teadnud keegi.

Õige oli, ei maksnud ajada. Võeti jalamehed hobusele oma selja taha ja nüüd läks niikuinii aeglasemalt.

Ihameel nõudis kärsitult Kävärüküla suunda; Saka oli seal vanemaks, Enel oli seal.

Ei maksvat enam, üteldi ja näidati suurele tulele, mis paistis üle metsa. Sealt olevat leedukad juba läbi. Kuid Leiger pööras hobuse pea sinna poole, käskis jalameestel maha minna, tulgu järele või suundugu mujale, nende asi.

Aga Kävärükülani nad esiagul ei jõudnudki, tuli vastu veel teine küla, kust kostis kisa, raksatusi, röökimist ja kust läbi metsa hakkas paistma tulekahju valgust. Selle valguse ümber liikus varje, raiuvaid, jooksvaid, ratsutavaid varje, Hobused seal ajasid püsti, üks käänas end ratsanikuga

küljeli ja siis seisis seal harkisjalu mees, kes võttis uue pealetormaja ratsamehe odaga vastu.

Ihameel mõtles vaid, et Lembitu jääb hiljaks, siia vähemalt jääb hiljaks, aga nemad on siin Leigeriga kohal, parajal ajal. Aga kas ongi paras aeg, kas nad pole hiljaks jäänud Kävärriküla jaoks. Tuhat mõtet jooksis peast läbi, lühikesi, selgeid, kuid kõik olid vaid käsklused ja küsimused, ei olnud sidet nende vahel, nad jooksid läbiseigi. Kõige taga aga seisis raudselt mingi teine käsk, et nüüd võideldakse, nüüd pole järeleandmist ei mingit.

Ja nii olidki nad siis ise juba keset küla. Ihameel nägi Leigeri naerataavaid rõõmsaid silmi ja kohe oli ta kadunud. Ei teadnud Ihameel, kuidas see nii ruttu sündis, aga ise oli ta äkki keset heitlust, tal oli ümber paar võõrast meest, kellede käed tõusid ähvardavalt tema sihis. Aga relvad kukkusid kätest, mehed vajusid, mõni selili hobuste seljast, üks hobune hakkas lõhkuma ja vedas meest ohelikku pidi maad mööda järele. Tulekuma mitmest põlevast majast lõi verevat valgust paljudele nägudele, millede suud olid karjumises lahti nagu mustad augud. Kuid see kisa nagu polnudki kuulda tule praksumises ja uluvas lõõsas. Vilksatas helen-davaid naisi kättpidi tiritavate lastega hoonete pilkaselt musta varju sisse. Ihameel aga raius tapriga, talitas nagu töömees ja tundis enese olevat peagi rahuliku, sest ikka teadis ta üsna arukalt, millal jälle tuli tarvita-tada oda ja see ajada kellelegi võõrale roiete vahele.

Aegamööda läks vaiksemaks ja Ihameel leidis enese koos Viljandi meestega väljaspool küla. Nende ees kadus pimedusse käuksuvaid ja konarlikul külatelyel põrutavaid vankreid, millede tagapõhjad helendasid kuldsest, kuni nad hämardusid kaugemal. Aga siis kihutas üks osa mehi järele ja siis tulid vankrid jälle tagasi, täis vara ja vangilangenud naiste ja lastega.

Kuid siis tuli külje pealt kallale uus jõuk ratsanikke. Nüüd läks pikalda-seks tööks. Neid saadi taganema alles koidu ajal.

Ja kui Leiger kutsus kokku oma mehed, siis oli veerand leidmata ja otsiti üles hoonete vahelt ning eemalt põldudelt. Neist oli kümmekond surnud, muist haavatud. Aga vaenlane polnud nii mõndagi oma surnud ja haavatut kaasa saanud võtta. Aovalgusel kõndisid Leigeri mehed ja küllarahvas mööda kõledat kesnurme ja nottisid, kus veel hinge sees oli. Kuni Leiger keelas. Olevat vaja ikka mõnegi suust kuulda ka, kes neid saatis ja miks nad tulid. Nii sai hiljem Lembitu selguse kätte.

„Päev tuleb hele,“ ütles Leiger ja sidus parajasti üht haavatud leedulast, vaatas tõustes taevast oma üha veel naeratavate silmadega. Siis tahtis ta nagu kahmata selja taha, pani aga käe rinnale ja kukkus kummuli.

Tagantjärele oli kuulda vibukeele laulu, tundus, nagu oleks see olnud tagantjärele, kuigi see oleks pidanud helisema veel enne noolt, mis nüüd seisis püsti Leigeri seljas. Oli läinud seljast läbi südamesse.

Nad andsid ta külameeste hoolde ja nüüd ratsutati Kävärriküla poole, mille suits tõusis üle metsa.

Ahverarred suitsesid siniselt tõusva päikese kullases läikes. Kullatud inimesed kõndisid noruspäi ning vaikselt vinas ja aurus, löök oli olnud nii äkiline, et ei saadud veel nuttagi.

Saka oli langenud, tal oli pea löödud hoopis puruks ja laiaks. Siin leidis Ihameel ka Enela. Tal oli pahemas käe kõrval maas veel nuga, millega ta oli oma käesooned läbi lõiganud. Lamas kangelt, rahuliku näoga päris sirgena külmal maal ja oli ise nii külm. Näos oli tal kõrk rahu, selles lapsenäos, mille suu ümber siiski oli nagu kerget nutuvinet. Või oli see salajane naer? Kas pilkas ta vaenlast, keda ta siiski sai petta, kes teda ikkagi kaasa ei saanud viia?

Ta oli olnud juba vankril, kaks leedulast püüdsid teda siduda. Nii kõneles üks poisike. Enel oli ikka ütelnud: „Teist korda mitte enam, kas kuulete, teist korda mitte enam.“ Oli võidelnud vastu, vihastunud ja ütelnud: „Ihameel, paha poiss, väga paha poiss, miks sa appi ei tule.“ Ja siis olid leedulased äkki jätnud tema väänamise, vaadelnud teda viivuks ja tõstnud jälle vankrilt maha. Nende eneste käed olid olnud verised. Ja poisike oli siis näinud, kuidas Enel seisnud veel natuke, käed üsna mustad ja tilkunud.

Oli ikkagi saanud kahmata noa, oli saanud leedulase noa tupest ja tõmmanud enesel käesooned läbi. Seisnud natuke aega ja siis vajunud ümber.

„See läks tal ruttu, see suremine,“ ütles keegi. „Külmas kohe ära...“

Ihameel kõndis veel natuke ümber küla, tuli ikka jälle uuesti tagasi Enela juurde, kelle Saka naisperest järelejäänud olid tõstnud kaarikule ja selle ehtinud kuuseoksadega. Nii oli see olnud Ihameele käsk. Enel jäägu nii välja, külma kätte, kuni ta ise tuleb tagasi.

Siis läks ta edasi teistega, juba jõugu eesotsas. Temast vanemaid oli mitu, aga tema oli alati teiste ees, tema vedas, tema kihutas ja tema käskis. Ta oli väsinud, väga väsinud, aga sees oli tal suur viha, mis hoidis valutava ja tuima selja kange.

Nad kohtasid veelgi leedulasi, nad võitlesid kuni õhtuni, siis jõudis järele juba palju Alistekunna rahvast. Aga siis põrusid leedulaste vankrid saagiga juba niikuinii tagasi lõunasse, kulgesid teharudelt kokku suurele maanteele, tagaetuina vihast meeletuist meestest.

Neil olid kärmed hobused, leedulastel, nad kadusid käest õhe, kuigi

jätsid maha ühtelugu selle ja teise, kes põrutati tapriga või kärbiga hobuse seljast või kellest jooksis läbi vihisev nool. Aga rajuhoo oli viinud naise, tütreid ja õdesid. Seepärast kestis tagaajamine läbi öö kaugele ja mõnigi veel toodi tagasi.

Lembitu saatis küll välja maleva, aga see kõik oli hilja. Kui Ihameel tuli oma meestega tagasi Leolesse, ja viis Helmikule kätte tema külmanud vaigse õe, siis saajatas Lembitu raskelt.

Vangidelt sai ta nüüd teada, miks olid tulnud leedulased.

Lembitu kogus mehed kokku püha tammiku urikivi ümber. Seal põletas ta ühe vangilangenud noore leedulase.

Tõstis rusikad taeva poole ja tõotas:

„Talibald, kui jumalad annavad sinu minu kätte, Talibald, jumalad annavad sinu minu võimu alla, Talibald, sulle ma tasan.”

